

Tartalom

LVI. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

2002. FEBRUÁR

TANDORI DEZSŐ: Ez nem egy súlyos psz; Témák; „belülről”; „Ereggy mosdani...!” – ?; „Fedezd fel a harmadik Északi Sarkot...!”; Persze, az; Na ja, Beckett; könnyű: „Beckett...”	3
JÁSZ ATTILA: A „Pillantások kézikönyvé”-ből	10
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Keleti pályaudvar, végállomás (Regényrészlet)	13
TÉREY JÁNOS: Hagen álma	30
HATÁR GYŐZŐ: Üveggolyó; Esedékes; Lejtő	34
NAGY KOPPÁNY ZSOLT: Hörkényi tette (Hódolat Örkény Istvánnak); A nagy, fehér, sánta kutya (Kolozsvári mese); Szüzessége Editkének	39
VESZELKA ATTILA: Strófák; Hidak fölött	48
KIRÁLY LÁSZLÓ: Tisztálkodás a régi várban; Szerelmek; Árva várva; A szibárdok története; A vadászat.	51
VITÉZ GYÖRGY: Rövidék	55
VÖRÖS ISTVÁN: Összevarrt halottak (11 bekezdés a fordításban élő irodalmakról)	57

Olvasáskultúra az ezredfordulón

GEREBEN FERENC: Olvasáskultúránk az ezredfordulón	61
PÉTER LÁSZLÓ: Klasszikusok és kortársak	73

KRITIKA

NÉMETH ZOLTÁN: A klasszikus pozíció elfoglalásának lehetőségei és veszélyei (Tózsér Árpád: Finnegan halála)	76
VEKERDI LÁSZLÓ: Füzi László: Alkat és mű (Németh László 1901–1975)	82
CSÚRÓS MIKLÓS: Monostori Imre: Mesterek, kortársak (Tanulmányok, kritikák, emlékezések)	88
MÁRKUS BÉLA: Curpika, a csillagnéző (Fodor Ilona: Csillagokból kopjafa)	92
PAPP ENDRE: Az egységben látás makacs igénye (Márkus Béla: Nem dolgunk feledni)	96
 <i>„A Tisza-parton mit keresek?”</i>	
HOLLÓSI ZSOLT: „A hátsó ajtón lopakodtam vissza a magyar irodalomba” (Beszélgetés Szörényi László irodalomtörténésszel)	101
 <i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

KASS ESZTER munkái a 9., 47, 60., 75., 95., 100. és a 112. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

H. NAGY PÉTER: Az innováció-kényszer kiiktatása (Sípja régi babonának)

TANDORI DEZSŐ

Ez nem egy súlyos psz

*Ez nem egy súlyos pszichés állapot,
nem a jövő útja és nem a múlt,
ez a jelen, ez az örök-kimúlt
biedelem-támasztás, maga, ott*

*a jelen – és nem itt. Függségeit,
mint indákat, pókhálósálakat
félrehajtod, meglengenek kicsit,
s hogy te is ilyen vagy, ily változat.*

*Ez annak megtestesülése, hogy
nincs mit mondanom, és ezt mondom, és
ez a költészet. Nem következés,
még annyiban sem, hogy hajtogatod*

*félre a szálakat. Mint összehajtott
levegő, imént más alakban volt ott –
van egyáltalán alakja? Na látod,
legelemibbje mégis ez:*

hiányod

belőle.

S ez önmaga levegője.

A levegő lélegzetvétele.

S ez már nem ő. Se te.

Témák; „belülről”

In mem. Oscar Wilde

*Amennyiben a lényegről van szó,
semmi kérdés, nem kérdéses semmi.
De amennyiben kérdésekről van szó,
sokkal súlyosabb kérdésekről van szó.*

*Ha nem lettem sikerek rabja, mint némelyek,
nem lettem sikerek kiválasztottja,
legalább megőrizhessem lényegemet,
mely önmagát belülről alkotja.*

*Oscar szerint, akitől oly sok mindenben
távolinak érzem magam, mindazonáltal
egy géniusztól: szerinte, igen, tematikus
alakulása, ne mondjam „fejlődése”*

*van az irodalomnak, kellene új tárgyak,
terepék. Nekem a mackók, verebek, később
a lovak – témák voltak, idegenkedés
tárgyai is bőven. Hogyan képzelem szabadságom,*

*mint Oscar mondta, hogy „belülről alakuljak
hitelesen”? Összeírtam, öt pont csak egy
bécsi út elmaradása: 1./ rettegek mindentől, ami
az utazással függ össze – utasok, személyzet,
az örök-ugyanaz-a-táj -, megszakadhat
sorozatom, hogy jószerén hét-nyolc éve
magam ülök fülkében; rettenetes a
cigarettazás is, végig, Bécsig, ciga-*

*rettázásom; borzadok az úttól; 2./ túl
sokba kerül ahhoz képest, mily aprókból
kotrom össze a hátépét, a csekély
gyűjtést; 3./ már nem vonzanak belülről*

*a lovak, s így fogadni nagyon veszélyes,
mi több, értelmetlen, mert nem öröm,
kívül kerültél egy körön; 4./ nem értek
egyét bécsi életmódommal – cigarettázás,*

*„evés”, ivás – ivás nagyon! –, minek?
5./ iszonyúan fárasztó, több napomat
teszi tönkre utólag is. És akkor még
kis verebem, nem is említettem, Totyit,*

*aki, bár jó kezekben, nélkülem marad itt.
Tehát így van, így alakul ez a belső
alakulás, ahogy vagyok, ennek így kell
lennie, ez Oscar bölcs szelleme –*

*amit a maga életében ő maga úgy felrúgott szegény.
Tette legyen bár, nem teszem én.
Persze, de hogy mi lesz még!? Én még
ma is rettegek, egyre „megint”, hogy „elvisz az ávó”!*

„Ereggy mosdani...!” – ?

(Csak legvégül Karinthynek)

*Amint lesz, csakis bensőnk lemondása
révén. Nem vagyunk „Csavargó Dani”,
akit elküldenek az uszodába
le mosdani.*

*Utazás, ló, zene – lemoshatatlan.
És ha belőled nincs az igazán, hogy
kell – jó, zene még kicsit –, ily alakban
valósul meg, mi nem mosakodásod,*

*de ami te vagy. Amikor ital
nem kellett így, akkor hagyhattad el.
Nem volt, nem létezett. (Az már más kérdés,*

*hogy sörözés mellett is összefogytál
cingárságig, mint talán az ivás
elhagyásával legközelebb.)*

*Mondom, nincs „kérdés”, mibelyt valami
van. S ha nincs, hát oly szüszifoszi,
hogy azt nem is lehet kimondani.*

*Mindig a csökkentebb értékű az, ami
nagyságától képes megfosztani
magát. De ha belülről jön – na ládd...!*

*(„Azé' mos' má' megmosakodhatná', eccer, kéthavonta leg-
alább!” – hallom közelem szózatát. De ha belülről nem jön!)*

„Fedezd fel a harmadik Északi Sarkot...!”

*Fedezd fel a harmadik Északi Sarkot,
így búcsúztam közelemtől, ment.
Vagy ha a Déli a második, lent,
mit tudom én. Ha túl nehéz, ne szakadj bele,*

*hagyd ott.
Hétfőn hat után felhívlak,
mindenképp hét előtt,
akkor olcsóbb a tarifa.*

*Különben nincs hol kezdeni a mesét.
A yorki Dante rosszkedvünk telét
nem hozza, nem viszi, ez egy Derby-próba,
három héttel Epsom előtt.*

*S mi Epsom! Jobb, ha ott hagyom, ahol van,
nehogy megszakasszon.
És hogy nyolc éve hogy készültem rá!
Fontoskodtam, vettem a Guardiant.*

*Akkor még megfizethetők voltak az angol lapok.
Most Bécsset is lespórolom, nem lesz tévén York.
Nem lesz Dante. „Milyen Dante van Bécsben?”
kérdzte valaki. Mint a mesében, úgy éreztem, úgy éltem*

*egy pillanatig.
Menj, menj harmadik Északi Sarkodig!*

Persze, az

*Persze, azért azok a kis utcák...!
Akár esőben a legromdább telefoncellák...!
Persze, azért a fogadóiroda ablakát súroló hársfák
a Printzenpachhubergasse újra kifakózkodott hársfái!*

*Persze, azért a... azért az... azért... persze!
És mégse.
És mégis a vonattól rettegni, a pályaudvartól, a busztól
vagy taxitól, és unni, hogy jönnek, és félnek, hogy beülnek,*

*és hogy K. hídja, a torony Gy.-ben, a forgó szélkelepet nézni
tucatszám, a Gruundigt és a Schöller Fagyit.
Nem! És a cigit, szívni a cigit szakmányban a fülkében,
szeszélyre az esőben, a napfényben a szélcsendben,*

*a szélben. És napokra a kialvatlanság fáradtsága.
Nem vagy képes semmi helyváltoztatásra semminek kedvéért.
A lovak elmentek, mit akkor a hársak, a Duna-parton
is vannak, minek ahhoz a Döblinger Hauptstrasse*

*és a Printzenpachhubergasse sarkán abba a fogadóirodába
menned. Itthon, bár végiggyötrődve, oly egészségesen élsz!
Itt van Totyi, még ha folyton vigyázni kell is rá,
szeszélyeskedik is. Itt van minden, bár,*

*persze, semmi sincs itt. De hogy élned-balnod kell:
itt lesz a semmi is. Ahogy Wittgenstein mondta: amit élned
nem lehet, arról az életteddel kell hallgatnod.
Ennyi szabadság eljött: lehet magával az életteddel NEM!*

Na ja, Beckett; könnyű: „Beckett...”

(Beckett, Beckett, be kellett...)

*Valahova csak el kellett jutnom azzal, hogy utazom,
hogy utaztam, sivár lett volna, hogy mindig „oda”,
jó, gyakran volt, hogy oda és azért,
bár összekeveredett népmesefordítás, filmzés, ló.*

*De hogy ja, Beckett – „könnyű, hogy Beckett, Beckett...”
Beckett, Beckett. Hogy egy fotón láttam,
megy, hátán táskát átvetve, képaláírás: ő nem
ment soha sehova, ő mindig csak ment.*

*Eljutottál oda, hogy sehova akkor, akkor most sehova.
S nem helybenjárón. Sem. Vagy a clochard.
Nem emlékezett az agysérüléstől. Amnéziásan
élte végig legjobb igyekezettel.*

*A párizsi külvárosi bisztró. Egykori közele (felesége),
a jóbarátok. Operarészletek a vurlitzerből.
Egy sajtűféleség. Igyekezett, csak emlékezni nem tudott.
Hozott a romterepről ajándékokat.*

De amikor döntésre akarták vinni a dolgot: „Emlékezz...!” – a reflektorok a hadifogolytáborból idézték neki, vagy mit, és rohanni kezdett, és majdnem az egyik kamion alá futott. Nemcsak az utazással vagyok így, mindennel így vagyok.

Tehát nemcsak belülről jön, de ami kívül volt, visszazárul. És erről a kettőről van szó végül, nem másról. Jó, „Beckett”.

JÁSZ ATTILA

A „Pillantások kézikönyvé”-ből

[Elég is]

*A szobaablakon át megnyíló látvány,
lehetőség, ki is ülhetnék akár a zöldbe,
zuhogna rám a nap fénye. Ez kielégít,
s majdnem elhiteti velem, ennyi elég is.*

[Bennem bujkál]

*Ahogy a belépő széttöri bennem
a jelentést, a „másik” jelenlétét,
ami összefűzne engem és
a verssorok születését.*

*Szétnéz rendesen ez az angyal,
nem jön el olyan gyakran,
néha csak, olykor becsap, ígéretet,
máskor olvas, javít, becézget.*

*Hiába ellenkezem, folyton beszélget,
nem tudom elhallgatni, ami fáj, amit érzek.
Valami hiány folyton piszkál,
ami előlem is bennem bujkál.*

[A bukott angyal]

*A bukott angyal törött szárnyait
kétségbeesetten emelgetve észrevette
a hóna alatt sűrűsödő pamacsot
s a hozzá tartozó fanyar izzadtságsgzagot.*

[Nincs sehol]

*Magányos fémszékek előtt a vágy
sötét tűzében képernyők égnek,
örökké kielégítetlenül.*

*Hiába keresik,
izzik a lélek,
nincs sehol a honlapja az égnek.*

[Egy teraszon]

*Szeretek a háztetőkre nézni.
Egy angyal ülhet így a korhadt padon
Az ég peremén egy teraszon.*

*Én meg kapkodva veszem itt a levegőt,
s rögtön előjön a tériszonyom.
Pedig gravitációval foglalkozom,*

*szavakat dobálok egy feneketlen kútba,
de hiába,
csak a régi közhelyeket gyűrom át újra.*

[Hiába kopogtatok]

*A szívem elköltözött, nem találom,
hiába kopogtatok. Elvitted,
elloptad vagy elment magától?
– kérdezi a fabábu magától.*

[Beszédre bírná]

*A múzeumi álarc mögött rekedt hallgatás,
se ki, se be, csak lebeg a tátott száj peremén
a mozdulatlan hang, miközben szárad
és repedezik a tusszín ajak.*

*A maszk mögé szemet képzelsz,
hogy élettel töltse meg, öltse ki rád
rothadó, archaikus nyelvét,
és, ha egyáltalán, beszéljen hozzád.*

*Le szeretnéd venni, akárha sajátod lenne.
Majd otthon, este az alkonyati poharakban
keresel megnyugvást, sötétlő bort töltesz,
s az áldozati maszkokra gondolsz, hogy ez vér,*

*és talán élettel telíthetné, beszédre bírná
poros torkuk évszázados szomorúságát.*

[A lélekcérna]

Td-változat

*Semmi sem tart örökké össze, fogva,
a lélekcérna túlfeszítve elszakadhat.
Mióta várod, hátad íve látszódjék csak
a labirintus neked kitárt kapujában.*

*De „az Etna krátere sem rossz”, írod,
s „a vulkán távirati stílusban működik most”.
Nekidőlsz hát az alkonyati erkélyvasnak,
miközben a szeel asszisztaal csak.*

SZÁNTÓ T. GÁBOR

Keleti pályaudvar, végállomás

(REGÉNYRÉSZLET)

Egy kertben, valahol a Virányosi úton

Amikor kora reggel az ügyeletes tisztet hívta, Friedmant már visszavitték a cellájába. Benedek frissen és tette készen ébredt, bár későn kerültek ágyba, és keveset aludt. Egy kiadós baszásnál nincs jobb altató, vigyorodott el, azután kissé meghökken, magában milyen közönséges kifejezést használt. Ha olykor káromkodott is, viszolygott a testiséggel kapcsolatos durvaságoktól, noha két nappal korábban, Kata spiccesen eluttogott, különös óhajára, maga is mámorosan, szeretkezés közben több ízben kimondta e varázsszavakat, akárha ördögűzés célját szolgálták volna. Különös, izgató érzés bizsergette, amikor az asszony fülébe suttogott, és Kata is fülébe lehelt, sugdosott, kérlelve, biztatva őt. Tegnap este már felbátorodva, magától duruzsolta a vágyteli ocsmányságokat, Kata azonban ezúttal egyáltalán nem viszonozta a dolgot.

Az asszony még aludt, amikor Benedekért megjött az autó. A sofőr a teljesen kihalt Múzeum körúton hajtott végig, a Deák téren át az Andrássy útra fordult, majd az Oktogon után szabálytalanul kanyarodott balra a Csengery utcába, hogy az Államvédelmi Hatóság oldalkapuja előtt parkolhasson le. Benedek figyelmeztette, de a sofőr, talán mert éjszakás volt, és az utolsó fuvarját bonyolította, felszabadultan fordult hátra:

- Ugyan, ki merne megállítani bennünket, őrnagy elvtárs?

Benedek nyelt egyet.

- A szabályok ránk is vonatkoznak. Be kell tartani őket.

Egy pillanat alatt rosszkedve lett; nem is értette, miért. Idegesen kopogott be az ügyeletes tiszthez, hogy megkérdezze, tud-e valamit Friedmann kihallgatásáról. Gécsek alhadnagy értetlenkedve igazgatta tányérsapkáját kopaszra borotvált fején.

- Tán két órája, hogy visszavitték. Elég ramaty állapotban van. Most akarja kihallgatni, őrnagy elvtárs? - Már az este sem értette, mire ez a nagy felhajtás, minek telefonál rá Benedek, bár a fogdakönyv szerint kétségkívül hosszasan dolgoztak a delikvensen a fiúk. Gécsek este vette át a szolgálatot, ezt a Friedmant meg még az előző ügyeletes idején vitték fel. Fúrta az oldalát, ki a fene lehet az ipse. - Én felvezettetem, ha kéri, de nem hiszem, hogy kihallgatható állapotban lenne. Mit csinált egyáltalán, hogy ilyen sürgős az ügy? - halkította le a hangját, kissé közelebb hajolva Benedekhez.

– Alhadnagy elvtárs, ugye nem gondolja, hogy beszámolóval tartozom magának? Nem a piacon van, hogy pletykálgadjon! És talán nem kéne az őrizetek érdekeinek képviselőjével foglalkoznia, miközben odakint dúl az osztályharc.

Gécsek döbbsen állt. Egy pillanat alatt leizzadt. Az őrnagy eddig szívélyes volt hozzá. Eszébe se jutott, hogy kérdése ilyen hatást vált ki. Vigyázzba vágta magát:

– Őrnagy elvtárs, várom a parancsot!

– Hozzák rendbe ezt a Friedmannt, aztán tegyék kocsiba, és vigyék a Virányosi úti bázisra. Egy másik kocsira is szükség volna, azzal én megyek ugyanoda, csak előtte még fel kell vennünk valakit.

– Értettem, máris intézkedem – tisztelgett az ügyeletes.

– Remélem, azért nem sértődött meg, alhadnagy elvtárs. – Benedek még mosolyogni is próbált.

– Nem, őrnagy elvtárs, minden rendben – mondta Gécsek, leeresztve jobbát, és arra gondolt, hogy ezek a zsidók az ÁVH-n belül is külön kasztot alkotnak a fensőbbes viselkedésükkel, ahogy mindig kioktatják az embert.

Negyedóra múlva a Garay utca felé vitte Benedeket az autó, aminek hátsó ülését sötét függöny vette körül, s rekesztette el a kilátást.

Judit hálóingére kapott köntösében, fejére sebtében kendőt dobva sietett az előszobába az ismétlődő ideges csöngetésre, mely nem hagyott neki időt, hogy rendbe szedje magát. Alig tudott erőt venni keze remegésén, hogy beletaláljon a kulccsal a zárba. Amikor a résnyire nyitott ajtó mögött megpillantotta az ávós tisztet, aki tegnap a kocsiban faggatta, sápadt arca még haloványabb lett, álmatlanságtól tászkás szemével riadtan pislogott. Pongyoláját mellén összemarkolva alig tudta visszafogni türelmetlenségét, hogy ne támadja le kérdésével: csak nem történt valami Benjáminnal?

– Most találkozhat a férjével. Ahogy megígértem – biccentett Benedek. Tekintetét önkéntelenül végigfuttatta az asszony rendezetlen külsején, a pongyolája alól kilógó hálóingen, mire Judit zavarában beljebb hajtotta az ajtót és a takarásába húzódott. – Öltözzön fel, utána indulhatunk is. Lent várjuk a kocsiban.

Judit magára kapkodta a keze ügyébe kerülő ruhadarabokat, sietősen keltegette a gyerekeket. A szomszédasszonyát kérte meg, hogy vigye magával őket a sílbe, s ha netán ebédre sem ér haza, adjon nekik valamit enni. Nyújtotta volna a lakáskulcsot, de Groszbergné megjátszott sértettséggel visszautasította. Csak nem képzeli, hogy nem jut a két gyereknek ebéd, ha főz a sajátjainak? Judit mindenesetre nála hagyta a kulcsot. Kustárt is értesíteni kéne, jutott eszébe lefelé menet. Legalább a segéd tudjon róla, ha őt is bennfognák. Szóljon Dávidéknak: csináljanak valamit az üzemmél, meg a bodegával a piacon, és gondoskodjanak a gyerekekről, amennyire erejükből futja. Kétségbeesésében

fel sem mérte, mit kér. Lehet, hogy kellett volna valami papírt csinálni, mert így odaveszhet minden. Miért nem gondolt rá korábban, akár csak néhány nappal ezelőtt! A tehetetlen dühtől sírás fojtogatta. Mi lesz a gyerekekkel?

Fél hétkor szálltak be az utcán várakozó fekete autóba. A lefüggönyözött hátsó ülésen kínáltak neki helyet. Talán ha beszélhetne még Kustárral. A segéd a juhtúró üzem melletti, üres raktárhelyiségből alakított ki magának egy szobát. Az őrnagy, mintha csak olvasott volna a gondolataiban, előbb szólalt meg:

- Nyugodjon meg, délre itthon lesz. - Nem kell végrendelkeznie, fűzte majdnem hozzá, de még idejében észbe kapott.

Jutka dühösen nézett rá, mint akit rajtakaptak, de nem szólt egy szót sem. A Jóteremtő megértéséért és bocsánatáért fohászkodva szállt be svüesz második napjának reggelén a kocsiba, mert bár nem kényszerítették, és életmentésnek sem vélhette az utazást, azt sem tudhatta biztosan, lesz-e még alkalom ebben az életben, hogy lássa Benjámint.

Éppúgy nem tudta, hová viszik, mint ahogy Friedmann se tudta, akit másfél napos, keserves ébrenlétet követő, alig egy óras alvás után vertek fel. Úgy riadt álmából, hogy majd kiugrott a szíve. Hányingere volt, amit csak fokozott a bögre keserű cikóriakávé, és a szelet, penészes rozskenyér, amit a kezébe nyomtak, hogy két nap után először egyen. Undorral gyűrte le a nyúlós kenyeret, hörpintette fel a langyos kávé, csak azután kapott észbe, nem imádkozott, áldást se mondott. Szédelegve a kimerültségtől és az éhségtől, behabzsolta, amit adtak.

Egy bádoglavórban vizet hoztak a cellába, meg kellett mosakodnia, azután rászóltak:

- Indulás kifele!

A kanyargós pincefolyosón, az egyik sarok előtt a falhoz parancsolták. Fejét nekinyomták a nedves, málló vakolatnak, és egy csuklyát rántottak rá, Kezét hátul összehilincseltek. Az ellenkező irányból egy másik foglyot hoztak. Ki kellett várni, míg kísérőivel elhaladt. A lépcsőn felfelé botorkálva még mindig alig ocsúdott. Nem tudta, hová viszik. Nem arra mennek, mint az eddigi kihallgatások alkalmával. Nem kellett lépcsőzni, nem is lefelé indultak, az alagsori cellasor másik szárnyába, ahol az előző napi vegzatúrát el kellett szenvednie. Hosszú folyosón haladtak, majd néhány lépcső után, egy nyikorgó csapóajtón át kiléptek a szabadba. A zsák szövetén keresztül beszivárgó fényből, s a léptek elhalkuló visszhangjából maga is észlelte mindezt. Szinte látta maga előtt a kivégzőosztagot, aztán az akasztófát, mert eszébe jutott: civilek nem részesülhetnek a golyó általi, gyorsabb, és rövidebb szenvedéssel járó pusztulásban. Határtalan fáradtságot érzett, és pillanatokra belenyugodott, hogy rövidesen nem kell éreznie elcsigázott, zúzódásokkal teli testét. Autómotor pöfögött fel váratlanul, azután kocsiajtó nyílt, durva mozdulattal lenyomták a fejét, hogy meg kellett hajolnia, és belökték az ülésre.

Lehet, hogy a városon kívül végeznek vele. Valahol megáll az autó, talán egy erdő szélén, vagy a Dunapart elhagyatott szakaszán, kilökdösik, és azt mondják: fusson. Amikor bizonytalanul, félelemmel és értetlenséggel rájuk néz, megismétlik, talán még mosolyognak is rá, csak hogy teljesebb legyen a játék. Felcsillanó reménnyel, de még mindig hitetlenkedve hátrál, megfordul és futni kezd. A válla fölött hátrapillant, és rádöbben, hogy az élete a tét: ha képes rá, talán valóban szabad lehet. A fák közé ugrik, cikázva menekül, de ketten tüzelnek rá, felváltva, akárha vadásznának, vagy célba lőnének. Látott már ilyet Sztari Oszkolnál, a munkaszolgálatban is. Kivégzés ez is, csak szórakoztatóbb, mintha falhoz állítanák. Úgy gondolta végig ezt az eshetőséget, mintha nem is a saját végéről lenne szó.

Ahogy egyenletessé vált a jármű mozgása, és nem állt meg minden saroknál, pillanatokra ismét álomba zuhant, a fékezésekre és a bukkanókra riadt csak fel. Olyankor hallgatózni próbált, következtetni, merre lehetnek, de a monoton zaj újra és újra legyűrte őt. Akkor sejtette meg, hogy valahol Budán járnak, amikor a kocsit hegymenetben lelassult, erőlködött. Háta a bőrüléshez nyomódott, majd hirtelen lassított a sofőr, s akkor belemarkolt a félelem. Mindjárt befordul, gondolta torkában dobogó szívvel. Kissé eltávolodik a főúttól, és leáll. Nem, a motort végig járatni fogják, hogy elnyomja a felcsattanó lövéseket.

Jutkára, majd a gyerekekre gondolt. Vajon marad-e bennük valami homályos emlék az apjukról, vagy csupán anyjuk szomorú elbeszéléseiből kell összerakniuk a képet, mely után mindörökre zavartan és hiábavalóan kutatnak emlékezetükben?

Az autó még mindig hegymenetben éles kanyart vett, de a sofőr nem nyomta már a gázt. Nem erőlködött a jármű, lendületből fordult balra, gurult lassan előre, majd megállt. Azonosíthatatlan zaj hallatszott odakintről, a motor alapjáraton zakatolt, azután újra meglódult a kocsit, de csak néhány métert tett, köhögött egyet-kettőt, és leállt. Hatalmas csattanás, döngő hang hallatszott, Friedmann egész teste összerázkódott. Mintha lezuhant volna valami. Rögtön utána nyílt az ajtó, egyik kísérője nagyot taszított rajta, a másik kifelé húzta. Sötét, visszhangos helyiségben voltak, ahonnan pillanatok múlva magas vaslépcsőn botladozott felfelé.

- Leveheted már róla - mondta az egyik őr a másiknak, aki megállította, lerántotta a csuklyát és a bilincset is kinyitotta. A félhomályos pincében gépszír szagát lehetett érezni, s ahogy a vasajtóból lopva visszapillantott, egyenruhás kísérői mögött két autót is látott a félhomályos garázsban.

A lépcső egy villa földszinti előszobájába vezetett. Az innen nyíló tágas nappali rácsos ablakain át csupán a házat körbevevő, dúsán burjánzó kertet lehetett látni. Friedmann nem tudta felmérni, mennyi ideig tarthatott az utazás, de a környezetből és az emelkedő útból ítélve úgy sejtette, a várostól nem túl messze, valahol a budai hegyekben lehetnek. Félkörívben haladó lépcsőn haj-

tották felfelé. Lepillantva még láthatta a csupasz falakat, leakasztgatott képek fehérítő nyomaival, ékeiktől gondosan megfosztott, márvány szobortalapzatokat. A lépcsőfokok tövében rézpálcák rögzítették a rásimuló, színét veszített, elkoszlott és kikopott perzsaszőnyeget. Az emeleten egy szürke öltönyös, kalapos férfi cigarettázott, akivel eddig még nem találkozott. A sűrű füst megrekedt a folyosón. A kalapos a folyosó végén lévő helyiség felé biccentett. Kitérték az ajtót Friedmann előtt, és szinte abban a pillanatban, ahogy a szoba szemközti ablakából éles napfény vágott a szemébe, a háta mögül a férfi ugyancsak éles, ám szinte kedélyes hangját hallotta:

- Odabent nem kiabálunk. Ez úri környék, rossz néven vennék a szomszédok.

Gúnyos megjegyzése némi derűtséget váltott ki Friedmann kísérőiből. Még egy utolsót taszítottak rajta, és behúzták mögötte az ajtót.

A bástyaszerűen, félkörívben húzódó fal valamennyi ablakát berácsolták. Szökni amúgy se lehet, mérte fel már odalent, nyilván az épület környékét is őrzik. Fájt a szeme a napok óta nem tapasztalt világosságtól, mely így, az ágak, lombok között áttűzve is elvakította. Tenyerével leárnnyékolva arcát, lesett ki az ablakon, pásztázott körbe, hátha valami támpontra lel, hol van, s ha erre rájön, talán arra is könnyebb lesz következtetni, miért hozták ide. Halálfélelme elmúlt, valami azt súgta neki, itt másról van szó, a díszletek nem arra utalnak, hogy el akarnák tüntetni őt. Sűrű, fehér virágba borult, émelyítő illatú akácossággal vette körül a házat, amerre csak ellátott. Enyhe szél fúj, álmosítón zizegtek a lombok, de már a reggel meleget hozott. Néha egy-egy autó távoli, tompa motorzaját lehetett hallani, semmi mást. Sejtelve sem volt, mi következik. A párkányra támaszkodott, úgy lélegezte be a kert illatát, tartotta arcát a fénybe, mintha energiájukkal töltekezhetne, elraktározván arra az időre, amikor nem részesülhet belőlük.

Olyan halkán nyílt és zárult az ajtó, hogy a kinti, lány susogástól észre se vette. Csak amikor az elfojtani próbált, mégis gurgulázva feltörő, torokhangú kiáltást hallotta, perdült hátra, hogy a meglepetéstől ő is a másik nevét kiáltja, azután átölelje a rátörő sírástól forró és könnyes arccal, remegve hozzásimuló asszonyt. Pedig Judit idefelé tucatszor is megfogadta, hogy erős lesz, nem terheli a maga fájalmával, hisz ő van bajban, inkább neki lenne szüksége segísége.

Hosszasan álltak így a szoba közepén, s miközben szó nélkül ölelték egymást, Friedmann már azon tűnődött, hogy ez bizonyára csapda. Nem tudta, honnan, milyen formában leselkedhet rájuk a veszély, de abban biztos volt, vigyázniuk kell minden szavukra.

Kissé megilletődve bontakoztak ki egymás karjaiból, mint akik szégyellik hirtelen kitörő érzéseiket. Fényes nappal nem ölelkeztek még. Judit észrevette, hogy szorításában Benjámint olykor felszisszen a fájdalomtól. Férje vékony

alakja most még szikárabbnak, meggyötörtnek tűnt. Judit suttogva, könnyezve kérdezgette, miközben újra és újra meg akarta érinteni:

- Bántottak? Kaptál enni? Mit csináltak veled?

Friedmann a szájára tette mutatóujját és a fal felé biccentett. Az asszony riadtan pislogott. Idegesen járatta tekintetét férje borostás ábrázatán, cserepes ajkán, táskás, duzzadt szemein.

A férfi homloka gyöngyözött a verítéktől. Feje búbjára tolt a sapkáját. A szoba közepén álló, rozoga asztal alól székeket húzott ki, és az ablakhoz akarta volna vinni őket, de karja nem engedelmeskedett. Külön-külön, combjával besegítve tolta végül kiszemelt helyére a székeket. Nem akarta, hogy felesége észrevegye állapotát.

Egymással szemben ültek le. Intett az asszonynak, hogyha beszél, hajoljon közel hozzá. A szél susogása és suttogó hangjuk talán elegendő biztosíték, hogy ne hallgathassák ki őket.

- Mi van veletek? - kérdezte inkább csak tátogva, hogy Juditnak a szájáról kellett leolvasnia, mit mond.

- Megvagyunk.

- A gyerekek?

- Jól vannak.

- Hogy fogod bírni egyedül a boltot?

Judit összprezelte ajkát és könnyeit nyelve legyintett:

- Ez most nem számít. Kustár majd segít.

- Másokat is letartóztattak?

- Dávid Bandi azt mondja, igen.

- Voltál náluk?

Judit bólintott.

- Jól tetted. Rájuk számíthatsz. Kiket vittek be?

- Többeket is.

- Terjed a híre?

Judit tanácstalan arcot vágott.

- Tudjanak róla minél többen. Mivel vádolják őket?

- Nem tudom.

- És azt, hogy engem mivel gyanúsítanak? - Friedmann egy pillanatra elkomorodott. Vajon nem keveri-e túl nagy veszélybe az asszonyt azáltal, hogy tudomására hozza mindazt, amit tud? Mély lélegzetet vett, magához húzta a fejét, úgy hadarta fülébe: - A legsúlyosabb vád, hogy az állam elleni összeesküvésben vettem részt, aminek a Rajk-féle jugoszláv kémakció az előkészítése. Úgy igaz az eleje, mint a vége. Neked nem mondtak semmit erről?

- Csak azt, hogy súlyos büntetésre kell számítani - szipogott Judit, megremülve attól, amit hallott, és a szája szélét harapdálta. Nem akarta még jobban elkéséríteni láthatóan meggyötört emberét, de úgy érezte, ha nem tud segí-

teni másként, legalább izgatott kérdéseire válaszol. Hiába kereste pillantását, Benjámint tekintete minduntalan az ajtó, az ablak és az ő arca között vibrált, nem állt meg egy másodpercre sem, mintha csak attól tartana, hogy odakintről hallgatóznak, vagy rájuk törnek. Soha nem látta még ilyen feldúltnak.

Friedmann biztos volt benne, pusztán emberségből aligha tették volna lehetővé, hogy találkozhassanak. Judit jelenléte összekuszálta gondolatait. Arra mindenesetre vigyázott, hogy semmi olyat ne mondjon, amit utóbb Juditból kiszedve felhasználhatnak ellenük.

- Jártak a lakásban azóta, hogy behoztak? - kérdezte, s a levegőben kezével kis zacskót formált. Judit megnyugtatóan rázta a fejét. - Téged ki hozott ide?

- Egy tiszt, valami Benedek.

Friedmann-nak átfutott az agyán, hogy elmondja, amit az őrnagyról tud, aztán úgy döntött, inkább erről is hallgat. Lehet, hogy ez van a dolog mögött? Lehet, hogy Benedek valóban kockázatot vállalt, csak hogy lehetővé tegye a találkozást? Nem tudta, hálásnak kell lennie, vagy éppen gyanakodnia. De ugyan mire? Hol lehet a csapda?

- Mit mondott még? - suttogta.

- Hogy az állását kockáztatja a jóindulatával.

- A jóindulatával? - Friedmann hangja gúnyosan csengett, de zavarodottan gondolt arra, hátha tényleg erről van szó.

- Nem lehetséges valami alku? Talán akkor elnézőbbek lennének - próbálkozott ötletet adni az asszony.

- Alku? - horkant fel Benjámint. - Tán ismerjem be, hogy a jugoszláv kémbanda, aminek a magyar külügyminiszter a vezetője, a cionistákon keresztül vette fel a kapcsolatot az izraeli képvisellel, meg az amerikaiakkal, és forradalmat akartunk csinálni? Vagy hogy én voltam annak a sájtéc* Rajknak az összekötője? Eszednél vagy te, Juditkám?

Suttogó rendreutasítása még feszültebben hatott, mintha felemelte volna a hangját. Soha nem beszélt így vele. Juditnak rosszul esett a durva szemrehányás. Ő nem ért a politikához, nem is érti ezt az egész szörnyűséget, csak segíteni akar. Hang nélkül folyt a könnye. Lesütötte a szemét. Újra elővette az önvád. Benjámint elszégyellte magát, és váratlan gyengédséggel megfogta a kezét.

- Ne haragudj, de ez az egész olyan, mint egy rémálom. Csak nem lehet belőle felébredni. Olyasmiről kellene vallanom, amiről semmit nem tudok, mert nem követtem el.

Némán nézték egymást, mint akiknek nincs már mit mondaniuk. Friedmann fejében túl sok minden kavargott ahhoz, hogy egyvalamit kiválasszon, másrészt nem akart semmi olyasmiről beszélni, ami feleségére bajt hozhatna,

* féreg (jiddis)

ezért inkább hallgatott, Judit pedig csak most esett kétségbe igazán. Soha nem látta még ilyen összetörtnek és reményvesztettnek Benjámint. Erejét megfeszítve gondolkodott, hogyan segíthetne rajta, de semmi nem jutott az eszébe. Próbálta elfojtani sírását, hogy legalább ezzel ne terhelje férjét, de megállíthatatlanul törtek elő a könnyei. Ujjai görcsösen fonódtak a másik kezére.

- Szeretlek - mondta hirtelen a férfi.

Judit láthatóan zavarba jött a váratlan vallomástól. Belepirult, és könnyein át szégyenlősen mosolyogva csak annyit bökött ki:

- Sose mondtad.

Hangjába némi szomorúság is vegyült, mint aki szemrehányóan azt kérdi, *eddig* miért nem mondtad?

- Hát most mondom. Egyébként te se mondtad soha.

- Ugye nem fogunk most veszekedni ezen? - simított végig kezében szorongatott zsebkendőjével az asszony férje homlokán.

- Szó sincs veszekedésről - érintette meg Friedmann felesége arcát.

Judit forró bőrén érezte, milyen hideg és nyirkos a tenyere. Hozzásimult és megborzongott. Odanyúlt, hogy megmelegítse, de Benjámint fáradtan az ölébe ejtette nőiesen finom, vékony csontú kezét. Judit mindig szégyellte mellette a magáét, mert a télen-nyáron folytonosan a szabadban végzett munkától bőre cserzett volt, tenyere ráncos, árkokkal szabdalta.

- Most jobb, ha elmész - simult arcához a férfi.

- Dehát miért? Majd, ha szólnak. Ki tudja, mikor jöhetnek legközelebb! - suttogta Judit, hangja mégis olyan kétségbeesetten csengett Benjámint fülében, mintha panaszosan kiáltott volna.

- Ne várjuk meg, hogy ők dörömböljenek.

Ahogy az ajtó felé biccentett, rángatózó arcizmai elárulták idegességét. Egészen addig, míg Jutka megjelent, fásult volt, látogatása azonban őt is felzaklatta. Nem tudott a pillanatnak örülni, már türelmetlenül készült az elkövetkező órákra. Újra erőt érzett magában, hogy a szabadulásra gondoljon, de tudta, ehhez küzdenie kell, résen lenni és tűrni. Talán évekig. Beszélni azonban minderről nem tudott, nem akart, s mintha csak az időt siettethette volna, Jutka távozását sürgette.

Amikor felálltak, az asszony megint sírni kezdett. Úgy szorította Benjámint karját, új és még erősebb fogást keresve rajta, mint aki vízbe zuhant, és a csónak peremébe kapaszkodik.

- Énmiattam van ez az egész - hüppögött mardosó büntudattal.

- Eszedbe ne jusson ilyesmi! - szorította magához a férfi és rövidre nyírt haját simogatta, amiről félrecsúszott a kendő. - Nyilván oka van, hogy épp így kellett történnie. Különben is - nézett néhány centiméterről, erőltetett vidámsággal a szemébe -, még jóvátéheted.

Miközben ezt mondta, önkéntelenül belegondolt, mit érezne, ha Judit szedné a sátorfáját, és a gyerekekkel együtt, máról-holnapra alijázna. Mióta megszületett a lányuk, nem érezte ilyen közel magához az asszonyt. Hiába szerette, s volt jó apja a két gyereknek, évek óta mindinkább azt tapasztalta, hogy Jutka távolodik tőle, csak a gyerekeknek él és a boltnak, nem is annyira a pénz, mint inkább a szülei emléke miatt. Bár többször akadt volna könnyebb parnósze,* nem tudta meggyőzni, hogyha nem vágnak neki az útnak, legalább adjanak túl az üzemen, vállaljon könnyebb állást, ne kofáskodjon egy életen át. Az apja taníttatta Juditot, megállta volna a helyét másutt is, de hajthatatlannak bizonyult.

Hiába tudta az eszével, hogy csak a határon túl lennének biztonságban, úton Erec felé, ezúttal mégsem volt képes kipréselni magából, amit éveken át ismételtetett. Nem tudott hinni benne, hogy egyhamar viszontláthatná őket, mert neki akkor sem igen lenne esélye átjutni, ha épen kiszabadulna. S ez most elég volt ahhoz, hogy ne tudjon többet beszélni erről.

- Git jantev! - mondta erőltetett vidámsággal.

- Nahiszen, milyen ünnep az ilyen? - mondta szipogva, szemét törölgetve Judit.

Kapkodó mozdulatokkal ölelte magához feleségét, szorította arcát az övéhez, és kísérté az ajtóhoz. Biztatóan mosolyogni próbált, hogy ez legyen az utolsó, amit az ajtóresben eltűnő, riadt, barna szempár magával visz belőle, de Judit ismerte a tekintetét, és látta, hogy a szemei nem mosolyognak.

Friedmann visszatámolygott az ablakhoz, az egyik széket az asztalhoz húzta és lerogyott. Felesége hiánya most kínzóbb volt, mint látogatását megelőzően. Elgyengült az asszony érintésétől, és vágyott rá, hogy újra érezze. Sejtette, hogy rövidesen újra kihallgatják. Tartani próbálta magát, de a lombok egyenletes susogására fáradtsága legyőzte a látogatás keltette izgalmat, fejét a karjára buktatta, és egyik pillanatról a másikra elszunnyadt. Percek lehetnek csupán, amit öntudatlanul töltött, amikor torokköszörülésre riadt. Fejét felkapva, az őrnagyot pillantotta meg az asztal túloldalán. Olyan elcsigázott volt, hogy egy pillanatra azt hitte, Jutka látogatása csak álom volt. Kellott néhány másodperc, míg magához tért. Pislogott néhányat, grimaszolt, arcát masszírozta, hogy feléledjen, szája sarkából letörölte álmában kicsurrant nyálát, és az őrnagy szemébe nézett. Kábának és még fáradtabbnak érezte magát, mint mielőtt elaludt.

- Elnézést, hogy felébresztettem - mondta az őrnagy -, de el kell kezdenünk.

Friedmann apatikusan bólintott. Fel se tűnt neki a helyzethez korántsem illő udvariasság.

* kereset, megélhetés (héber-jiddis)

– Remélem, kicsit megnyugodott, hogy látta a feleségét. Ép, egészséges, semmi baja.

Friedmann nem értette, miért hangsúlyozza mindezt. Talán valamiféle hálat vár, neki azonban fenyegetőnek tűnt, amit mondott. Nem reagált.

– Hallottam, hogy az éjjel is kihallgatták. Sajnálom. Mint mondtam, nem mindenkinek egyformák a módszerei.

Hunyorogva nézte Benedeket. Hitte is, meg nem is az együttérzést.

– Nem akar levegőzni egyet? – kérdezte az őrnagy.

Lassan, bizonytalanul bólintott.

– Akkor induljunk – mondta energikusan Benedek. Termetéhez képest fűgén felpattant és előzékenyen az ajtó felé terelgette.

Sem az emeleti folyosón, sem odalent nem látott senkit. A lépcső mögött, a hátsó ajtón jutottak a kertbe. A ház árnyékos oldalán sokkal hűvösebb volt, mint odafent, a napsütötte szobában. Amerre csak nézett, két oldalt virágzó lombok, mindenütt. A kertet nem gondozták, a fák között burjánzott a gaz. Az őrnagy észrevette, hogy tájékozódni próbál.

– Nem messze van a Normafa. Üri környezet. Nem a magunkfajtanak való.

Hangjából egyszerre hallatszott gúny és bizalmaskodás. Friedmann megborzongott, összehúzta magán a zakóját. Nem látott sehol kerítést, csak a fákat, dús televényt, burjánzó bozótost mindenütt, s közvetlenül előttük egy szűk ösvényt a fák között. Ezen a keskeny csapáson mutatott neki utat Benedek. Nem mentek messze, kisvártatva egy ovális tisztásra értek. Kővel körülszegélyezett, láthatóan régóta használaton kívüli tűzrakóhely állt középen, körötte padok. Itt kínálta hellyel az őrnagy, majd maga is leült. Egy darabig hangtalanul fürkészte foglya szikár, korához képest öreges arcát. Szinte provokálta, hogy ő is ránézzen. Még tányérsapkáját is levette, ideges kényszerességgel simítva végig kopasz fején. Négy év alatt megtestesedett, de vonásai nemigen változtak. Ugyanaz a gyerekes, kerek arc, mint annakidején, csak a haj hiányzott a feje búbjáról. A másiknak is rá kellett jönnie, honnan az ismeretség. Heteket töltöttek együtt a Vadász utcában, mégsem adja jelét, hogy emlékezne. A susogó fák között kezdett kínozá válni a csend.

– Gondolom, maga is felismert.

– Igen – szólalt meg Benedek.

– Akkor már nyilván érti és el is hiszi mindazt, amit mondtam.

Friedmann hunyorgott, homlokát ráncolta. Nem akarta nyíltan kétségbe vonni a másik szavait, de továbbra sem ébredt benne bizalom iránta, habár korábbi merevsége oldódott valamelyest. Benedek türelmetlenül visszavette a szót:

– Nézze, én nagyon kényes helyzetben vagyok. Kevés lehetőségem van segíteni, de megteszem, ami tőlem telik. Csodákra azonban nem vagyok képes. Azt hiszem, nincs tisztában a körülményekkel, amikor konokul, makacsul

mindent tagad. Maga is tudja: a világ kétfelé szakadt. Mindenkinek el kell döntenie, melyik oldalra áll. Soha nem volt még ilyen nyilvánvaló és egyértelmű, ki képviseli a haladást és az emberiség döntő többségének érdekét, mint most, ezért olyan kétségbeesett a reakció ellenállása. Olyan alkuk köttetnek, amelyek józan ésszel felfoghatatlanok. Az embernek sokszor nincsenek kellő információi, hogy megértse, mi történik körülötte. Hirtelen belecsöppen egy helyzetbe, s aztán az mozgatja őt. Sodródik, anélkül, hogy átlátná, mibe keveredett. Csak a következő lépést nézi, nem veszi észre az összefüggéseket, s persze nem lát a távolba. Megkockáztatom: olykor maga se tudja, hogy amit mond, vagy tesz, miféle láncolatba illeszkedik, milyen hatást vált ki valahol, valamikor. Talán már meg is feledkezett arról, amit mondott vagy tett, amikor hirtelen kiderül, mibe is keveredett. Egy hógolyó indul el a hegy tetejéről, és lavina lesz belőle. Tud követni, ugye? – kérdezte hirtelen, és Friedmann, aki feszülten figyelt, bizonytalanul bólintott. Benedek lendületesen folytatta: – A politika stratégia, taktika és színház. Nem mindig az történik valójában, ami a nézőtérről látszik. Az emberek többségét nem érdekli a politika, és ez így is van rendjén. A lavinától azonban őket is meg kell óvni, a színház pedig arra való, hogy kápráztasson és elterelje a figyelmet. A nézők és az ellenség figyelmét is. – Nagyot sóhajtott. – Ez most olyan idő, amikor választani kell. Itt vagy a kommunizmus győz, vagy újra nyakunkon a fasiszták. Ugrásra készen várakoznak. Ez az, amit meg kell értenie, még ha maguk, már ne is haragudjon, kissé szűklátókörűen, csak önmagukra és a kivándorlásra összpontosítottak is. Arra nem gondoltak, mi lesz azokkal, akik itt maradnak? Hogy azokért is felelnek, pusztán azért, mert maguk megértettek valamit, amit ők talán nem? Vagy legalább azért, mert ha maguk tévednek is, legalább a saját kezükbe vették a sorsukat. Kíméletlenül le kell sújtanunk a reakcióra, mert olyan, akár a hétfejű sárkány a gyerekmesékben. Újra és újra a nyakát nyújtogatja. Azok, akik ezt nem látják, átsodródnak a másik oldalra. Ezért kell élni a hatalommal, és megvédeni, amit a népi demokrácia létrehozott. Emlékezzen csak vissza, mi volt itt öt éve? Vagy mi – mutatott kettejükre –, vagy ők.

– Mi? – bukkott ki önkéntelenül Friedmannból, aki erősen összpontosított, hogy kivegye az őrnagy szavaiból, mire akar kilyukadni.

– Mi, akik a haladásért, az antifasizmus oldalán harcoltunk és harcolunk ma is. – Benedek homloka fénylett az izzadságtól. Egészen belemelegedett előadásába. – Azok az elvek, amiket mi képviselünk, a fasizmus egyetlen üldözöttjétől sem lehetnek idegenek. Ezek minden haladó erő közös ideái. A szabadság, az egyenlőség és a világbéke. Hát nem érti?

Friedmann hallgatott. Azon tűnődött, vajon a másik tényleg azt hiszi-e, amit mond, hogy a világ kettészakadt, és az egykori üldözötteknek nincs más esélye, mint hozzájuk csatlakozni. Lenyelte kikívánczó megjegyzését.

– A fasiszták ellenében szorosra kell zárni a sorokat. Minden résen beszivároghatnak. Itt tévedtek maguk. Ez egy ilyen ország – ingerült kézmozdulatot tett. – Szerencsére a maga elvbarátai között is akadnak olyanok, akik megértették, hogy most a közös ellenséggel való leszámolás az elsődleges, nem a saját érdekeik érvényesítése.

Az őrnagy zubbonya zsebébe nyúlt, és négyrét hajtogatott papírlapot húzott elő. Szétnyitotta, pillantását nyomatékos bólogatás és ajakbiggyesztés közepette futtatta végig a sorokon, majd jelentőségteljesen átnyújtotta Friedmann-nak.

„Miután Izrael Állama megalakult, és így a szövetség legfőbb célkitűzése teljesült, valamint Magyarország és Izrael között ma már rendes diplomáciai kapcsolat áll fenn, az intézőbizottság a Magyar Cionista Szövetség működését beszünteti. Ugyancsak feloszlott a Magyar Palesztina Hivatal is.”

Hiába fegyelmezte magát, Benjámín arcizma többször is megrándult, míg a közleményt olvasta. Sejtethető volt persze, hogy a feloszlítás előbb vagy utóbb bekövetkezik, de a semmitmondó szöveg hirtelen felemelt kezeket juttatott az eszébe. Kapitulációt. Egy szó sem árulkodik a kényszerről. Gördülékeny, készsés és takarékos fogalmazás, tömör és világos indoklás. Dátum nincs, pecsét van. Két héttel ezelőtt, a legutolsó vezetőségi ülésen szó se volt minderről. Hogy a fenébe tudták rávenni őket ilyen könnyedén? Nyilván zsarolással, vagy talán a letartóztatásokkal. Lehet, hogy hamis az egész? Lehet, hogy most szedik össze az aláírásokat az eredeti példányhoz. Annak a harmincezer embernek, aki kivándorlási kérelmet nyújtott be, ez mindegy.

Szó nélkül adta vissza a papírlapot. Nem esett nehezeére hallgatni. Nemigen akadtak szavai, amivel kifejezhette volna, amit érez.

– Segíteni akarok magának, Friedmann, hogy maga is segíteni tudjon a sajátjainak. A határokat fokozottan őrzik, esélytelenek, akik nekivágnak. Maga jobban tudja, mint én: tárgyalások folytak háromezer ember, családegyesítés címén történő kivándorlásáról.

Benedek lehalkította a hangját, mintha a susogó szélben, a fák között bárki is hallhatta volna, amit mond.

– A listát természetesen maguk állítják össze, nem szól bele senki. Akár a családja is elmehetne. Amíg azonban tisztázatlan ügyek vannak, a megállapodás nem jöhet létre.

– Azt akarja mondani, hogy az én beismerésemnél múlik háromezer ember kivándorlása? – Friedmann egy pillanatra megfeledkezett arról, hogy az alkudozás kihallgatása részét képezi; hogy nem egyenrangú félként tárgyal, hanem fogoly.

– Nem állítom, hogy csak ezen múlik. Pusztán annyit mondtam, hogy az eljárás nyilván akadályozza a megállapodást. Amíg ilyen súlyos vád áll fenn, és

nem tisztázódik az ügy, nem számíthatnak méltányosságra. Ezt előbb-utóbb maga is belátja, mint a többiek.

Friedmann egyszerre hitetlenkedett és lett ideges a netán mégis rajta nyugvó felelősségtől. Ez az alak lehetetlen alkut kínál. Elveszítette a türelmét. Kimért volt és ellenséges.

- Én nem tudom, mit csinált a belügyminiszter. Elég hihetetlen, hogy kémkedett, nekem azonban semmi közöm ehhez. Maga ezt épp olyan jól tudja, mint én. Mi törvényes kivándorlásra vártunk, hogy a saját országunkban élhessünk, szabadon. Nem volt más kapcsolatunk a belügyminiszterrel, mint hogy ezt sürgettük, többször is. Nem folytattunk egyéb politikai tevékenységet, csak ami a kivándorlást szolgálta. A háború előtt is ez volt a célunk, utána is ez maradt. Közben életeket mentettünk, százzámra. Gondolom, erre nem kell emlékeztetnem. Mi nem változtatunk az elveinken. Ami történt, csak még jobban megerősített bennünket a meggyőződésünkben. Így is elkéstünk. Megfizettük az árát annak a földnek.

Benedek elvörösödött. Ez itt leckézteti, kioktatja, és számonkérő hangon a szemére veti, hogy dezertált. Ő van vád alatt, és pofátlanul vádaskodik. S még neki akart ajánlatot tenni, hogyha hajlandó vallomást tenni, személyesen is mindent elkövet, hogy a vizsgálati anyag jobb színben tüntesse fel őt, ne körmondfont konspirálóként, a nép államának megátalkodott ellenségeként. Dehát ezzel az alakkal lehetetlen szót érteni.

Friedmann egész bensője remegett az idegességtől. Míg beszélt, addig is mérlegelte, amit az imént hallott. Kaptak egy ajánlatot; nyilván ezért jöhetett létre ilyen gyorsan a nyilatkozat. Harmincezer helyett háromezer fő, de legalább a családjuk benne lehet. Vagy megkínózták őket, és nem bírták tovább. De lehet, hogy blöff az egész. Szembesítést kell kérni. Miért ne lehetne hamis a pecsét? Egy másik dokumentumról. Ugyanúgy, mint negyvennégyben a Schutzpass-okon. Megint egyszer olyan döntést kell hozniuk, ami után nem nézhetnek tükörbe, de az ajánlatot visszautasítani sem könnyű, ha józanul mérlegelnek és ha elhiszik, hogy tényleg elengednék azt a háromezer lelket. Megint egyszer listázni kell: tizedelni a kivándorolni szándékozókat. Kinek van ehhez joga? Kinek van ehhez ereje?

Emlékezett a lengyel gettók szelekcióiról szóló történetekre, és a háború után először csak titokban, majd egyre nyíltabban terjedő hírekre a Kasztner-csoportról, amiről azután cikkeztek is. A nagyváradí gettóból, meg máshonnan összesen ezernyolcszáz embert válogattak ki az életre. Kit pénzért, kit a jicheszért,* másokat ismertségükért. Ők Bergen-Belsen-ből szabadultak, míg a többiek mentek a kéménybe. És emlékezett a rabbikra, akik nyugalomra és kitarásra intették híveiket, míg maguk idejében elmenekültek a vész elől.

* (előkelő) származás (héber-jiddis)

Tudta a törvényt, hogy ember és ember között életre, pusztulásra ember nem válogathat, de a tétlen várakozás gondolatától is borzadt, ha arra gondolt, van esély a menekülésre. Friedmann mindazonáltal őszintén megkönnyebbült, hogy nincs azok között, akik lázasan böngészik a névsort, és a szerencséseket válogatják. Talán mégis rendeltetés, hogy idebent van, s nem adatott neki akkora hatalom és teher, hogy döntenie kelljen mások sorsa fölött.

Az őrnagy észrevette rajta a feszültséget követő megkönnyebbülést, mert ingerülten rászólt:

- Ne számítson arra, hogy a családja szabad utat kap, ha nem hajlandó a vizsgálatot elősegíteni!

- Az imént mintha azt mondta volna, hogy a listát mi állíthatjuk össze. - Benjámín nem bírta elnyomni gúnyos megjegyzését. Az őrnagy arca megrándult. Fogai között, sziszegve préselte ki a szavakat:

- Ne éljen vissza a jóindulatommal, Friedmann! Maga lehet kemény legény, akit hiába vernek, akkor se vallja be, amit elkövetett. Ezek a módszerek tőlem amúgy is távol állnak. De higgye el, vannak más eszközök is, amivel szóra lehet bírni a makacskodókat. - Akarata ellenére fenyegető hangon beszélt. Azt hitte, a felcsillantott lehetőséggel eredményre juthat, vagy legalább elgondolkodtatja ezt a betonfejűt. Ha megint azzal megy Fényihez, hogy a madara nem hajlandó énekelni, hiába ütök-verik, hiába próbálják lelkileg megtörni, az ezredes nyilván elveszíti a türelmét. Benedeket pedig végtelenül érzékenyen érintette, ha Fényi indulatosan bánt vele.

- Őrnagy úr - kezdett volna egy mondatba nagyot nyelve Benjámín, de Benedek ingerülten közbevágott:

- Maga engem ne urazzon, Friedmann! - aztán eszébe ötlött, hogy másként nem is szólíthatná őt az őrizetes. - Na, mondja, amit akar!

- Maga komolyan elhiszi, hogy a miniszter egy nagyszabású kémkedés vezetője, s hogy jugoszláv ügynökökkel, amerikaiakkal meg velünk együtt összeküvést készített elő? És azt is, hogy a cionista szövetség részéről én voltam az összekötője?

Benedek azt hitte, rosszul hall. Még őt próbálja mogyorózni ez a pofátlan alak.

- Mégis, mit képzél, Friedmann, bassza meg! Itt nem maga kérdez! Megáll az eszem. Maguk tényleg azt hiszik, hogy csak azért, mert... hogy mindent lehet?

- Kérem, válaszoljon!

Benedekből ideges nevetés bukott ki:

- Hát ez óriási! Maga nem tudja, én mit teszek kockára azzal, hogy itt ülök, és próbálok jobb belátásra bírni. Mondja, azzal sincs tisztában, hogy a kötéllel játszik?

- Joel Benedek, válaszoljon!

- Most már aztán tényleg elég! - csattant fel az őrnagy, és riadtan pillantott körbe. Egy lélek nem volt sehol, maga adott utasítást, hogy senki ne zavarja a kihallgatást. Dúlt volt a tekintete, amikor újra Friedmannra nézett. Fojtott, indulattól elfúló hangon beszélt: - Ezt utálok a legjobban. Hogy maguk is azt hiszik, az ember nem több, mint a származása. Hogy ugyanúgy, faji alapon osztályoznak, mint a nácik. Zsidó, mert zsidónak született. S onnantól egy életen át viselnie kéne ezt a bélyeget, és pusztán csak azért kellene szolidárisnak lennie a másikkal, mert pusztán véletlenségből ő is az. Nem látják a fától az erdőt. Hogy amit képviselnek, a kiválasztottság, szintiszta fajelmélet, és ami igazából megváltást hozhat, azt elfelejtik. Ölbe tett kézzel várnak a messiásra, ahelyett, hogy valóban tennének róla, hogy megváltozzon a világ. Azt magunknak kell kiharcolni, itt, ebben a pillanatban akár, mindenféle emberi önzéssel szemben. A kommunizmus az egyetlen lehetséges megváltás!

Benedek feje búbjáig vörös volt az indulattól. Terebélyes felsőteste szapora légzésére minduntalan megemelkedett és visszasüppedt. Friedmann kifakadt magáról megfélemedkezve:

- Hamis vádakkal, jogtalan perekkel, zsidók ellen uszított csőcselékkel, mint Miskolcon és Kunmadarason? Drótkerítéssel és elaknásított határsávval? Miféle szabadság ez, és mi köze a megváltáshoz?

- Ellenséges környezetben nem válogathatunk az eszközökben. A forradalomnak ez a szakasza nem vívható meg másképp. Amíg ebből a fasiszta országból az egyenlőség eszméit megérteni és befogadni képes társadalom lesz, a forradalom eszközeit sem nélkülözhetjük. Különös, hogy ezt épp maga kéri rajtam számon, aki szintén a saját bőrén tapasztalta, mi az üldöztetés. Ez is azt igazolja, hogy a népi demokrácia ellenségei, egymástól bármilyen távol álljanak is, a kommunistákkal szemben közös nevezőre jutnak. Mint azt a maguk ügye is jól példázza.

- Én nem követtem el semmit. Valótlanok a velem szemben felhozott vádak.

- Azt meri állítani, hogy nem követett el semmit, ami a hatályos jogszabályokba ütközik?

- Azt állítom, hogy semmiféle kémkedésben, összeesküvésben nem vettem részt, Rajk Lászlóval pedig évekkal ezelőtt találkoztam utoljára, amikor a cionista szövetség képviselőjeként, kizárólag a kivándorlás engedélyezése ügyében tárgyaltunk vele.

- A nyomozati anyag mást mond, hasonlóképpen Rajk vallomása. Bizonyítsa be, hogy ezek valótlanok!

- Én bizonyítsam be, hogy ártatlan vagyok? Hiszen maguk vádolnak engem! Bizonyítsák be maguk a vádjukat! - csattant fel indulatosan Friedmann.

– Az embercsempészás, meg az illegális határátlépésre való felbujtás sem igaz, ugye? – kérdezte sokatmondóan az őrnagy. – Azt hiszi, teljesen hülyének nézhet bennünket?

Benjámin nem válaszolt. Még mindig nem tudta eldönteni, tegyen-e beismerő vallomást a helytálló vádakra vonatkozóan, vagy amíg lehet, tagadja azokat is. Dina de malkhuta din. Az ország törvénye törvény – tanították nekik a jesivában. De csak addig az, míg nem sújtják megkülönböztetéssel a zsidókat. Törvénysértést követtek-e el a Micrájimból menekülők? S nekik maguknak van-e más bűnük, mint amit Móse vezetésével követett el a nép? Vagy szentségtörés volna összevetni a rabszolgaságból való szabadulást e mostani kísérellettel?

Feszülten fürkésztek egymás arcát. Időközben elült a szél, szuszogásuk is hallhatóvá vált. Míg vitatkoztak, a nap előbukkant a fák lombjai fölött, és vakítóan tűzött a tisztásra. A tapadós melegben a reggeli harmat párállott a fűből. Körös-körül tücskök ciripeltek. Benedek egy zsebkendővel törölgette nyakát és tar fejét.

– Hogy bírod ezt a sapkát mindig? – bökött Friedmann fejére. Benjámin vállat vont:

– Megszoktam.

Megzavarta a váratlan tegezés. Nem tudta mire vélni a bizalmaskodást. Negyvennégyben más volt a helyzet. A személyes hangütés nem illett mostani helyzetükhöz, és bármennyire jelentéktelennek tűnt is a megpróbáltatás közepe, idegesítette őt. Perceknek tűnt, míg némán ültek. Hallgatásukat ismét csak Benedek törte meg.

– Az ember több mint a származása. Az ember az őt kifejező társadalmi viszonyok összessége. Ha nem akar pusztá tárgya lenni a sorsának, akkor ezt tudatosítania kell, alakítani önmagát és a világot, mindazokat a viszonyokat, amelyek által ő maga is determinált. Olyan nincs, hogy ölébe esik az új világ. Az ember maga lehet csak önmaga megváltója. Meglehet, úgy van ez, mint az egyiptomi rabszolgaságból szabadulókkal. Csak a sivatagi nemzedék vonulhatott az ígéret földjére. Azok, akik a húsfazekak bűvöletében éltek, nem. Akinek tele a gyomra, attól nem várható világmegváltó gondolat. Tanulságos mese. A fejlett tudatuknak volt köszönhető a honfoglalás. Csakhogy a mi feladatunk nem várhat egy nemzedékig. Nem élhetünk mesékből, és nem várhatunk ölbe tett kézzel a megváltásra, mert bennünket körös-körül ellenség szorongat. Nekünk nincs negyven évünk vándorolni, hogy kipusztuljanak a népnyúzóknak. Nekünk most kell kenyeret adni az éhezőknek, és most kell átalakítanunk az emberek gondolkodását!

Látszott rajta, hogy egyetértésre vár, lévén megtalálta a közös nyelvet, melyen tolmácsolhatja a másoknak a forradalom ilymódon talán számára is érthető üzenetét. Friedmann azonban nem reagált. Igyekezett elfojtani amiatt ér-

zett megvetését, hogy facsarja ki, szentségteleníti meg a másik a Tóra szavait. Aki alázattal közeledik hozzá, annak a nyelvén áldás lesz, aki kiforgatja értelmét, annak a nyelvén átok.

Hallgatásától az őrnagy homlokán ugráltak a ráncok. Kezdte elveszíteni a türelmét, de nem akarta jelét adni. Igyekezett halkán és szelíden fogalmazni, ettől még fenyegetőbbben hatott, amit mond.

- Segíteni próbálok, de te nem vagy hajlandó a legcsekélyebb együttműködésre sem. Még mindig nem tudod, mibe keveredtél, és milyen gépezettel próbálsz szembeszállni. Így nem lehet rajtad segíteni. Könnyen veszélybe sodorhatod a családodat is. Ha velem nem jutsz dűlőre, tapasztalhatsz, mi vár rád, esetleg rájuk is. Gondolom, azt te sem szeretnéd, hogy a gyerekeid a lencben nőjenek fel. Sose tudják meg, ki volt az apjuk, anyjuk, és egymást se látják többet. Nem hiszem, hogy komolyan ilyen sorsot szántál nekik.

Friedmann szemében gyűlölet lobogott, ahogy a fenyegetéseket hallgatta. Egész teste megfeszült, úgy préselte ki magából a szavakat:

- Negyvennégyben nyilasok vittek be az Andrássy útra. Akkor csak félnem kellett. Most szégyellnem is kell magam, azok miatt, akik zsidó létükre a „népi demokráciát” védik, ilyen módszerekkel. Maguk először csak nyilasokat ütöttek, azután kiszélesítettek, szocdemeket is. Most a zsidókra került a sor, de már ott van ez a Rajk is. Ezt épeszű ember el nem hiszheti. Eljön az idő, amikor nem marad más, mint hogy egymást kínozzák.

Látszott rajta, hogy vívódik, valamit akart volna még, aztán ölében pihentetett keze alig észrevehetően megrezdült, mintha csak legyintene, vagy úgy ítélné meg, így is épp eleget kockáztat. Megadóan várta az ávós dühkitörését. Megkönnyebbült, hogy legalább ezt el tudta mondani. Legnagyobb meglepetésére az őrnagy nemcsak rezzenéstelen arccal hallgatta végig, de utóbb sem reagált, mint akinek a vita már érdektelen.

Benedek felállt. Derékszíja alá húzkodta a hasán kibuggyanó zubbonyt, csak azután szólalt meg:

- Délutánig van ideje. Az ajánlatom addig fenntartom, gondolja meg jól. Ha hajlandó segíteni, én is megteszem ugyanezt. De nincs több haladék, és nem kezeskedhetem a családja biztonságáért, ezt vesse az eszébe! - intett a másiknak, hogy álljon fel, és induljon visszafelé az ösvényen, amin a tisztásra érkeztek.

Míg mentek, több szó nem esett közöttük. A házhoz közelébe érve, Friedmann ismét orosz beszédfoszlányokra lett figyelmes. Amikor kora reggel hallotta ezeket a hangokat, azt hitte, félálomban hallucinál. Most, hogy megbizonyosodott, nem képzelgett, kissé megnyugodott. Ha az ereje fogytán is, legalább a józan esze nem hagyta még cserben.

TÉREY JÁNOS

Hagen álma*

HAGEN

Úgy rémlett, magam vagyok a lakásban,
De összes termeimben fogadás van:
Világos, én nem kürtölhettem össze
A sok kis fickót, mégis dől a nép.
Úvészöld és narancsszín gimnazisták!
Mind ismeretlen, mindegyik nevet
A porta trükkjein, nekik szöges-
Dróttal tűzdelt spanyolbak s aknazár
Se jelentene akadályt – Az egyik
Fiú az orrom előtt hadonászik,
Mit is lobogtat? Mágneskártya, látom,
Őbenne Siegfriedünket ismerem föl –
Kulcsa van hozzám, közli egyszerűen,
Szokjam meg, állandó lesz a bejárás:
Címemre beszél meg randevúit,
Hűtöm dézsmája, söröm és töményem
Megilleti – mint ágyam s asztalom.
Na persze. Kapd be. Karját megragadnám,
De fürgébb nálam, egy szilaj szökellés,
Siegfried a mennyezetre föltapad,
Csilláron lóg, onnan kacag le rám,
Majd csimpánzként a terítékre huppan,
S míg fondü mártás fröccsen szét, e seggfej
Fricskát hány – énrám, fitymáló fityiszt
Mutat – nekem!

* Részlet *A Nibelung-lakópark* című drámai költeményből

GUNTHER

Ccc! Álomnak is ocsmány!
Remélem, leszállítottad a földre,
S kiosztottál, bátyám, egy jókora
Sallert ennek a megveszekedettnek.

HAGEN

Ellenkezőleg. Meglepett a szükség,
S kihátrálván a hallból, úgy találtam:
Jót tesz nekem, ha megfenyítenek.
Csak így, szőr mentén. Ez csak csesztetés.
Unalmam elverik. Csordák csodája –
Vidámabb velük, mint szálegyedül.
Siegfried csak fölbújtó, ki életet lop
Az ügymenetbe, megrögzött kamasz
És tréfamester és udvari ember:
Kölcsönbe adta hamvas udvarát.

GUNTHER

Te, sasfészekedben ennyi idegennel?
Megtűrhetnél falkányi szemtelent?

HAGEN

E vadidegen vendégség a rend.
Háttérben ő áll, ő mozgatja őket,
Hogy szórakoztasson, hogy el ne vesszem
Részvényeim közt, áreséskor... Ennyi
Hecc régesrég kijárt. Hogy át se lépi
Küszöbömet nő hús alatt. Na most majd
Szétcsapok köztük... Akkor is, ha az
A könnyű patron ára, hogy saját
Fürdőszobám előtt kell sorbaállnom,
Ahol most smaragdfejú gimnazisták
Okádnak – hé! – egyik legkedvesebb
Perzsámra, baszd ki...

GUNTHER

Annyi baj legyen!
(*magában mormol, mintha ráolvasást*)

A kirekesztő
Étke a fertő,
S mit bele mégse
Vett be ebédre,
Visszaköszön;
Lesz elesége
Répatepertő,
Tiszta haszon.

A fogadó fél
Vendéget, polcra emel;
Hogyha megosztja,
Laktat a kosztja.
Persze, a fortély
Lényege: szolga leszel;
És beülve a jóba,
Úgy *függesz*, kelekótya,
Mint zsinegen a teher.

HAGEN

(mámorosan)

Rendben, csak töltekezzetek rogyásig!
Lehetek-e létszámfölöttiek
Házamban, tizenéves níbelungok?
Enyéim és ezerszer is enyéim!
No jó... Saját mosdómba nyíljon út.
Nyílik, nyílik! Tulajdon kádam öblén
A walkür pancsol, Brünnhilde maga –
Megszédülök, e körteforma melletk –
S hogy pezsgőfürdő áramában ennél
Szebb csípő nem hintázott még, Wotánra –

GUNTHER

Eszednél vagy?! Hát hányszor mondogattad,
Neked túl nagydarab? Hogy enciánkék
Szemében úr tátong? Ember, narancsbőrt
Meg vaskos vádlit viccből emlegettél?!

HAGEN

(magában)

Ha nem kussolsz, kiharapom a szíved,
És szembeköplek vele, de a szolgám
Előtte heréiddel pökjön arcon!

(fennhang)

...Azt mondja, mindjárt együtt lehetünk,
Siegfried lelép, csak legyen türelemmel...
Mikor meg hozzáérek: pőre színhús.
Ajándéklány jön kóstolóba, semmi
Átverés, zárjam magunkra belülről...

(Asztalra dől)

Minap, hogy nem jön a szememre álom,
Vagy nagyon is jön, akkor is miféle,
Kaparhatom körömmel a falat:
A kiverhetetlen vendégsereggel
Telik meg ágy, erkély és kerti sáv,
Fejtevők könyökölnék ablakomban,
Aludni, istenemre, nem tudok,
S ha képek jönnek, mindig hajmeresztők,
És nem tudok aludni semmiképp,
Aludni, mondom, nem és nem tudok,
Aludni nem, ha nem, aludni úgysem –
Ha üstökénél fogva megragadnám,
Ha mondom, nem tudok aludni, és
Kipenderíteném innét örökre.

*HATÁR GYŐZŐ***Üveggolyó***(cri de coeur d'outre-tombe)**

Lator Lászlónak

*üveggolyó üveggolyó
márványolásának volna lenni jó
ahogy lapok élek illannak-villannak
csillangónak lenni annak annak
volna lenni jó
LENNI volna jó*

*márványgolyó márványgolyó
szivárványolásának volna lenni jó
a képzelgések ahogy megrohannak
elcsapongásnak lenni annak annak
volna lenni jó
LENNI volna jó*

*aranygolyó aranygolyó
lámpás-bogárnak volna lenni jó
hangos világlással amerre vannak
szentjánosbogárnak lenni annak annak
volna lenni jó
LENNI volna jó*

*kristálygolyó kristálygolyó
színejátszásának volna lenni jó
ahol sejtő hajtók tűnő únőt zavarnak
szarvasgímnek lenni annak annak
volna lenni jó
LENNI volna jó*

* szivettépő sikoly a sírontúlról

*ribillió ribillió
rohangálásának volna lenni jó
nimfák menádok kinek kivillannak
szoborfogó szatírnak annak annak
volna lenni jó
LENNI volna jó*

*kobakgolyó kobakgolyó
biliárdfej golyónak volna lenni jó
tar kopaszok ahogy párnán pihennek
kópé kujonnak ilyennek ennek
volna lenni jó
LENNI volna jó*

*süveggolyó süveggolyó
nagyúr trónbolondjának volna lenni jó
kit megsüvegelnek amerre elmegy
tarsolya arannyal zsebei telnek
volna lenni jó
LENNI volna jó*

*ólmogolyó ólmogolyó
vonszoli-láncon annak volna lenni jó
vár tömlőcében reménytelennek
kik csontig ében: múltakon merengnek
volna lenni jó
LENNI volna jó*

*népmillió népmillió
emberelevennek volna lenni jó
szülnek születnek szüretelnek
örömkönnyek közt előteremnek
élet kövérjével fennen betelnek
emberelevennek ilyennek ennek
volna lenni jó
LENNI volna jó*

Esedékes

*már nagyon esedékes valami nagy betegség
hogy belevágjon mint a rongyot
a gödörbe s rámdobják azt a göröngyöt
amint szokás író-urak és hölgyek
valami nagy betegség már nagyon esedékes*

*már nagyon esedékes valami nagy leromlás
hogy mint a kelevény amely megérett
úgy dőljön belőlem is mint a féreg-
ből s kifakadjon a genny az élet
valami nagy leromlás már nagyon esedékes*

*végelzuhanásom már nagyon esedékes
magamra húznom sírkamrámat
mivel feltámadni ez ugyan nem támad
csak épp fügét mutat a kinti bandának
már nagyon esedékes végelzuhanásom*

*és alámenésem már nagyon esedékes
a nagy fene baj hogy ágynak essek
vele s ne találjanak ha keresnek:
az kell ennek a félnederesnek
már nagyon esedékes földalámenésem*

*jó volna már mertmivel nagyon esedékes
ha irhásban mindenüvé behatolna
a baj a rosszabodás csak nem javulna
s akkor: »JELENTEM ELŐÁLLOTT A HULLA« ---
mertmivel nagyon esedékes jó volna már*

Lejtő

(a Télkikék c. ciklusból)

*eső esik szemereg
ilyen időt szeretek
pára ködlik köd lebeg
benne járok élvezeg
út lapálya felmered
bátran nekieredek
de hamar elernyedek
s döbbenet rámeredek:*

NEM VOLT ILYEN MEREDEK

*megcsúsznak a kerekék
szánkáznak a szekerek
grádiense se lehet
cudarabbnál cefetebb
mind kapkodom a leget
s nem szívhatok eleget
tüdőm fujtat leveleg
s döbbenet rámeredek:*

NEM VOLT ILYEN MEREDEK

*sarki vénség kéreget
elnézem az öreget
élet telje lepereg
s kövérjével betelek
illa nádak és erek
zsombék martja kerevet
fűágyról fel nem kelek!
s döbbenet rámeredek:*

NEM VOLT ILYEN MEREDEK

*sándor józsef benedek
villanydróton verebek
utcahosszat figyelek
s önfeledten feledek
minden porcom didereg
verítékben feredek
félstől meggémberedek
dültön-dűl – rámeredek:*

NEM VOLT ILYEN MEREDEK

*hagyma répa újretek
dinnye cékla és a tök
szedrek bokrok levelek
gombák istenveletek
hegyre fel nem mehetek
mohaágyat se vetek
s vaksin mint a nagybeteg
ókumlálom réveteg:*

NEM VOLT ILYEN MEREDEK

*még csak tegnap: felkaptattam
rajt' ahogy a bolha pattan
hajrá! majdszinte szaladtam
sarki koldusomnak adtam
tánclépésben felbaladtam
kulcs a zárba! zár kikattan!
lejtő?! soha énalattam
sehol – s most rámeredek:*

MITŐL OLYAN MEREDEK?

NAGY KOPPÁNY ZSOLT

Hörkényi tette

HÓDOLAT ÖRKÉNY ISTVÁNNAK

Hörkényi felszállt a vonatra. Kalauz volt ő, kegyes a jegyesekhez, kegyetlen a jegytelenekhez.

Volt neki szép, csillogó-villogó jegylyukasztója, amit bőrvőre felfűzve hordott. Lyukasztás esetén aztán nem kis büszkeséggel vitte hasa tájéka felé a jegyet, s elegánsan megkeccintette.

Meg kell adni, a lyukasztó jól működött: a kemény kartonból készült jegybe minden probléma nélkül egy plusz-alakú mintát vágott, s ha szűztelenített is, legalább nem gyűrte össze azt, kinek hóhérévá a sors őt rendelte. Mert a lyukasztó két, egymás felé forduló fémlemezéből állt, egyikén volt a Lyuk, mintha csak ott sem volna, a másikon meg egy plusz-alakú, túszerű Tú... a mindenkori jegy szépen el lett helyezve az alsó fémlapon, s az összeszorítás hatására ezt a tú reccsenve átdöfte, naponta százszor, vagy inkább ezerszer.

Hörkényi alapos ember volt: mindig gondosan ügyelt arra, hogy a jegy egyenesen feküdjék az alsó fémlemezén, hogy ne gyűrődjék meg egy esetleges rossz elhelyezés miatt, a két fémlemezke érintkezésekor keletkező feszültség következtében.

Így telt, telegetett az élete Hörkényinek: füttyült, intett, köszönt, kért, lyukasztott, óvatosan, ügyelve – felelőssége tudatában – arra, hogy: „A jegy nem tűrődhet meg, sem behelyezésekor, sem utána, mert ez kartonjegy esetében megtörést jelent! Szenved az a szegény jegy úgylis, hát akkor legalább mi vigyázzunk rá egy kicsit!”

Egyszer, csupán egyetlenegyszer történt meg, hogy Hörkényi, miután óvatosan (mintha csak eddig) elhelyezte a jegyet az alsó fémlemezén, kicsit, de csak egy nagyon picit rászorította a plusz-alakú lyukasztót (hogy tartson) – és nem lyukasztott. Így volt ottan a szegény jegy, nem is sejtve, mi vár rá.

Az várt rá, hogy Hörkényi bal kézzel megragadta kilógó végét, és elkezdte rángatni, tépni, cibálni. Közben ugrált. És üvöltött is: „Áááá!!!”, valahogy így. A jegy egyensima kartonsága pedig gyűrött vonalak kuszaságává alakult, s végül, Hörkényi által, a csodálkozó utas arcába lett vágva. Az meg csak hüledezett, és meg volt rettenve, hogy neki mostan nincsen jegye. „Ne félj, takony, végig én vagyok a kalauz!”, kiáltotta Hörkényi, és továbbállt.

A következő jegyet már megint roppant óvatosan csúsztatta a fémlapok közé, és a lyukasztás soha nem érzett kéje látszott kifejeződni mindkét orcáján.

A nagy, fehér, sánta kutya

KOLOZSVÁRI MESE

Én volnék. Amúgy jó, de a sántaság, az tényleg, szóval az nem túl jó.

Esténként vagyunk láthatóak, a gazdámval együtt. Emlékezetes látvány: én bicegek elöl, utánam – nagyon lassan – sétál a mester. Néha rámhúz egy vesszővel, olyankor ugatok.

Szépen ugatok, ritka öblösen és hangosan.

Sosem haraptam meg azért, mert megütött. Öreg, mint én, sosem jött össze neki semmi, mióta ismerem. Én legalább nagy vagyok, hatalmas, ahányszor meglátom magam, elcsodálkozom: hogy lehetek ekkora? Hihetetlen. Szinte gazdám csípőjéig érek.

Sántaságom s az ő lassú ballagása adhat nekünk valamit, valami jellegzetest: mindenki megnéz, ha meg valaki nem, akkor jön a vesszőcsapás, én ugatok, s erre úgylis odapillantanak.

Gazdám arcáról senki sem tud leolvasni semmit. Konokul sima, mindig egyforma, mint a lépteim. Sokat szenvedett, az csiszolta ilyenre. Azt hiszem. Szeretne még valamit, mielőtt meghal. Talán ezért kellek neki.

Lábamra (a bal elsőre) egy tüskét erősített, még évekkal ezelőtt. Kezdetben rengeteget szenvedtem, nem tudtam lerázni, lerágni sem – hát megszoktam. Fáj, ha rálépek – inkább bicegek akkor.

Ennek a városnak, amelyikben élünk, sok mitikus alakja van. Furcsa, kirívó, kirívni vágyó emberek: egyikük naphosszat galambokat etet, másikuk kilenc zsákkal járkal az utcákon, szakállából kiabál ki, mindenkinek. Néha megnyírják, de ő csak kiabál tovább. Van, aki kirojtozott nadrágban sétál fel-alá, más kéreget; szánalmasan csúnya arccal.

Mi még – egyelőre – nem vagyunk legenda.

Jól csinálja a mester. Csak este sétáltat, hogy a látszat az legyen: mintha. Mintha csak úgy. Csak szerényen, szépen. Kis esti séta. Kis esti sántikálás. Elhagyott helyeken. Ahol persze azért sokan járnak, de egyenként. A sötétben ezeknek a magányos alakoknak jobban az agyába vésődünk, s ez bizony az én érdemem: mikor fehér sántaságom kibődül az éjből, akkor – pár percre – mi vagyunk a mítosz. (Kár, hogy nem csak egy órára lettem fehér kutya. De jó lett volna fehér kutya képében, zeuszi egészségű lábakkal disznólkodni a Földön, aztán meg elrepülni!)

A tüske fáj, de nagyon – sosem szúrta még át a talpam, idáig, mindig csak döfködi. Talán már nem is tudnék rendesen járni, ha lekerülne sem.

Így leszek – akaratom ellenére – mítosz. Városunk ereklyéje, díszje, ősköve: mi adjuk a jelleget neki, hogy egyedi, hogy nem tucatváros, hogy vannak csendes örültjei, ezért... ránk emlékezni fognak.

Hála a tüskémnek. Meg a gazdámnak. Híres ember leszek. Én meg híres kutya. A nagy, fehér, sánta kutya leszek én az utókornak. Ki itt színezte a várost, ezt a várost színezte itt, minden utcáján ezerszer sántikált végig, esténként, általában csöndben. Csöndben lassan s biztosan izmosodik a mítosz – ugatás közben hirtelen: kell hát mindkettő.

Jó lesz ez így. Már benne vagyunk, lassacskán. A képben. Még pár hét. Valaki, majd ötven év múlva, nyálaz rólunk valamit. Én minden séta után a talpamat nyalogatom, a tüske körül.

Lassan mégiscsak átllyukad.

Mester! Légy már legenda! Hagyd megdöglenni a kutyát!

Szüzessége Editkének

Annyira valószerűtlennek tűnt, hogy ezen a vidéken farkasokkal találkozék, hogy csak állt – szíve valamivel gyorsabban vert, mint szokott – és nézte az éhesen csillogó, huszonöt szemgolyót. A falkavezér egy félszemű hím volt, fél arasszal magasabb társainál.

– Téged sem a fél szép szemedért tettek meg vezérnek, mi? – motyogta, a farkasok vicsorogni kezdtek, közelebb jöttek, morogtak. Csodálkozott, hogy alig érez félelmet.

„Talán még mindig a meglepetés”, futott át az agyán: nem is látta őket, csak egy vonítást hallott, aztán csöndben, mint a villám, úgy csaptak le rá, „még mindig annak a hatása alatt lehetek...”

„Miért nem támadtak egyből, miért nem terítettek le és marcangoltak szét, miért állnak itt?”, csodálkozott, „talán mert nem futottam, nem kiabáltam.”

Torkára fagyott a visítás, kiabálni nem volt lehetősége, nyelni sem tudott, nemhogy szaladni, mikor meghallotta a zajt, és meglátta a nesztelenül felé futó árnyakat.

„Talán ha józanul viselkedem és továbbra sem kiabálok, nem érzik meg, hogy félek, és ettől megzavarodnak”, gondolta, de máris nevetségesnek tűnt a gondolat, viszont nevetni nemigen tudott („Vajon az milyen hatással lenne rájuk?”), csupán egy szájalmas vigyor ült ki az arcára, szinte odafagyott, éktelesen csúffá téve amúgy szabályos vonásait.

„Milyen furcsa... még mindig élek... Mennyi ideje is? Lassan két perce, hogy meghallottam őket...” A farkasok csak álltak körülötte, nézték. Néha morog-

tak. „Hihetetlen, azt hittem rögtön ölnek támadáskor! Lehet, hogy ez csupán mítosz... előtte még farkasszemet néznek...” A vigyor még kínosabbra fordult, a fák elfacsarodtak, keze megmoccant kicsit felfelé, a farkasok azonban így sem mozdultak, csak morogtak.

*

Városi gyerek volt, és falura udvarolt. Tetszett neki, az úri fiúnak, az ápolt és kissé sznob ficsúrnak mindaz a józan, természetes, nyers, enyhén durva erotika, ami Editből sugárzott.

Néha úgy tűnt neki, hogy Edit egyik-másik gesztusa, mondata túlzás, de ez az érzés hamar megszűnt, és szinte extatikus boldogságot érzett, mikor rájött, hogy Edit számára nem létezik a túlzás, legalábbis abban a kultúr- és jelentéskörben nem, amelyikben ő maga élt és nevelkedett. Persze, megdöbbsent kissé, mikor megtudta, hogy Edit kiskorában bizony igen fiúsan köpködött, hegyesen meg hosszan-nyúlósan is, de ezt ügyesen leplezte, Edit pedig nem szégyellte nevetve elmondani. Még most is eleresztette néha a száját: ha már nem is köpött, de káromkodott, igen ízesen, szép tájszólásban, öröm volt hallgatni, s ezt látta Edit, egészen a legutóbbi, olvasás által megfertőzött időkhöz – mely fertőzés az „Emeld ki a szellemi fertőből és uralkodj!”-elv alapján hajtattott végre, sok könyv által, amelyeknek elolvasására szinte kötelezve lett Editke. Ezt is vígan művelte, közben gyakran kacskaringós hangot adva alapvetően jó kedélyének.

Az persze elkerülhetetlen volt, hogy pár hét olvasás után nevét ne Edithnek írja. Innen látszott, hogy még nem olvasott eleget, legalábbis nem a megfelelő műveket.

Csupán akkor húzta el a száját, gúnyosan durva mosolynak adván rajta helyet, mikor megint a szerinte szenilis nagyapához mentek, az öreg falusi bácsihoz, beszélgetni.

- Unom az öreget, mé' kell mindig odamenni? – kérdezte meg minden alkalommal, bár tudta a választ.

- Editke, lelkem, értsd meg, érdemes az öregre figyelni. Hihetetlen fantáziája van, úgy mesél, mint bármelyik hivatásos. Mit csinált egész életében? Építőtelepeken dolgozott. Ezzel a tehetséggel! Legyen hát valaki, akár az unokája kedvese is, aki figyel arra, amire még senki, és aki értékelni is tudja ahogy és amit mesél.

- Az, hogy okosan bólogatsz, s meresztetted a szemed, ha kell, ha nem... az szerinted az értékes értékelés?

- Jópofa és gonosz! Ilyennek is szeretlek. Te masszív menyecske, te gigantina – ölelte meg, mert tudta, hogy Edit ezt bóknak veszi, nem értvén a szót, s ezen titkon mulatott. Mint már mondtuk, városi entellektüel volt, irodalommal és filozófiával is kacérkodott, sznobságnak sem találtatott híjával.

Edit édesanyja testalkatát örökölte. Nagyapja mesélte, hogy lánya nagyon szép volt, ketten is felakasztották magukat érte, a magas, izmos, de hihetetlenül karcsú, szép arcú leányzóért: minden izma, idegszála, pihéje és szőröcskéje a helyén volt, férfiőre nem lágyult, de kedves volt és odaadónak tűnt (az első akasztásig), haja hosszú volt, csillogott, melle feszesen domborodott, fara ringott meg táncolt, nyakán a pici pihécskék csak akkor váltak láthatóvá, ha megcsillant rajtuk a július délelőtti, tízórás napfény, de akkor aztán szemlevakarhatatlanul szépek voltak. Most már el van hívva, igaz, hogy arca őriz még némi báj, ám izmokról és pihékről már alig beszélhetünk – de minek rúgni még egyet a döglött lóba...

Nagyapa szerette így kifejezni magát.

– Fiam, nem azért – fűzte aztán tovább a szót, mert azt erősen szerette –, de egyszer Editke is ilyen lesz (Editkét mégsem sikerült rávenni, hogy mindig jelen legyen ezeken a beszélgetéseken.), én szóltam, aztán majd ne jöjj hozzám sírva...

Nagyapa azt hitte, hogy örökké fog élni.

– De apó! Magának magyarázzam? Nekem a most megéri az akkort! Legfeljebb úgy értelmezem majd, hogy kitejesedett. De képzelje csak maga elé! Csodás teste van, ízlése nagyvárosi, öltözködése majdnem az, s ami nem az, abban annyi báj van, hogy eleganciával ér fel! Okos is, némi könyv ráfér még, de arról gondoskodunk. Teremts magadnak virágot, hogy illatában is magadban gyönyörködhes! Csodálatos nő, s kívánhatok-e ennél többet?

Egy hete megint átmentek nagyapához, a szomszéd házba. Közben beszélgettek:

– Úgy látszik ábrándozol...

– A könyvek... amiket adtál... hol van már a jókedvű én?

– Ja, a könyvek.

Mielőtt ellátta könyvekkel, sokat gondolkodott: egy ilyen egészséges lelkű és testű parasztlányt egyféleképpen lehet olvasásra szoktatni: ponyvákkal. Aztán jöhet az irodalom. Esetleg romantika az elején, utána angol gótikus történetek, aztán kevéske naturalizmus. Szünet, majd a nagyok.

– Légyen hát előttem az irodalomé – bókolt, mikor a színes borítójú könyveket odaadta, s kívánta nagyon karcsú Edithet.

Edit meglepő gyorsasággal falta a buta történeteket, és meglepő mohósággal vonta a párhuzamokat saját élete és a regényszereplők kalandjai között. Kissé már kínos is volt, hogy úgy kellett csókolózni, mintha utoljára, a kastélyromok között, úgy kellett udvarolni, mint Lady Jane-nek, lovagolni kellett, sőt, vágatni – ritkán sikerült a tizenötéves kancával, de ezt azért szerette hősünk, mert ilyenkor a szél felfújta Edit fehér ruhácskáját, és kivillantak hosszú combjai. Nem volt szégyenlős. A hűség persze örök volt, a szerelem is halálig tar-

tott, a szív lángolt, s majd meghasadt, meghozandó áldozatokról pedig igen gyakran szóltak a dolgok.

Ezen a napon a párhuzamosok jövőt végzetesítően találkoztak, nagyapónál.

Így történt:

- Hát igen, gyermekeim, gyalog jöttem át a hegyen, nagyanyádhoz, éjjel, szerelmes vótam, mint az istennyila, lobogott bennem a láng, olvasztotta a havat a lábam alatt, még sistergett belé, no, nekem jöttek a farkasok, fel a fára, vót ott kínlódás, rúgtam lefelé az ordasnak a pofájába, el is kapta a lábam, itt né, nem látszik, érdekes, a tavaly még látszott, há' rég vót, na, aztán szinte elaludtam, s majdnem lezuhantam a fáról, de hálistennek vonítottak mindegyre, képzelhetitek, ott volt a szemük előtt a hús, két méter magasan, kívántak is, mint disznyót a böllér, vagy még jobban, hahahaha, de legestovább engem, osztán tuggya az isten hogy, de ecce csak elmentek, eisen igaz se vót, lemásztam a fáról, már pitymallott, egy lódobogás vót a szívem a fülemben, s úgy mentem a nagyanyádhoz, mintha tudtam vóna, hogy odavan értem erősen, s hejde hogy oda lesz mikor meglát, hogy megérkeztemkor rögtön nekem is adja magát, ott reggeliben, a nyári konyhában, a forgácson... Hej, rég volt, se farkasok, se nagyanyád már, isten nyugtassa, ha én szerettem...

Editke szeme sötét volt, és mélységes, miként az időknék kútja, mikor - nem sokkal később - így szólt:

- Gyere át hozzánk, jövő héten, az erdőn keresztül... és reggelre légy itt.

- Ugyan, minek... Különb is, gyűlöld nagyapád hantáit, ahogy te mondd, és farkasok sincsenek már, legalábbis itt a környéken. Így az áldozat sem nagy, gondolom az enyém se leszél úgy, mint a romantikus nagyanyád.

- Gyere át... kérlek - suttozta Edith, és látszott a szemein, hogy most találkozott benne élet és irodalom. - Azt meg, hogy mi is lesz az áldozat, engedd meg, hogy én döntsem el. Jártál te térdig hóban? És éjjel az erdőben? Jó, nincs már farkas, esetleg veszett róka, vagy juhászkutya, de így sem kellemes éppenséggel. Bizonyítsd be hát ennyivel, hogy szeretsz, nem nagy dolog, olvastam különbet is... gyere át, s én majd elvégzem magamban, hogy áldozatod megháláljam.

*

Mehetett volna busszal, autóval (apja, ha nagyon kéri, biztosan odaadja erre az éjszakára), sőt, biciklivel is. A határban leszállt volna, az erdő felé kerül, s térdig havason ereszkedik be, kívülről az Editék házába, vacogva, drámai élményeket mesélve, s aztán túrva, hogy Edit simogassa, szeretgesse, meleg borral ajnározza, lerángassa „Nedves!” ruháját, s aztán elvégezzék magukban...

De nem.

„Mindig is hitványnak éreztem magam közöttük. Én csak egy ficsúr vagyok nekik. Híszem, hogy apó elment asszonyához a farkasok közt és ellenére is.

Meg kell mutatnom, főként magamnak, hogy vagyok olyan: átmegegek. Igaz, farkas nincs, de rizikófaktor maga a tény.”

„És arra is gondoljak, mennyire más lesz így megkapni lelkemet... először... így, magam előtt is hősként, vitézül, tradíció által legitimizálva a vért és vigasztalva az első sokk okozta traumában vergelődő áldozatomat...”

Eddig is kijárt néha a mezőre, de a kocaturisták összes jellemző vonását és kiegészítőjét magával cipelte: a rettenetesen Nagy Kést, a walkmant... A szendvicsek, kólák és mobiltelefon mellett azonban unta a természetet, de jó képet vágott a fákhöz, mely ugyebár tűzifa, és az ágya is abból készült tudniillik, így aztán rögtön más. Szerette elmesélni nemvolt élményeit, késével felpiszkálta a hangyabolyokat, s medvebendőt képzelt a helyükre. Körülbelül három percig bírta bámulni és csodálni „a Természetet”, utána már elviselhetetlenül nevelésesnek találta magát, bekapcsolta a zenét.

Volt azonban egyszer egy alkalom, amikor mindezért szégyenkezve hajtotta le fejét a fák előtt.

„Most csak kést viszek magammal, a walkmantól nem hallatszok az éjszakai erdő, pedig az azért kell, kolbász és bor lesz Editnél, megérkeztemkor, mobiltelefon... hogy néz az ki?”

- Akkor indulok!

- Jól van, fiam, aztán ha egész éjszaka ott is ülsz, templomozás előtt gyere haza, mert még megszólnak, tudod milyenek falun az emberek...

- Tudom.

„Hála a fennvalónak s a városi rokonoknak!”

Editke szülei ugyanis látogatóba mentek másik, városra ficamodott lányukhoz, akinek nem jöttek be a dolgok, férje, a Rendőr verte őt, ivott, szóval kis, mindennapi tragédia, az érintetteket érintve... de néha ebbe a szülők is bele-taroztak, s elmentek, hogy elvegyék Ilmától a kötelet, amivel búcsúlevelében fenyegetőzött, s helyette a szülői vigasztalás és szeretet flastromját és sósbor-szeszes borogatását helyezték nyakára és jobb sorsra érdemes, szintén fejedelelnői-szépségű homlokára.

„Az öreg korán fekszik, és félig süket, ráadásul a másik házban lakik, ha megsegít az isten, templomozás előtt nem jövök el, hanem Editkével sétálunk el az Atyai házba.

Este tíz felé vágott neki az útnak. A szülők a hajnali háromkor indulnak a gyorsvonathoz a városba, szekérrel. Ha jól kilép, talán már reggel négy körül ott van, kellőképpen átfagyva, felajzva, s várja a meleg bor, mely egyszerre gyógyír és továbbfejlesztő-okadatoló mennyei manna a bekövetkezendő, gyönyörű Problémára.

Sokat olvasott hóban menetelő emberekről, hogy milyen lassan, s milyen nehezen és zihálva, s a megfagyni-vágy édessége, nem beszélve a heroikus továbbmenésről...

Nevetett, vidáman, kiegyensúlyozottan nyomult felfelé a hegyen, az erdő felé.

„Most értem meg először, hogy nem csak három perc...”

„No te, nézz oda. Az a fa mintha hozzám beszélne...”

„Nagyon vicces. Talán ha még két órát megyek, és figyelek, megértem, mit mondanak a fák.”

Láthatólag nem sietett, nem akart leizzadni, hiszen „egy mosdás, villanyfénynél az egésznek a romantikáját megöli, s akkor úszott az egymásban elvégzés... inkább legyen kissé téliesen férfiszagom.”

Érezte, hogy milyen erős, hogy milyen egészséges, hogy milyen fiatal és milyen férfi, hogy újra letapos egy virágot, de aztán persze gyűrű alakú vázájába teszi megtört testét: „Ezt elveszem, ezt tényleg elveszem, harmadik az isteni gaza!”

Így virtuskodott az elméje, s nem is félt. Nem úgy, hogy rágondolt, s nem félt, hanem úgy, hogy nem jutott eszébe, hogy egyáltalán létezik félelem.

Hogy lehet félni.

Hogy a fákra kellene hallgatni.

Késének nyelével vidáman csapkodta törzsüket, ahogy elhaladt mellettük („Elhaladtomban, alattomban!”), olykor beléjük is szúrta, s arra gondolt, hogy szegény fa, maximum úgy tud bosszút állni, hogy lehullat magáról egy kullancsot. Editke nagy kullancs-specialista, s ha idejében ráhullanak ezek a szimpatikus állatkák, pont az ágyékáig másznak, mire odaér. „Hát kell-e különb előjáték?”

Erősebben csapkodta tehát a fák oldalát, hangosabban, hadd szotyogjon a kullancs. Ha valaki látta volna, azt hihette volna, hogy fél, és az éjszaka rémeit tartja távol magától.

Persze nem. Csak úgy falták léptei az erdőt, „tényleg kicsi, lassan teljesen sötét lesz, de nem baj, ott a telehold, mindjárt kijutok belőle!”

Csend volt, sehol egy moccanás, sehol egy hang, egy nyamvadt ág nem reccsen, egy hitvány madár se cserren, avar se hallik, hó se ropog, hidegen süt a hold és csend csend csend...

„Az a fa mondani akar valamit... „

S ekkor a kristálycsöndbe belerobbant egy farkas üvöltése, hangosan, hosszan és fájdalmasan. A fa mögül robbant bele, és ezer darabba törte ezt a légtelen, fullasztó csöndet, a szilánkok belevágódtak fülébe, agyába, végigfutottak testén és megbénították, s csak annyit látott, hogy három irányból, halálos csöndben felé futnak az árnyak.

*

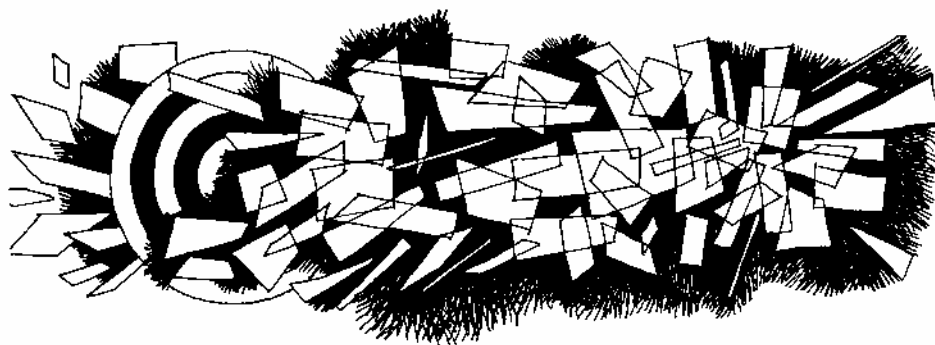
És ott állt most, szánalmas, hülye vigyorral arcán, saját félszeg poénjai miatt: zavarában.

„Bocsánat, ha tudtam volna, tényleg nem jövök erre, honnan a picsából kerülhettetek ide, hiszen évekkal ezelőtt kihaltatok, hát kellett ez nekem, jó, még egy perc, addig nézem a félszeműt, úgy látszik ő tart itt rendet, miatta nem ettek még meg, csak egy percet várjatok fiúk, oké, most összeszedem magam, itt ez az ág felettem, inkább harapják le a lábamat, nem bánom, a farkamat is, csak valami megmeneküljék belőlem, felugrom, nem mozdulni, nem elárulni, kon-cen-trál-ni!”

Izmai pattanásig megfeszültek. Aztán elugrott, erősen, hatalmasan, fölfelé, elkapta az ágat, a farkasok még mindig csak álltak és nézték. A lábait akarta meghimbálni, hogy azokat is felhúzza. „Csak egy himba, és kész, fenn vagyok, megmenekülve...”, gondolta, és meglódította magát...

Csakhogy ekkor tizenhárom állkapocs csattant össze a bal lábán, húzták lefelé, ordított, böngött egyik lábát már letépték, de a másikra vigyáztak, a jobbra, mintha csak tudták volna, hogy azzal csak óvatosan, hogy azt letépni nem szabad, mert az az eszköze az egész test lerántásának, így csak lassan húzták hát, nem marcangolták, csak fogták erősen, ő meg ordított, már csak körmeivel kapaszkodott a fában, a farkasok csak húzták lefelé, körmei csíkot hagytak maga után a fán, fehér csíkot, hosszú csíkot...

Ha oldalról nézte volna valaki a fát, úgy láthatta volna, hogy egy szájalmasan vigyorgó, fehér fogsorú száj, ráfröccsenő piros cseppekkel. Egy arc. Törzsén a két szemmel.

Kass E. 2001.

VESZELKA ATTILA

Strófák

*Súrolt serpenyők
száradnak egymás mellett –
hóolvadás, ó!*

(Kobayashi Issa)

1.

*Lépteid mögött pitypang-szagú szellő,
pilládra hulló, olvadó hópihék,
festett mosollyal tölgyfaágon lengő,
papírsárkány-arc, bíborló esti ég,
ujjongó szívvel balzsamot lehelő,
kezedre hajló, virrasztó estikék.
Puffadt telihold, utadra vigyázó,
mákonyos fényét szemedbe szitaló.*

2.

*Bőjti szelekben cseresznyevirág nyit,
csöpögő eresz alatt barna dongák,
tócsának tükrén hószínű szirom ring,
zizegő torkú, páriját hívó sármány
száritókötél-hintán himbálózik,
csókacivódás öreg templom tornyán,
áprilifénnyel csengő-bongó hangok,
téli álmukból ébredő harangok.*

3.

*Vijjogó égben vörös ragadozó,
lángoló napnak feszülő, rótt szárnyak,
örvénylő szél hullámán hajladozó
ideje lomhán köröző halálnak.
Fénybe zárt kövekben fehéren izzó
magányod csendje, rémült hangszálak.
Parázsló kelyhek mélyén égő lepkék,
lépteid mögött mozdulatlan árnyék.*

4.

*Ködökben úszó, borízú nyárutó.
Telt kancsók mélyén rejtőzködő halál.
Halk lépteidtől magasba lobbanó,
riadt szemekkel menekülő madár.
Szárnycsapásoktól remegő, szürke tó
tükrén hullámzó, halottkék csillagár.
Villódzó, gonosz visszfények arcodon.
Kettétört betűk lehullt kéreglapon.*

5.

*Egy víztükörre hullt, vöröslő pille
torzóvá tépett, kettétört szárnyain
örvénylik át a szétroncsolt időbe
az esti égen szétömlő karmazsin.
Kezed folyóba mártott rezzenése
szétszórja lassan arcod darabjait,
s a néma fák utadra tévedt lombját
sikoltó, hűvös csillagok siratják.*

6.

*Parton felejtett, rozsdásodó uszály,
hűvös közönnyel szemerkélő eső,
olajtócsák tükrében póré fák,
dermesztő szelek láncain verdeső,
újtát tévesztett, világtalan sirály.
Bíbor palástját földre ejtő idő
csendjében kihalt, véghetetlen utak,
ajkadra tévedt, reménytelen szavak.*

7.

*Kutyaház előtt lábosba fagyott víz,
havas sövényen kékhátú cinegék,
szűzhó súlyától roskadozó fásszín,
rozsdálló vödör kútkáva fedelén.
Párkányszegélyen ragyogó jégcsap-fríz,
füstöt hajlító széngázszagú szél.*

*Szemedbe hulló szikrázó fény-szilánk,
zárt ablakodon kinyíló jégvirág.*

8.

*A pillérek közt megolvadó folyó
fölött egy hídnak sosem volt íve tart
a végtelen felé, tépett harangszó
minden szélroham, roskadt fenyők alatt
elhagyott padok, mindegyre hull a hó,
s míg lassan mindent eltemet a tél, csak
hallgatod Chopint. A hófüggönyön át
búcsúzó időt: az f-moll balladát.*

Hidak fölött

*Utadra hajló égbolt-pillérek
ragyog fölötted Bereniké Haja.
Bíbor kövekben izzó, hideg tüzek
remegnek hullámzó, szőke fűrtjein.
S míg rádszítál a fényben úszó semmi,
időd homokja hangtalanul pereg.*

*Levél utadra törvény szerint pereg,
örvény burványlik karcsú pillérek,
s föléd hajol, magába zár a semmi.
Kútmélybe hull az árva lány haja,
szelek subognak aranyló fűrtjein,
s kihúnynak mind a kőbe zárt tüzek.*

*Borral telt kristály mélyén bíbor tüzek,
tükrén törekeny, könnyű szírom pereg,
madársikoly száll telt szőlők fűrtjein.
Sosem volt hangok kihalt pillérek,
széthulló arcok szélbe zárt sóhaja,
hidak fölött utadra nyíló semmi.*

KIRÁLY LÁSZLÓ

Tisztálkodás a régi várban

*Nagyasszony, leszarják a várfalat,
mint franciák, kik lornyont hordnak.*

*Megverik közben a tatár hadat,
és a szemük napos és holdas.*

*Mintha egy király költené őket,
gyilkoló, eszement, nőtlen nyáron.*

*Álmukban ötlenek repülőket,
vagy egy halat, hogy szárnyon járjon.*

*Álmukban, mint egy órjas semmi,
bujdokolnak sanda holdak.*

*Nézik: lenni, vagy nem lenni.
Kint ki-, itt meg behódolnak.*

2001. július 30.

Szerelmeink

*csapatja válogatja de meg kell verni őket
a szakramentumos mennyországot is de főképp
a suszteráj csapatát sz-ben mert ha nem
elhagy a szeretőd tacsó vagy még amúgyis
fődoktorhoz adja az anyja aki
na de hagyjuk helyi érdekű vonat ez
helyi érdekű utazókkal ám az mégse kutya*

*mi lesz egy asszonyból ki aztán tisztességgel
rohangál városok utcáin
valóban volt egykor egy nagy mérkőzés
ilyesmit csak ott él újra a balandó
a kaukázus felett repülve jereván felé
vagy véletlenül sziktivkárban medvenagy
kutyák meg zsebbe való nem-szeretők között
míg odakint jajgatnak a fák mínusz negyven
fokos fagyban
szóval az a meccs szeretőnk szeme előtt
meg kellett volna nyerni kilövöldözni a szemüket
megpakolni őket hat tonna góllal
mielőtt még eladják szerelmünket
dehát csapatja élete válogatja
annyi hogy a nyertesek később hatezer
férfiszarvval járnak
s egy asszony meg lohol messze egy főutcán
mint egy csapzott kucu*

2001. július 30.

Árva várva

Bella Pistának, jót kívánva

*Homonnai Drugeth Bálint.
Elhagyott a babám, mármint
Elhagyom én mindörökre.
Nincs pinája, nincsen ökre.*

*Homonnai Drugeth Anna,
Gyönyörű vagy, mint a manna,
Melyet hullat Ördög, Isten.
Van-é lovad, hogy segítsen,*

*Merthogy futni kell Lengyelbe,
Más hazába, idegenbe,
Hol az évet kurtán mérik, s
Veled úgyis örök mégis.*

*Homonnai Drugeth Eszter,
Egyszer nékem felnővekszel,
A térgyemig, derekamig.
Mi lesz velünk? Alig. Alig.*

2001. július 28.

A szibárdok története

*Azt sem tudták, hogy költők lesznek.
Elménckedtek a fonóban,
hol halcsontból fűznek éket a hősnek.
Kardot reszeltek. Nem tudom, hol van.*

*Vagyis tudom. Mégpedig nagyon jól.
Csak azt hittem, elfelejtettem.
Kibújni nem lehet hatalma alól.
Sakálok, hiénák szállnak felettem.*

*Még nem tudták, hogy hősök lesznek.
Lángolók, világlók, magyarok.*

Ezek valami tenger mellett estek.

Nem tudhatták, hogy Arany vagyok.

2001. július 29.

A vadászat

Szepesi Attilának

*Egyet lőttem... A harmadik
ült szénakazalban, fűben.*

*Elgondolkoztam: mi van itt?!
Merre térjek, hogy elkerüljem?*

*Mit ér a szándékom, fegyverem?
Mért integet, mint egy virág?*

*Gondoltam: állat, s nincs kegyelem.
Csak nézett, és kiderült a világ.*

*Visszaadom puskám – vagyis megtartom.
Hagytam magam ázni tejben, vajban.*

*Ne felejtsetek ott a parton.
Ha nem integetek – valami baj van.*

2001. július 30.

VITÉZ GYÖRGY

Rövidek

Horváth Elemérnek

I.) elszigetelt

*Egyre kevesebben hívnak mostanában.
A villanyposta is üres. Hébe-korba
Szösszen egy üzenet. Ülepedik a csönd,
Őszi köd mely a lankára guggol.
Jó lenne, gondolom,
Ha végre mobilt is raknának a diszes koporsókba.*

II.) számok

*Ha összeroskadt a felhőkarcoló iker
Hatezer élet vált porrá velük.
„egy ember halála tragikus,
százezeré csak statisztika”
Hatezer: szép szám, ne szólj szám
Tragédia és statisztika.*

III.) színház a világ

*A Kegyetlenség színházába kaptam két jegyet.
Feleségem denevérnek öltözött
S én, mint Drakula, kart karba öltve
Lépkedünk a márványlépcsőn fölfelé.
Nyilik a páholyajtó; a vér szaga
Fölszáll a színpadról s megüti orromat.*

IV.) Bell's Falls

*Az élő vízben úszkálók idősebb fiammal.
Szivárványos párát lebel mögöttünk
A Harangvízesés. A tulsó part sziklái
Összeráncolják zuzmós homlokukat.
Ma még meleg a víz, ma utoljára,
De indulóban a kemény telek;
November táján érkeznek ide
S az élő vízre jégrecét lebelnek.*

V.) kétes egzisztencia

*Köd előttem, köd utánam...
Ilyenkor illik fölvenni a gázálcot,
Hátha mustárgáz, hátha csak az ősz,
Hátha nátha, hátha influenza,
Hátha az örökletes emberi betegség
Az a „halálíg tartó állapot”
Amelybe Kierkegaard is belehalt már.*

VI.) rossz májú

*Szidta megint a szófacsarókat,
Pedig állt ő is a halál kapujában.
Szerencséjére a vice nem találta a kulcsot.
Hajnalig csatangolt a körúton;
Büszkén, hogy ismét segberúghatott
Valakit, akinek nem inge,
De magára vette, mert hajléktalan.*

VII.) a világegyetem fogja (foglya)

*Megdöbbentő, hogy még mindig élek,
Ha fehér borsot törhetek taknyos orrok alá.
A kivégzést ismét elhalasztották
És visszavisznek mennyei cellámba
Ahol a jobb felső sarokban
Az isteni pók hálóját szövö.*

VÖRÖS ISTVÁN

Összevarrt halottak

11 BEKEZDÉS A FORDÍTÁSBAN ÉLŐ IRODALMAKRÓL

Csehszlovákia német megszállása után a Belgiumban rekedt Egon Hostovský másodfokú nagybátyja, Stefan Zweig segítségét kérte. Semmi másra nem számítva tőle, mint hogy bemutassa párizsi kiadójának, akivel azután már személyesen akart tárgyalni. Zweig megtagadta kérését, mondván, hogy egy tapasztalt írónak nem szabad másként segítenie a kezdőt, mint művei nívójával. És hogy egy kis irodalom képviselőjének úgy sincs semmi esélye sem bejutni a világirodalomba. A világirodalomba, amit a nagy irodalmak képeznek. Nagy irodalmakon pedig a német, angol és a francia nyelvű irodalmat értette. Leveleiben, melyeket ekkor küldött unokaöccsének, felváltva használja a nagy irodalom és a nagy népek irodalma kifejezést. Illetve ennek ellentétéként a kis irodalom és a kis népek irodalma kifejezés közé is egyenlőségjelet tesz. Ami továbbgondolva annyit jelent, hogyha a nagy népek irodalma alkotja a világirodalmat, akkor a nagy népek alkotják a világot.

De mitől nagy vagy kicsi egy nép? A rá háruló történelmi feladat nagysága és fontossága szabja ezt meg, véli Jan Patočka. Nem a létszám perdöntő tehát, hanem a történelem figyelme. Ami pedig hol ide téved, hol oda. De vajon a történelmi feladat lehet-e esztétikai értékmérő? Természetesen nem. Ugyanakkor olyan kihívást teremthet, mely az egész társadalomra, így az irodalom társadalmára is mobilizáló erővel hathat. Am az egyes művek megítélésében mindig is azok önértéke, esztétikai minősége a perdöntő. Csakhogy egy nemzeti irodalom nívója már más kérdés. Hiszen nemcsak az egyes művek értéke határozza meg, hozzátartozik a művek helye is a körülötte levő világban. Társadalmi fontosságuk, az olvasási szokások, a kultúra intézményrendszere, az állam viszonyulása hozzájuk és az emberek viszonya ehhez az állami hozzáálláshoz. Egy nemzeti irodalom olyan összetett felépítésű, mint egy ember. Testét a fönt vázolt viszonyrendszer jelenti, fejét maguk a művek, a lelkét pedig talán az, ami a művek mögött van. Az a titokzatos elem, mely nincs a mű szövetébe közvetlenül belefoglalva, hanem csak az erőterében van. Melyik irodalom jut be könnyebben a világirodalomba, a magas átlagszínvonalú, ahol alig vannak kiemelkedő művek, vagy az, ahol magányos óriások alkotnak egy barbár, kultúrátlan világban? Más szóval művekből vagy irodalmakból tevődik össze a világirodalom?

Alighanem Zweignek abban igaza van, hogy egyes irodalmak automatikusan beletartoznak a világirodalomba. Másokból pedig inkább csak művek kerülnek be. Ebből pedig az következik, hogy ez utóbbiak szinte mindig félreértve vagy félig megértve lesznek a világirodalom részei, hiszen kiragadják őket összefüggéseikből, elszakítják gyökereiktől. Attól, aminek a hatására, és attól is, ami ellen íródtak. Persze, hogy mely irodalmak számítanak nagyoknak, az korról korra változik. Manapság a francia mintha távolodna a centrumtól, a spanyol vagy a kínai pedig mintha közelítene hozzá. Az orosz kétszáz éve bent van, valaki Gogol köpenyébe csavarva becsempészte. A világirodalom mostanában csakugyan világirodalomtá tágul, megszűnik pusztán európai, később európai és észak-amerikai lenni.

Nagy nemzet is csak az lehet, amelynek mondanivalója van a világösszefüggések számára. Cseheknek, lengyeleknek, magyaroknak volt ilyen a hatvanas-hetvenes években, amikor abban a világméretű kísérletben vettek részt, miként lehet emberarcúvá tenni egy arctalan rezsimit. De ez most így visszatekintve mintha inkább az irodalmi vetülete lenne annak, ami történt. Mintha egy hatalmas metafora borult volna a szovjet világ nyugati peremére, hogy eltakarja, mi bomlik ott valójában és mi bont. A történelemben ezeknek az országoknak egész más volt a szerepe: segítettek a kétpólusú világ lebontásában. Tehát miközben polgáraik és íróik az egypártrendszer megszüntetésén fáradtak, vagy azt hitték, hogy azon fáradoznak, nagyobb léptékben épp egy uniformizálódáson dolgoztak. A globalizáció végtére is makrogazdasági egypártrendszer.

A hatvanas-hetvenes években közép-európai alkotóknak viszonylag könnyű bejárása lett az európai irodalomba és kultúrába. Hrabal, Kundera, Mrožek, Örkény fogadtatása egyértelmű volt. Manapság sem lehetetlen ezeket a kapukat áttörni, csak azt kell megérteni, észrevenni, hogy ezek a kapuk gyakran már sehová se nyílnak. A gazdaság egyre nagyobb hatást gyakorol a világ menetére. Egy túlideologizált világból mi, közép-európaiak egy nemcsak ideológiai-, de kultúramentes világba juthattunk ki. Kis népeink irodalma nem kis irodalom, ezt nemcsak a magyarról mondhatjuk el, hanem a csehről vagy akár a szlovénról is. A lengyel pedig talán nem is olyan kis nép. Ugyanakkor a kis népek kicsiny irodalmi piacot jelentenek, így az itt születő művek megjelentetése tulajdonképpen nem gazdaságos, nem ésszerű, tehát talán nem is szükséges. Különben is ott vannak a kommunikáció új csatornái, ahol mindenki mindenkihez eltalálhat. Nos igen, de így elvész az esztétikai szempontú szelekció. Egy virtuális térben elhelyezkedő agóra, vagy Hyde-park, nem kedvez sem az elmélyült figyelemnek, sem az elmélyült munkának. A művészet ugyanis alapvetően antidemokratikus valami, benne nincs egyenlőség, de nincs szabadság se, és nincs testvériség. A művészeti élet akkor ér valamit, ha igenis

vannak benne kiválók, és legkiválóbbak, akik megkülönböztetett figyelemre tarthatnak számot.

Különben a virtuális tér sem segít át a nyelvi akadályokon. Afelé tart-e a világ, hogy az irodalom szétmálljon egyfajta pongyola hálózati írásbeliségben? A *Bűn és bűnhődés* vagy az *Isteni színjáték* helyét átvehetik-e rossz angolsággal, közösen megírt szövegek? Föloldódhat-e az egyéniség valami újfajta, emberarcú kollektívizmusból? Ha nem lesz individuum, nem lesz kultúra sem, ha nem lesz kultúra, ha mint fölösleges megszűnik a kötelező irodalomalkotás, akkor megszűnik a világirodalom is. Ahogy rég megszűnt a kultúra másik tartó pillérének, a latin nyelvnek a kötelező oktatása is.

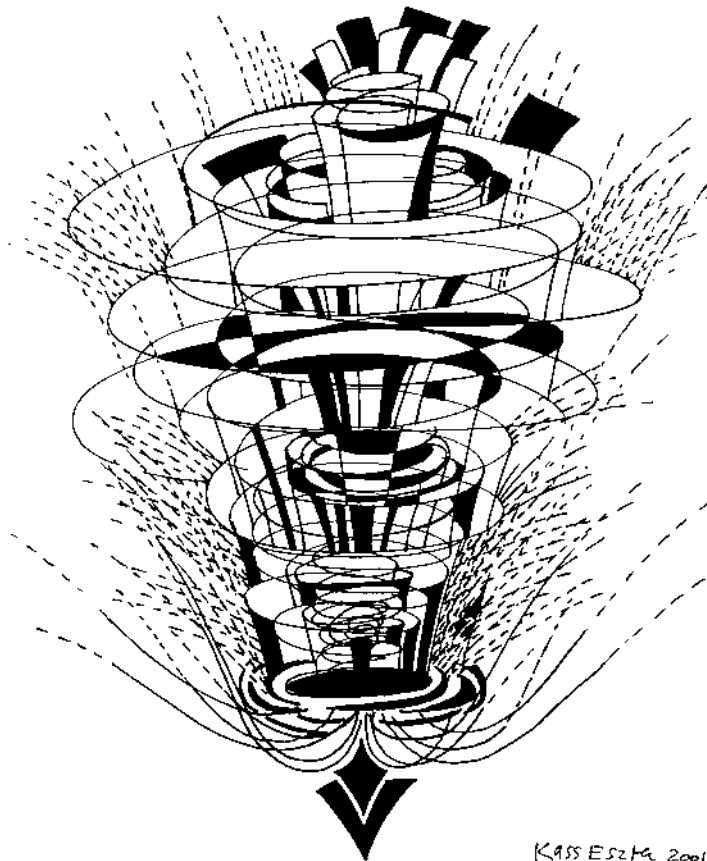
Sőt, ha ezeket az erővonalakat meghosszabbítjuk, akkor megjósolható, hogy száz-kétszáz év alatt eljuthatunk odáig, hogy előbb, mint fölöslegest, megszüntessék a humán egyetemeket, aztán általában az egyetemeket. Az a miniszterelnök, vagy világelnök, aki a döntést kivitelezni, hihetetlenül jó költségvetési eredményeket tudhat majd magáénak. Ugyanígy megszüntetendő az egészségügy is. Ha semmit nem fordítunk rá, akkor az bőven ellentételezi a korai halálozásból származó károkat. Különben is, az emberek képzetlenek lesznek, tehát haláluk nem jelenti majd különösebb fölhalmozott értékek elvesztését.

Ha a kultúra nem törődik bele ebbe, és repülő egyetemek, netán repülő általános iskolák fognak szerveződni, akkor a címben emlegetett összevarrt halottak megelevenednek. A világirodalom is, ha csak titkon, de újra életre kel.

A kultúra elvesztése elkerülhetetlenül nyelvvesztéshez is vezetne. Ez mindenestre egyenlőségjelet tenne kis és nagy nyelvek, kis és nagy irodalmak közé. A kis népek írói abban mindenestre előbbre járnak a nagyokéhoz képest, hogy műveik már most halottak, mert fordításba kényszerülnek, ha be akarnak jutni a világirodalom piacára. És egy mű csak akkor fordítható, ha arról a kultúráról van valami kép a célnyelv népének tudatában. Vagyis ha az illető irodalom, mint egész beletartozik a világirodalomba. Ellenkező esetben élettelen tagokból, pusztá mondatokból kell összevarrnia a fordítónak a művet, vagyis jószerivel a lehetetlenre vállalkozik.

A nagy irodalmaknak mégis elengedhetetlen érdeke, hogy magukba integrálják azt, amit ők nem tudnak. Mert egy nagy irodalomban statisztikailag nyilván szükségszerűen sokkal több minden van meg, mint egy kicsiben, egy valami mégsem lehet meg benne, a kicsiség tudata. Pedig éppen ez tehet emberivé egy művet és egy irodalmat is. A kicsiség tudatától szenvedő író sokkal gyakrabban kényszerül arra, hogy mindent akarjon, és így, ha műve nem is feltétlenül, de az az irodalom, amelyet gyarapít, szükségszerűen kudarcot halmoz kudarcra. A kudarc nagyon fontos dolog. Föl kell dolgozni. Túl kell lépni rajta. És ez mozgásba hozhat néha egy ügyesen összevarrt halottat is.

Egon Hostovský például, amikor Zweig visszautasította, vízumot szerzett Párizsba, és ott maga tárgyalt kiadókkal. Gabriel Marcel elfogadta és kiadásra javasolta regényét. Melynek megjelenését ugyan késleltette, hogy közben a háború áterjed Franciaországra is, de a háború után Hostovsky szerződése újra érvénybe lépett és meg is jelent a regénye. Stefan Zweig a háború alatt Brazíliában öngyilkos lett. Kegyetlen igazságával ennek ellenére szembe kell néznünk.

Olvasáskultúra az ezredfordulón

GEREBEN FERENC

Olvasáskultúránk az ezredfordulón

„Az irodalom meghalt, éljen a könyvipar!”

(Márai Sándor)

A hetvenes és nyolcvanas években a médiumok meglehetősen élénk érdeklődése közepette regisztráltuk az Országos Széchényi Könyvtár (azóta megszűnt) olvasáskutató műhelyében a magyarországi olvasáskultúra korántsem örvendetes változási jegyeit: a könyv-olvasás gyakoriságának csökkenését, az olvasmányanyag kommercializálódását, stb. A betegség tüneteinek szaporodása közepette a műhelyen belül egyre jobban megerősödött az a meggyőződés, hogy az olvasáskultúra bajaira (más bajokhoz hasonlóan) a társadalom demokratizálódása hozhatna gyógyírt, mert „a demokrácia olvastat”. Az elgondolás racionális magját az adta, hogy a demokrácia szükségszerűen magával hozza – lokális és össztársadalmi szinten egyaránt – a társadalom legszélesebb köreinek döntési szükségletét. A döntésekhez – úgymond – információra, az információk rendszeres felkutatására és befogadására lesz szükség, s e befogadási aktusok jelentősrészt az írott betű közvetítésével fognak zajlani – gondoltuk. Azután egyszercsak elkövetkeztek a kilencvenes évek, és velük a rendszerváltozás, és váratlanul ránkmosolygott a demokrácia lehetősége. A tömegközlelési eszközök és az érdeklődőbb társadalom figyelme áthangelődött a politikára, és egyáltalán nem úgy tűnt, hogy a demokrácia valóban „olvastatna”: az olvasás és a kultúra ügye – mivel az állam *már nem*, a civil társadalom *még nem* tudott és/vagy akart törődni vele – elsikkadni látszott. (Igaz, ami a magyar olvasáskutatást illeti, gazdagodtunk is egy nagy lehetőséggel: végre vizsgálhatóvá vált a Kárpát-medencei magyarság egészének kulturális arculata, olvasói ízlése, és ezt a lehetőséget ki is használtuk.)

A rendszerváltozási folyamat belobbanása előtt 1985/86 telén volt Magyarországon az utolsó országos reprezentatív olvasásszociológiai felmérés.¹ A kilencvenes évek előrehaladtával, a kulturális érdeklődés érzékelhető apályos állapotában egyre többekben érlelődött a kíváncsiság: vajon a szabadság és a demokrácia világában hogyan alakultak olvasási szokásaink és beállítódásaink? Az MTA Szociológiai Intézete 1996-ban nagyszabású művelődésszociológiai felmérésre vállalkozott, ennek olvasással kapcsolatos kérdései és válaszkategóriái azonban csak kismértékben voltak kompatibilisek a korábbi (főleg az OSZK-ban végzett) olvasás-vizsgálatokkal.² Egyre inkább érződött an-

¹ Ennek eredményeit – az előzményekkel, és néhány későbbi (szűkebb körű) vizsgálati adattal együtt – egy korábbi munkámban igyekeztem összefoglalni. Ld. G. F.: Könyv, könyvtár, közönség. (A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében.) Budapest, 1998. OSZK

² Ezeket Nagy Attila foglalta össze és elemezte egy tanulmányban. Ld.: Nagy Attila: Modernizáció, globalizáció, amerikanizáció? Változási tendenciák a hazai olvasási és könyvtárhasználati szokásokban. Könyvtári Figyelő, 1997/3. sz.

nak szükségessége, hogy a régebbi, többször megismételt (1964, 1978, 1985) vizsgálatokkal azonos léptékű, reprezentatív felmérésre kerüljön sor. Erre a 2000. év utolsó negyedében jött el az alkalom. A Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet projektjeként,³ valamint a KOD Kft lebonyolításában 2000 őszén sikerült egy újabb, a magyarországi felnőtt (18 éven felüli) népességet reprezentáló művelődés- és vallásszociológiai témájú kérdőíves felmérést végeznünk. Az 1035 főre kiterjedő vizsgálat adatai összehasonlíthatók voltak a korábbi magyarországi reprezentatív olvasásszociológiai felmérésekével, sőt a kilencvenes években a határon túli magyarok körében végzett művelődés-szociológiai adatfelvételek információival is.

Az alábbiakban a 2000. évi vizsgálat legfontosabb mutatószámait ismertetjük, a változások érzékeltetése céljából jobbra az 1985-ös (ugyanolyan módszerekkel lebonyolított) országos OSZK-vizsgálat hasonló mutatóihoz viszonyítva. Úgy véljük, hogy az eltérések beszédesebbek lesznek, és amellet tanúskodnak, hogy nagyon is aktuális volt az Olvasás Évének megrendezésével a magyar olvasáskultúra ügyét ismét a figyelem előterébe állítani.

Kezdjük azzal (ld. 1. sz. táblázat), hogy a felnőtt népességben belül 1985 és 2000 között jól érzékelhetően megnőtt azok aránya, akik *semmit* (sem könyvet, sem sajtóterméket), vagy *csak napilapot* szoktak olvasni, míg a könyvet és különböző sajtótermékeket *együtt* olvasóké jelentősen csökkent. Az együttes sajtó- és könyvolvasást, s azon belül a könyvolvasást rendszeresen művelők, vagyis bizonyos értelemben *az olvasói elit aránya 18%-ról 9%-ra esett vissza*.

1. SZ. TÁBLÁZAT

Összevont olvasási mutató*

(Reprezentatív országos felnőtt minták százalékos megoszlása)

Mit szokott olvasni?	1985	2000
Semmit nem olvas	5,3	12,2
Csak napilapot	6,5	10,9
Csak (napilapon kívül is) valamilyen sajtóterméket	23,8	28,6
Csak könyvet (plusz esetleg napilapot)	3,6	9,2
(Többféle) sajtóterméket és könyvet egyaránt, de könyvet nem rendszeresen	42,7	30,0
(Többféle) sajtóterméket és – rendszeresen – könyvet is	18,1	9,1
Összesen	100,0	100,0

* A mutató több kérdésre adott választ összesít. A kérdések külön-külön az egyes sajtótermékek és a könyvek olvasására, s annak gyakoriságára vonatkoztak.

Néhány adat álljon itt a sajtótermékek olvasásáról. 1985-höz képest 2000-re a *napilapolvasók* aránya 87%-ról 63%-ra, a *hetilapolvasóké* 81%-ról 64%-ra, a *folyóiratok* olvasóié pedig 45%-ról 29%-ra csökkent. (Az említett számokban azok is bennefoglaltak, akik csak ritkán olvassák egyik vagy másik sajtóterméket, a rendszeres olvasók

³ A projektet támogatta: RENOVABIS (Solidaritätsaktion der deutschen Katholiken), a XX. Század Intézet, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, és az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Közalapítvány.

köre ezeknél az arányszámoknál természetesen szűkebb, és az elmúlt másfél évtized alatt tovább szűkült.) Az írott betű iránti érdeklődés hanyatlása a sajtótermékek mindhárom válfajára kiterjedt tehát, legkevésbé talán a hetilapolvasásra. A 2. sz. táblázat egy összevont mutató segítségével vall erről a hanyatlási folyamatról.

2. SZ. TÁBLÁZAT
Sajtóolvasás összevont pontszáma (0–5)*
(Reprezentatív országos felnőtt minták százalékos megoszlása)

Sajtóolvasás intenzitásának pontszáma	1985	2000
„0” (egyáltalán nem olvas sajtóterméket)	5,9	15,3
„1”	10,5	20,9
„2”	14,9	25,4
„3”	27,3	17,0
„4”	17,6	11,5
„5” (napilapot, hetilapot és folyóiratot egyaránt rendszeresen olvas)	23,8	9,9
Összesen	100,0	100,0

* Ebben a napilapok, hetilapok, folyóiratok olvasásának ténye is és gyakoriságának mértéke egyaránt kifejeződik.

Persze ez nem jelenti azt, hogy bizonyos konkrét lapok iránt ne növekedhetett volna az érdeklődés, de ezek – az olvasók által említett címek alapján mondhatjuk – korántsem az irodalmi-kulturális-tudományos sajtótermékek közül kerültek ki. Az egyes lapfajták közül a legolvasottabb címek (a felnőtt népességen belüli százalékos arányszám feltüntetésével) a napilap kategóriában a *megyei napilapok* (együtt 38%), a *Népszabadság* (10%) és a *Mai Nap* (8%) (2000-ben!) voltak. A hetilapok közül a *Nők Lapja* (15%), a *Story* és a *Kispegyed* (13-13%), a folyóiratok közül pedig a *Lakáskultúra* (3%), a *Cosmopolitan* és a *Praktika* (2-2%) kapott dobogós helyezést.

A sajtóolvasás minőségi jellemzésére összefoglalóan elmondható, hogy 2000 végén a felnőtt népességnek egyhatoda-egyhetede semmilyen sajtóterméket nem olvasott, közel fele szegényes sajtóválasztékkal élt (csak TV-újság vagy [helyi] napilap, illetve kizárólag kommersz bulvár-lapok); egyharmadrész sajtóválasztéka meglehetősen vegyes és közepes gazdagságú volt, s mindössze szűk egyhuszada preferálta a kulturális és információs szempontból értékesnek mondható lapok szélesebb választékát. (Az arányszámok hozzávetőleges közlésével alkalmazkodni kívánunk „puha” kategóriáink elaszticitásához.)

Ami a szűkebb értelemben vett *könyvolvasást* illeti, a felmérést megelőző évben legalább egy könyvet a felnőtt társadalom *közel fele* olvasott el, őket nevezhetjük – hagyományos olvasáskutatói standard szerint – *könyvolvasónak*. Nem véletlenül hangsúlyozzuk a XX. századi hagyományos kulturális „mértékegységek” szempontját: ugyanis az utóbbi évtizedek olvasásszociológiai vizsgálatai még az *elolvasott* – és nem csak fellapozott – könyvekben, ennek megfelelően dominánsan szépirodalmi olvasmányokban gondolkodtak, ellentétben a modern és posztmodern emberrel, aki sokszor – néhány praktikus információ kicsippentése céljából – csak bele-bele olvas a könyvekbe

vagy egyre inkább a számítógép képernyőjébe (vagy inkább – fogyasztói motivációtól vezérelve – a képes magazinokba). Mindez azt jelenti, hogy a hagyományos standard szerinti *könyvolvasók aránya az 1985-ös 64%-ról 2000-ben 49%-ra, s az ún. „rendszeres” (havi átlagban legalább egy könyvet) olvasók aránya pedig 19-ről 12%-ra csökkent.* (Ld. 3. sz. táblázatot.) Míg az olvasás gyakoriságának fékeződése végigkísérte az utóbbi évtizedeket, a könyvolvasók arányának csökkenése merőben új fejlemény, ezzel korábban, amióta olvasásvizsgálatok folynak Magyarországon, még nem találgoztunk.

3. SZ. TÁBLÁZAT

A könyvolvasás gyakorisága

(Reprezentatív országos felnőtt minták százalékos megoszlása)

Könyvolvasás	1985	2000
Nem olvas (évente egy könyvet sem)	35,6	51,2
Nagyon ritkán (évente 1–3 könyvet)	21,3	23,5
Időnként (évente 4–11 könyvet)	24,1	13,7
Rendszeresen (havonta átlagban legalább 1 könyvet)	19,0	11,6
Összesen	100,0	100,0

Ez a csökkenés annál is inkább figyelemfelhívó, mert az iskolázottság és a szabadidő növekedése közepette következett be. A szabadidőnek viszont egyre jelentősebb hányadát a *televíziózás* (és azon belül is elsősorban a kereskedelmi csatornák műsorainak fogyasztása) foglalja le; s ezzel egyúttal az olvasáskultúra megrendülésének egyik valószínű okát is megneveztük. Felméréseink komplex mutatói szerint a „keveset” és a „nagyon keveset” tévénézők aránya 1985-ben 17% volt, 2000-ben már csak 3%. És a régebben „nagyon sokat” tévénézők (ez naponta átlagosan legalább 3 órás műsorfogyasztást jelentett) 18%-os aránya manapság többségi: a kérdezettek 55%-át jellemző magatartássá vált.

Bár a keveset tévénézők csoportja (kis létszámuk miatt) nehezen vizsgálható törpe kisebbséggé változott, a hetvenes és nyolcvanas években tapasztalt tendencia továbbra is érvényes: a magasabb olvasási teljesítményszintek egyértelműen a mérsékelt tévénézéshez kötődnek, míg a képernyő nyakló nélküli imádata tipikus módon nem vagy alig olvasással jár együtt. A televízió tehát, elsősorban a kereskedelmi csatornák „jóvoltából”, megőrizte, sőt fokozta hegemoniára törekvő, az olvasást visszaszorító szerepét. A fogalmazás azonban így nem egészen pontos: valójában az értékrendnek az anyagiasság, a haszonelvűség és a hedonizmus felé történt elmozdulásai csökkentették az egyik, és növelték a másik médium iránti igényt, és ők ketten – a TV és a könyv – csak közvetett kapcsolat keretében rivalizálnak egymással.

Mostanság – a művelődési és információszerzési szokások megváltozásának egyik fő okaként – sokat emlegetik a gyorsan terjedő *számítógépes* kultúrát és a világháló egyre fokozódó használatát. A számítógép-használat azonban összetársadalmi méretekben még nem lehet oka a nyomtatott könyvek iránti érdeklődés ily mértékű csökkenésének, ugyanis felmérésünk szerint 2000 végén a felnőtt népesség mintegy negyede használt különböző okokból számítógépet, s az e-mail és Internet-használók aránya pedig alig érte el a 10%-ot. Ráadásul – egyelőre – *a számítógép-használók zöme a legalábbis közepes gyakorisággal olvasók rétegeiből kerül ki.* (Néhány adat: a könyvet nem

olvasóknak mintegy egytizede szokott – legalább hetente – számítógépet használni, a rendszeres olvasóknak viszont egyharmada. Vagy: az Internet-használók a könyvet nem olvasók 3%-át, a közepes gyakorisággal és rendszeresen olvasóknak pedig 15-15%-át tették ki.)

A könyvolvasás – a társadalmi átalakulások közepette is – jórészt megőrizte rétegspecifikus vonásait. Így továbbra is elsősorban „nőies” tevékenység: a nők változatlanul többen és többet olvasnak, mint a férfiak. A fiataloknak az idősekhez viszonyított olvasási többlete az ezredfordulón is megfigyelhető volt, de a nyolcvanas évekhez képest erősen megfogyatkozott. (És nem azért, mert az idősebbek intenzívebb olvasókká váltak: minden korosztály veszített korábbi olvasói aktivitásából, de leginkább a fiatal felnőtt [18–30, és a 31–40 éves] korcsoportok.) Az iskolai végzettség mértéke változatlanul a legfontosabb olvasást befolyásoló független változónak látszik, de a középiskolai végzettség megszűnt az olvasási tevékenységet szinte garantáló tényezőnek lenni: immár az érettségizettek csaknem egyharmada nem szokott könyveket (el)olvasni. (Sőt: a diplomásoknak is egyhatoda!) Az utóbbi másfél évtized alatt minden iskolázottsági kategória veszített olvasási intenzitásából, de hierarchiájuk megmaradt: a végzettség szintjének növekedésével nő az olvasás előfordulása és gyakorisága egyaránt. A különböző településtípusok olvasásra inspiráló hatása is egyetemlegesen csökkent, de a település nagyságrendjének emelkedésével együtt változatlanul növekszik. (Az sem változott, hogy a főváros nem tud olvasói pluszt adni a vidéki nagyobb városokhoz képest.)

Magyarország olvasási lejtője most is nyugat-kelet irányú, mint a hetvenes és nyolcvanas években (és feltételezhetően korábban). Minden régió veszített korábbi olvasói arányszámaiból (Nyugat-Dunántúl, a korábbi „favorit” is), de nem egyforma mértékben. Az olvasási térkép némileg átrendeződött: az egykor legrosszabb olvasásgyakorisági teljesítményeket nyújtó Kelet-Magyarországhoz a Közép-Dél Alföld és Észak-Magyarország (BAZ, Heves és Nógrád megye) is csatlakozott, és a Dunántúl is meglehetősen egységesült. Így az olvasási térkép fő választóvonalára a Duna lett: ettől keletre valamelyest az átlagosnál kevesebbet, nyugatra pedig valamivel többet olvasnak az emberek.

Es ha már a magyar olvasáskultúra regionális vonásait nyomozzuk, lépünk át Magyarország határait és vessünk egy pillantást a határon túli magyarok könyvolvasási aktivitására. 1998 és 2000 közötti felmérési adatok alapján Erdélyben és Kárpátalján a felnőtt magyarok 65–70%-át találtuk könyvolvasónak, Felvidéken és a Vajdaságban pedig 60-60%-át, tehát mindenütt többet olvasnak, mint Magyarországon (49%). (A rendszeres olvasók aránya másutt is a hazai 12% körül mozgott, csak Erdélyben volt valamivel magasabb.) Sajátos módon a nyugat-kelet lejtő határon túl – Magyarországhoz képest – eltérő módon viselkedik: a kevésbé modernizálódott keleti térségek (Erdély, Kárpátalja) tradicionális értékrendjének szellemi talaján nagyobb olvasási aktivitás terem, mint a modernizáltabb felvidéki és délvidéki magyarság köreiben, nem beszélve az európai integrációhoz gyors léptekkel közeledő anyaországról, amely – legalábbis társadalmának hétköznapi gyakorlatából: a Kárpát-medence leggyengébb olvasási teljesítményéből kiolvashatóan – nem tartja európai csatlakozása fontos feltételének a könyvkultúrát. Fogycékos polgári értékvilággal társuló modernizációs folyamat egyfelől, polgári értékeket ápoló premodern állapotok másfelől – többszörösen is ellentmondásos helyzet kontúrjai rajzolódnak ki! Persze csak akkor beszélhetünk igazi ellentmondásról, ha – például a nyolcvanas évek felmérési tapasztalataira támaszkodva (amelyek az aktív olvasás szoros vonzáskörében többek között a kreativitás és a nyitottság értékeit találták) – elfogadjuk, hogy az (aktív) olvasás a polgári értékek (tevé-

kenységek) közé tartozik, és nem tekintjük – (legfrissebb tapasztalataink csábításának engedve) egyre inkább premodern értéknek. Bonyolítja a helyzetet, hogy azok az idők, amelyek (a jelenből visszatekintve) a magyar olvasáskultúra kifejezetten pozitív korszakainak tűnnek (talán az ötvenes évek, de bizonyíthatóan a hatvanas évek első fele), nemcsak egyszerűen premodernnek, hanem *diktatórikusnak* is minősíthetők. Erre a szituációra rímel a határon túli magyarság jelenlegi magasabb olvasói teljesítménye is, amely a *kisebbségi helyzet* identitás-kovácsoló nyomása alatt született. A szabadság tehát sajnos nem eredményez (legalábbis nem automatikusan) magasabb kulturális nívót – és ezt nemcsak az olvasás mennyiségi adatai, hanem az olvasás (és olvasmányok) *minőségét* firtató kérdésekre adott válaszok is bizonyítják.

A *minőségi mutatók* ugyanis – a hagyományos értelemben vett esztétikai-kulturális értékek tekintetében – ha lehet, még szomorúbb képet sejtetnek, mint a fönti mennyiségi adatok. A legutóbbi olvasmányok között Magyarországon az utóbbi másfél évtized alatt a XX. századinál régebbi (romantikus és realista) *klasszikus* irodalom aránya 16-ról 6%-ra csökkent, a *szórakoztató* („lektúr”, „bestseller” stb.) irodalom aránya pedig 35-ről 42%-ra nőtt. (Ld. 4. sz. táblázat.) Emelkedett az elolvasott *ismeretközlő* könyvek aránya is. (A non-fiction iránti kereslet növekedését természetesen nem tarthatjuk negatív tendenciának, legfeljebb akkor, ha a szépirodalom teljes mellőzésével jár együtt – ami egyébként egyre gyakoribb jelenség.) A 4. táblázat adatsorát a legfrissebb határon túli adatokkal is kiegészítettük. Ezekből az derül ki, hogy a klasszikus irodalom különböző válfajait inkább határon kívül, a kommercialitásokat pedig határon belül preferálják. (A non fiction és a modern irodalom esetében viszonylag kiegyensúlyozott az érdeklődés.) Tehát *a kisebbségben élők körében kedveltebb az értékesebb irodalom és erősebb a hagyományőrző attitűd.*

4. SZ. TÁBLÁZAT

A legutóbbi olvasmányok összetétele a művek stílusa-jellege szerint
(Reprezentatív felnőtt minták százalékos megoszlása)

Az olvasmányok stílusa-jellege	A magyar könyv olvasók százalékában					
	Magyarország (1985)	Magyarország (2000)	Erdély (1998)	Kárpátalja (1999)	Felvidék (1999)	Vajdaság (2000)
Romantikus	8	3	9	8	6	8
Klasszikus realista (XIX. sz. és korábbi)	8	3	10	11	6	10
XX. sz-i realista	18	17	34	24	28	31
Modern (esztétikailag értékesnek tartott)	5	3	2	3	5	2
Szórakoztató irodalom (krimi, kalandregény, bestseller stb.)	35	42	16	25	26	26
Non-fiction (ismeretközlő)	25	31	29	29	29	23
Nem megállapítható	1	1	-	-	-	-
Összesen	100	100	100	100	100	100

Az aktuális olvasmányok szerzőinek nemzetiség szerinti 1985-ös és 2000-es magyarországi megoszlása (ld. 5. sz. táblázat) a *magyar szerzők* kategóriájában és a (nyugat- és kelet-) *európai szerzők* körében *csökkenést*, a (túlnyomórészt észak-) *amerikai szerzők* esetében viszont *jelentős növekedést* (7%-ról 31%-ra) mutat. Itt is éltünk a határon túli összehasonlítás lehetőségével, és azt tapasztaltuk, hogy határon túl mindenütt magasabb a magyar szerzők aránya, mint 2000-ben itthon; az amerikai szerzőké viszont alacsonyabb, mint Magyarországon. Vagyis *határon túl jobban ragaszkodnak* a hagyományos értékhez és a *nemzeti irodalomhoz*, és egyelőre nem, vagy csak lassabban és fékezetten követik a Magyarországon évtizedek óta egyre jobban kibontakozó kommercializálódási tendenciát.

5. SZ. TÁBLÁZAT

A legutóbbi olvasmányok összetétele a művek szerzőinek nemzetisége szerint
(Reprezentatív felnőtt minták százalékos megoszlása)

Az olvasmányok szerzőinek nemzetisége	A magyar könyv olvasók százalékában					
	Magyarország (1985)	Magyarország (2000)	Erdély (1998)	Kárpátalja (1999)	Felvidék (1999)	Vajdaság (2000)
Magyar	55	42	59	49	45	55
Európai (volt) szocialista országok népei	4	2	3	6	7	7
Egyéb (főleg nyugat-) európai országok népei	29	21	20	27	21	18
(Észak- és Dél-) Amerika	7	31	14	10	22	18
Egyéb	2	3	4	1	3	2
Nem megállapítható	3	1	-	7	2	-
Összesen	100	100	100	100	100	100

A kilencvenes évek eleje óta végzett vizsgálatok révén tudjuk, hogy a határon túli magyarság körében az olvasáskultúrának (is) erős identifikáló hatása van, és a nemzeti hovatartozás kérdésének fontossága az olvasás fontosságát is erősíti. Az összefüggés Magyarországon is működik, de halványabban, mert hiányzik a kisebbségi sors „gyöngyöt izzasztó” nyomása.

Eddig az olvasmányanyag egészének összetételét elemeztük, most konkrét szerzőnevekkel szeretnénk illusztrálni az olvasói érdeklődésben lezajlott változási tendenciákat. Elsőként (ld. 6. sz. táblázat) a *legutóbbi olvasmányok legnépszerűbb szerzőit* mutatjuk be, mégpedig – a távolabbi múlt érzékeltetésének szándékával – az 1964-ben regisztrált szerzőlista kiegészítőleges feltüntetésével.

A három lista három külön ízlésvilágot érzékeltet – pedig mindhárom a magyarországi felnőtt népesség közegében keletkezett, csak másfél-két évtizedes időközökben. 1964 olvasmányvilága nemcsak a klasszikus hagyomány és a nemzeti irodalom nagyjainak felkarolásában jeleskedik, hanem feltűnő az olvasói érdeklődés néhány nagy írónev (legfőképpen Jókai) körüli erős koncentrációja is: az összes (legutóbbi) olvasmány

mintegy 30%-át négy író (Jókai, Gárdonyi, Móricz és Mikszáth) írta. Az okok elemzésére már több ízben kísérletet tettem, most itt csak annyit említenék meg, hogy a kiadáspolitikai okok mellett a legnagyobb szerepet az a (társadalom jelentős részét átható) lelkiállapot játszhatta, amely a levert forradalom után alakult ki, és amelynek egyik fontos elemét a múltba való menekülés jelentette.

6. SZ. TÁBLÁZAT
*A legutóbbi olvasmányok szerzői reprezentatív országos minták
felnőtt könyv olvasói körében*

Sz.	1964*		1985		2000	
	Szerző	%**	Szerző	%**	Szerző	%**
1.	Jókai Mór	16,2	Szilvási Lajos	3,7	Steel, D.	4,6
2.	Gárdonyi Géza	4,9	Jókai Mór	2,6	Cook, R.	3,8
3.	Móricz Zsigmond	4,9	Dumas (id.)	2,2	Lőrincz L. László	2,4
4.	Mikszáth Kálmán	4,1	Berkesi András	2,1	Jókai Mór	1,9
5.	Hugo, V.	2,3	Merle, R.	1,8	Moldova György	1,7
6.	Verne, J.	2,2	Zalatnay Sarolta	1,8	Smith, W.	1,4
7.	Cronin, A. J.	2,2	Zilahy Lajos	1,3	Fable, V.	1,2
8.	Móra Ferenc	1,7	Móricz Zsigmond	1,1	Courths-Mahler, H.	1,0
9.	Mark Twain	1,5	Rejtő Jenő	1,1	Dallos Sándor	1,0
10.	Tolsztoj, L.	1,4	Szabó László	1,1	King, S.	1,0

* Forrás: Mándi Péter: A könyv és közönsége. Bp. 1968. KJK. 107. p.

** Az összes olvasmány %-ában

Az 1985-ös lista lényegében abból a tudatvilágból ad – némi kulturális fénytöréssel – ízelítőt, amely a Kádár rendszer évtizedei alatt alakult ki, amely a klasszikus értéknek már csak fragmentumait tartalmazza, és amelynek két legadekvátabb, és kiemelt népszerűségű író-alakja mintegy negyed évszázadon keresztül Szilvási Lajos és Berkési András volt. Ők a szocializmus hazai konszolidálásának tudatipari élharcosai (főleg az utóbbi), és ahogy a meglehetősen vontatott konszolidációs kísérlet megbukott, az ő népszerűségük is elenyészett. (Legalábbis Magyarországon, ugyanis – anakronisztikus módon – határon túl a kilencvenes évek olvasmánylistáinak középmezőnyében még találkozhattunk a nevükkel.)

A harmadik lista az ezredforduló új kulturális tudatállapotának lenyomata, amely már csak nyomokban őrzi a nemzeti hagyományt (a klasszikus világirodalmat pedig még úgy sem), viszont felkarolja és intenzív érdeklődésével tünteti ki minden idők szórakoztatóiparának „nemzetközi nagymestereit”. A különböző diktatúrák korszakai után eljött végre a szabadság hona, amelyet a társadalom zöme – legalábbis egyelőre – arra használ, hogy a kulturális választékból azt válassza ki, ami talmi, és azt mellőzze, amit a XX. századi értelmiségi közmegegyezés esztétikai-kulturális értéknek tekintett.

A kultúra eme „szép új világa” azonban – talán némi lelkiismeret furdalással – még őrzi az elsüllyedt Atlantisz emléket. Amikor ugyanis – régi szokásunknak megfelelően – a könyv olvasóktól aziránt érdeklődtünk, hogy „kik a legkedvesebb íróik”, a névsor élmezőnyében (ld. 7. sz. táblázat) – a ma is erősen olvasott szerzők mellett – olyan írók neve is fel-fel bukkant, akiket ma már nem, de régebben olvastak, és akikhez egy-

kori olvasóik kellemes emlékei fűződnek. Az ilyen „olvasásmúzeumi” listán még az ezredfordulón is *Jókai Mór* áll az élen (és nemcsak Magyarországon, hanem a Kárpát-medence minden magyarlakta övezetében), valamint Mikszáth, Petőfi és Gárdonyi névével is találkozhatunk. A „tegnapelőtt” klasszikus kedvencei mellett még a „tegnapiak” is előfordulnak (Szilvásiék személyében), és természetesen a maiak is: Cook, Steel, Lőrincz L. stb. (A lista tehát csak részben múzeumi.) A régebbi szerzők azonban 2000-re (1985-höz képest) mind hátrébb sorolódtak, vagy legalábbis (és ez általános tapasztalat) jelentős mértékben veszítettek említőik korábbi arányszámából.

7. SZ. TÁBLÁZAT

„Kik a legkedvesebb írói?”

(Reprezentatív országos minták felnőtt könyv olvasóinak százalékában)

Sorszám	1985	%	2000	%
1.	Jókai M.	32,5	Jókai M.	16,2
2.	Szilvási L.	19,8	Cook, R.	7,6
3.	Berkesi A.	16,3	Moldova Gy.	6,8
4.	Mikszáth K.	12,3	Steel, D.	6,0
5.	Móricz Zs.	7,5	Mikszáth K.	5,8
6.	Gárdonyi G.	6,8	Szilvási L.	4,8
7.	Moldova Gy.	5,4	Petőfi S.	4,2
8.	Merle, R.	4,8	Lőrincz L. L.	3,8
9.	Dumas (id.)	4,8	Gárdonyi G.	3,4
10.	Petőfi S.	4,8	Berkesi A.	3,2

Mindebből legalább két következtetés vonható le: 1.) az ezredfordulón a kommercializálódás tendenciája már az „ab ovo” hagyományörzőbb „kedvenc” listákat is elérte; 2.) manapság az olvasóknak már kevésbé akadnak „belülről vezérlő” kedvencei, és helyükbe egyre inkább a tömegkultúra divatszárjai lépnek.

Arra a kérdésre, hogy „melyek élete legemlékezetesebb olvasmányai”, legtöbben – 1985-ben és 2000-be egyaránt – az *Egri csillagokat* említették, a további élenjáró helyeken pedig – meglehetősen összetorlódva – Jókai két népszerű regénye: *Az arany ember* és *A kőszívű ember fiai*, illetve Dallos Sándor Munkácsi-regénye és M. Mitchell *Elfújta a szél* c. bestsellere áll. Ezeknek a könyveknek a kiemelt népszerűségét tehát az utóbbi másfél évtized változásai nem érintették. (Ami annál is inkább hihető, mivel már 1978-as országos vizsgálatunk során is – egy-egy Berkesi és Hemingway-kötettel feldúsítva – az említett műveket találtuk a legemlékezetesebb olvasmányoknak.) Határon túl minden régióban ugyancsak Gárdonyi immár 100 éves, mégis örökifjú regénye volt a lista-vezető, és azt általában a két említett Jókai-mű követte, ezekhez pedig hol Petőfi versei, hol a *Légy jó mindhalálig*, hol pedig a már a magyarországi listáról is ismert Dallos Sándor féle életrajzi regény, vagy az *Elfújta a szél* csatlakozott. Mindenesetre megállapítható, hogy van három olyan magyar regény (*Egri csillagok*, *Az arany ember*, *A kőszívű ember fiai*) amelyek kitüntetett kedvelésében (ha nem is jelenidejű olvasottságában) Kárpát-medence méretű összmagyar konszenzus létezik.

Az utóbbi, a „kedvencekre” vonatkozó információink már nem a meglehetősen esetleges és mulékony olvasói érdeklődésre, hanem a korábbi jelentős bensővé tett irodalmi élményekre alapozó, és kevésbé változékony *olvasói ízlésre* engednek következtetni. Ezeknek a mélyebb elkötelezettségekről árulkodó kedvenc íróknak és emlékeztetesebb olvasmányoknak egy-egy olvasóra jellemző együttese alapján (mindegyik műfajból egy-egy kérdéselt több nevet és címet is megnevezhetett) – régi kutatási gyakorlatunkat követve – olyan „sűrített” (a kedvenc szerzők-művek esztétikai-stiláris sajátosságait figyelembe vevő) *ízléskategóriákat* hoztunk létre, amelyekbe a rendelkezésre álló információk *összhatását*, domináns elemét vizsgálva soroltuk be az egyes olvasókat. (Az egyes ízléskategóriák rövid ismertetését ld. a 8. sz. táblázatban.)

8. SZ. TÁBLÁZAT
Olvasói ízléskategóriák
(Reprezentatív országos felnőtt minták százalékos megoszlása)

Kategóriák	A könyvolvasók százalékában	
	1985	2000
„Modern” (az értékes kortárs, illetve nem hagyományos XX. sz-i irodalom dominanciája)	4,6	2,4
„Klasszikus” (a XIX-XX. sz-i realista klasszikusok dominanciája)	19,9	14,2
„Bestseller I.” (a nagy irodalom látszatát keltő félművészi ill. álművészi irodalom dominanciája – értékes művek társaságában)	17,7	18,1
„Bestseller II.” (bestseller kedvencek önmagukban, ill. egyéb szórakoztató irodalom társaságában)	18,3	25,7
„Romantikus” (a XIX. sz-i romantika dominanciája)	14,2	12,7
„Lektűr” (a szórakoztató irodalom direkt műfajainak dominanciája, esetleg romantikával)	17,9	14,5
„Ismeretközlő” (kizárólagosnak tűnő non-fiction érdeklődés)	5,1	10,8
Besorolhatatlan	2,3	1,6
Összesen	100,0	100,0

Elismerve ízléskategóriánk bizonyos értelemben vett „puhaságát”, a mutatót mégis olyan esszenciális információhordozónak tartjuk, amely immár három évtized kutatásaiban került „bevetésre”, és tapasztalataink szerint a társadalom ízlésorientációjának főbb irányairól és ezek változásairól meglehetősen híven tájékoztatott. A 8. táblázat első tanulsága, hogy az interiorizált értékekre alapozó ízlés sokkal kevésbé változékony, mint az aktuális olvasmányokban kifejeződő olvasói érdeklődés: másfél évtized alatt a hét kategória közül csak háromnál mutatkozott jól érzékelhető (de nem túl jelentős) eltérés: a klasszikusok kedvelésén nyugvó ízléstípus arányszáma csökkent, az értékesebb művekkel nem társuló sikerkönyvek preferálására épített „bestseller II.” ka-

tegória, valamint a szépirodalmi érdeklődés híján ismeretközlő művekre fókuszáló beállítódás viszont erősödött. Vagyis a társadalom ízlésállapotának hangsúlyeltolódásai-
ban is megfigyelhető – szolidabb mértékben – az olvasói érdeklődés átrendeződésének két alaptendenciája: a kommercializálódás és a prakticzálódás.

Mielőtt ízlésadataink alapján összegzésül néhány megállapítást tennénk a magyar társadalom jelenlegi ízlésállapotáról, keresztábráink segítségével szeretnénk néhány információval szolgálni az egyes kategóriák rétegspecifikus vonásairól. Korábbi tapasztalatainkat megerősítve, a „bestseller” ízlésorientáció erősen „nőies” maradt, a cselekményesebb-kalandosabb „lektúr” pedig – az „ismeretközlő” típusal együtt – erősen „férfias”. A „klasszikus” ízlésszint (valamint „romantikus”) markánsan az idős korcsoportokhoz kötődik, a „lektúr” a fiatalokhoz, a „bestseller” pedig inkább a középkorúakhoz. Az iskolázottság mértéke ismét jelentős differenciáló hatású változónak bizonyult: a „modern” ízlésképlet jelenléte érettségi szinttől kezdve érzékelhető, és főleg a diplomások sajátja. Sajátos módon a sikerkönyvek preferálása mellett irodalmi értékeket is felvonultató „bestseller II.” kategória is együtt erősödött a végzettség szintjének növekedésével; ellentétben a „romantikus” ízléstípussal, amelynek részaránya a végzettség emelkedésével éppen hogy egyre csökken. (Ami arra enged következtetni, hogy a romantikus irodalom manapság nem annyira klasszikus értékhorozóként, hanem inkább afféle régimódi kalandregényként funkcionál.) A „lektúr” és „bestseller II.” – a kikapcsolódásra és szórakozásra beállított ízlésszint két változata – a diplomásoktól távolodik el leginkább, és a 8 osztályos, valamint a szakmunkás végzettséghez áll a legközelebb. (Tehát nem a 8 osztálynál alacsonyabb szinthez, amely inkább a romantikus és a praktikus ismeretközlő olvasmányokat vonzotta.) Legsajátosabban a (realista) klasszikus irodalom preferálására alapozó „klasszikus” ízléstípus társadalmi bázisa alakult: sajátos kétarcúság jegyében (akárcsak a nyolcvanas években) egyrészt a legalacsonyabb, másrészt a legmagasabb végzettségi szinthez kötődött a legerősebben. Vagyis két alapvetően eltérő irányultságú ízléstípust rejt a „klasszikus” kategória: az egyik a közérthetőségre és az ismertségre helyezi a hangsúlyt, a másik pedig a veres esztétikai-kulturális értékre. Némi leegyszerűsítéssel a „modern” és a „bestseller” ízléstípusokat (de a „lektúr” is) inkább urbánus, a „romantikus” (és némileg a „klasszikus”) kategóriát pedig inkább rurális jelenségként ismertük meg. Az eddigi összefüggések nagyjában-egészében már a nyolcvanas években is fennálltak. Az egyes régiók olvasói arculata azonban az ízlés vonatkozásában is változni látszik. A „klasszikus” típus preferálása mintha már nem az Alföldön, hanem (a „modern” kategóriával együtt) inkább a Dunántúlon lenne erősebb, a „lektúr” viszont kifejezetten Kelet-Magyarországon. A viszonylag kis különbségek ellenére megfordulni látszik a régebbi tendencia, amely a minden tekintetben (az olvasás gyakorisága terén is) elmaradottabb Kelet-Magyarország ízlését hagyományörzőbbnek, a nyugatiét pedig hedonisztikusabbnak mutatta. (Annyi maradt e tendenciából, hogy az értékekkel társított „bestseller I.” máig inkább az Alföldön, a komerciálisabb „bestseller II.” pedig inkább Nyugat- és Közép-Dunántúlon honos.)

Szóljunk még néhány szót az egyes ízlés-formációk *kulturális holdudvaráról*. A „modern” és a „klasszikus” ízlésképlet elsősorban a szolid-közepesen tévézők, valamint a rádió- és televízió-adók (és műsorok) választékából értékcentrikusan válogatók sajátja. A „lektúr” és „bestseller II.” típusba tartozók tévéznek a legtöbbet, és az ő tévés és rádiós ízlésük a legkevésbé értékorientált. A számítógéphasználat tekintetében a két ízlésképlet útja szétválik: a „modern” típus inkább a nagyon gyakori, a „klasszikus”

pedig a ritkább (vagy semmilyen) számítógép- (és azon belül Internet-) használat felé hajlik. A számítógépes kultúrától legtávolabb láthatólag a „romantikus” és a „lektúr” (és bizonyos mértékig a „bestseller II.”) ízlésképlet képviselői állnak, legközelebb pedig az „ismeretközlő” (és a „modern”) kategóriákba tartozók. A jelentős irodalmi értékeket is felvonultató „bestseller I.” kategória közepes pozíciót foglal el. Vagyis nem teljesen független egymástól a két kultúra, de nincs lineáris minőségi összefüggés sem: az igénytelen olvasáskultúra ugyan általában a számítógép (és a világháló) mellőzésével jár együtt, de az irodalmi (hagyományos) érték sem inspirál okvetlenül intenzív számítógéphasználatra. Annál inkább a modern – akár irodalmi – jelenségek, információk iránti érdeklődés! Erősebb az olvasás kapcsolata az egyéb audio-vizuális kultúrákkal: nemcsak a rádiózás és a televíziózás, hanem egyéb művészeti területek (zene, film) befogadási színvonalával is markáns párhuzamokat mutat föl.

Ha az ezredforduló magyar társadalmának ízlésállapotáról ezek után valamilyen (szükségszerűen elnagyolt) összegző képet akarunk rajzolni, ismét a 8. táblázat adataihoz folyamodva, *a felnőtt könyvolvasók egyhatodát* (és a felnőtt népesség szűk egytizedét) *jellemezhetjük az irodalmi érték iránti* (inkább több, mint kevesebb) *fogékonysággal*. (Ez az arányszám úgy jött ki, hogy összegeztük a „modern” és a „klasszikus” ízlésszintek képviselőit. Igaz, hogy a „klasszikus” kategóriát szociológiai értelemben kétarcúnak találtuk, de a kevésbé értékcentrikus – mennyiségileg kisebb – rész kiesését a „bestseller I.” kategória legfogékonyabb hányada pótolni tudja. A „romantikus” kategóriával – annak jelenlegi kommerciális funkcionálása miatt – e téren nem számolhattunk.) Az említett fogékony és igényes egyhatod másfél évtizeddel ezelőtt még az olvasók egynegyedét, a felnőtt lakosságnak pedig mintegy 16%-át (a megfelelő jelenlegi arányszám csaknem kétszeresét!) jelentette.

Új világ köszöntött ránk, amely az olvasáskultúrában (is) új korszakot hozott. Számolnunk kell azzal, hogy a szépirodalom, amely a demokrácia profi politizálási színtereinek kiépülésével jelentős pozíciókat veszített a társadalmi-politikai életben, az olvasmányszerkezetben is további tért veszít. Számolnunk kell azzal is, hogy a szép-irodalmon belül tovább nő a felületesebb, a világdivat hullámain hozzánk érkező újkeletű olvasmányok népszerűsége, és csökken a hagyományos érték, a klasszikusok, és általában magyar irodalom szerepe. Vagyis a vizuális kultúrában korábban és radikálisabban jelentkező globalizációs jelenségek (amelyek sokszor az amerikanizálódás köntösét veszik magukra) immár egyre nagyobb tért hódítanak az olvasáskultúrában is. A határon túli magyarság egyelőre még ellenáll e tendenciának, de Magyarország – Laokoónként – már e „szép új világ” kígyójának foglya. Nagy kérdés, hogy mik a távolabbi jövő esélyei, és bízhatunk-e az észlelt tendenciák megváltozásában? Kérdés az is, hogy – Berzsenyivel szólva – a „fene fátumok mozdíthatatlan zárai” leverhetők, vagy kinyithatók-e, s ha igen, hogyan? E kérdések megválaszolása nem a jelenkutató dolga. Az olvasásszociológus azzal kívánt hozzájárulni a válaszok kereséséhez, hogy kendőzetlen képet igyekezett rajzolni a magyar olvasáskultúra jelenlegi – ezredfordulós – helyzetéről.

PÉTER LÁSZLÓ

Klasszikusok és kortársak

Derűlátó vagyok. A film nem szorította ki a színpadot; a tévé a mozit, a tévét az internet. A könyvet sem tudja a világháló. Mindegyik lecsípett valamennyit az előzőből, de fölöslegessé nem tette.

Kedvezőtlen híreket hallok az olvasásról. Az olvasásvizsgálatok 1970 óta az iskolások folyamatosan romló teljesítményéről számolnak be. Andor Mihály szerint: „A magyar felnőtt lakosság harmadáról elmondható, hogy szinte képtelen megérteni, amit olvas...” 1996-ban a 18 éven fölüliek kétharmada azt nyilatkozta, hogy semmit vagy csak elvétve olvas. (*Leszakadó ország*. Népszabadság, 2001. máj. 29.) Gereben Ferenc az 1985 és 2000 között folytatott vizsgálatának keretében arról számolt be, hogy akik olvasnak, azok is kevesebb klasszikust vesznek kézbe: olvasmányaik közt 16%-ról 6%-ra csökkent a 20. század előtti klasszikus irodalom aránya; a szórakoztató (*lektűr, bestseller*) könyveké viszont 35%-ról 42-re nőtt. Érdekes, hogy az ismeretterjesztő irodalomé is: 25%-ról 31-re. Ez vigasztaló; a *fiction* helyett a valóságirodalom felé tolódó érdeklődést általában nem lehet hibáztatni: kortünet, de nem föltétlenül elítélendő. Más kérdés, hogy az olvasott szerzők magyarok helyett egyre inkább amerikaiak. Az amerikanizálódás mellett – így Gereben – jól kivehetők a kommercializálódás fokozódásának jegyei is. (*Könyvkultúránk a XX. és a XXI. században*. Magyar Nemzet, 2001. jún. 2.)

E kedvezőtlen adalékok ellenére hiszem, hogy a Gutenberg-galaxis nem hal meg a 21. században sem. Bizonyos, hogy miként ismeretanyagunkat, éppúgy olvasmányainkat is megrostálja az idő. Sürgetni szokás már az általános iskolában a kortárs irodalom tanítását, akár élő írók, költők bemutatását is. Az ő kedvükért szorult ki az irodalomtanításból Tömörkény István, s jut erre a sorsa nemsokára Móra Ferenc is. Holott az iskolának a klasszikusokat kellene megismertetnie, az élő irodalmat az iskolán kívüli, pl. könyvtári alkalmakra kellene háritani. Az iskola és a könyvtár közös föladata rászoktatni az ifjúságot az olvasásra: nem csak a könyvek, hanem a folyóiratok, hetilapok, sőt napilapok irodalmi anyagaival való ismerkedésre. Ott találják meg a kortárs irodalmat.

Természetesnek kell tartanunk, hogy a régebbi (nem csak a *régi*) magyar irodalom alkotásai egyre kevésbé szólnak az utókorhoz. Irodalomtörténészek föladata elfogultság nélkül úgy válogatni a 18–20. század irodalmából, hogy a maradandó értékeket kínálják a mai olvasónak. Az erőltetés megbosszulja magát: elrettentí az új nemzedékeket a klasszikusoktól.

Martinkó András figyelmeztetett: ötven évnél régebbi művet nem szabad nyelvi magyarázat nélkül kiadni. A *textológia antinómiái* közt szoktam emlegetni, hogy míg a kritikai kiadásokat agyonjegyzeteljük, a népszerű *összes verseket* minden magyarázat nélkül adjuk ki, holott éppen fordítva kéne: a kutatók, tanárok, egyetemi hallgatók számára készülő kritikai kiadásokban mérsékelhetnék magukat a bőbeszédű textoló-

gusok, ám a széles olvasóközönségnek készülő népszerű gyűjtemények akkor érnék el céljukat, ha nyelvi, olykor tárgyi magyarázat könnyítené meg megértésüket.

A kortárs irodalommal kapcsolatban más aggályaim vannak. A sztalinista, poszt-sztalinista, *szocialista realista*, többségében sematikus irodalom visszahatásaként ma az angol-amerikai irodalom utánzásaként a lehetőleg semmiről sem szóló, öncélú *szöveg-irodalom* divatja kezd uralkodóvá válni. Jellemző saját szóhasználatukban a *szöveg* szakszó: nem verset, nem elbeszélést, nem regényt, hanem *szöveget* írnak.

A művészetnek, így az irodalomnak is, fő jellemzője: tágassága. Jogosult a pusztán értelmi vagy nyelvi, esztétikai játék (ebben Weöres Sándor a bizonyító példa) és ugyanolyan jogosult a felelős, a nemzetnek, a társadalomnak, egy-egy rétegének, táji vagy eszmei közösségnek elkötelezett írás. Nyugati irodalmak, kivált az angol-amerikai, nem ismerték az irodalomnak azt a különleges szerepét, amelyet nekünk magyaroknak (s talán többé-kevésbé hasonlóan az Elbától keletre lakó népeknek általában) legalább a 16. századtól tapasztalnunk kellett. Amit Balassi a török ellen írt; amit a protestáns gályarabok öntöttek nyelvi formába; a kurucköltészet; a reformkor irodalma; a 19–20. század fordulóján a vajúdo ország szociális mondanivalója; a Horthy-korszak *népi írói* mozgalma; az 1953-tól kibontakozó írói ellenállás emlékezetes alkotásai – csak távirati tömörségű láncolata irodalmunk, költészetünk közéleti elhivatottságának. Elavult volna Petőfi?

*Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalmad, örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S azért a szent fád félretedd.*

(A XIX. század költői)

Érvénytelen volna Eötvös archaikus szavakkal fogalmazott intelme? Versben:

*Kit nem hevít korának érzeménye,
Szakítsa ketté lantja húrjait.*

(Én is szeretném...)

Prózában:

A költészet kedves játékká aljasul, ha a kor érdekeitől különválva nem a létező hibák orvoslására, nem az érzelmek nemesítése után törekszik.

(A falu jegyzője)

Ez nemcsak a 19. század hitvallása volt. A 20. század elején Ady is hirdette:

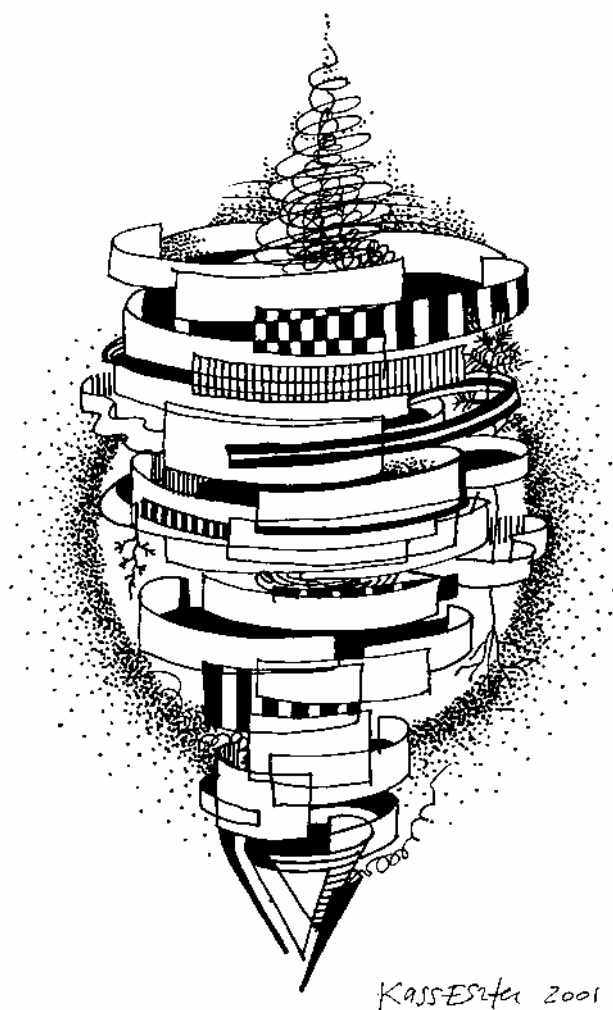
Ez az egész új mai irodalmi kalamajka sose lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül.

(Irodalmi háborgás és szocializmus)

Azért, mert a szocializmust 20. századi karikatúrái, a hitlerizmus és az sztalinizmus kompromittálta, nem tagadhatjuk meg mindazt, amit a nemzetért, a földművességért, a munkásosztályért íróink, költőink legnagyobbjai alkottak. *Mutatis mutandis* az ő eszméik is élnek.

Nem mondom, hogy az irodalomnak kizárólagos rendeltetése a közösség, a nemzet, a nép szolgálata; csak azt, hogy az ezt a hivatást vállaló költészetnek, szépprózának változatlan a jogosultsága. S meggyőződésem, hogy a mai olvasó, akit hidegen hagy a posztmodern *szövegelés*, ha az emberi lét kérdéseinek életes, hiteles, művészi megfogalmazását kapja versben, novellában, regényben, visszatér a könyvekhez.

A klasszikus pozíció elfoglalásának lehetőségei és veszélyei

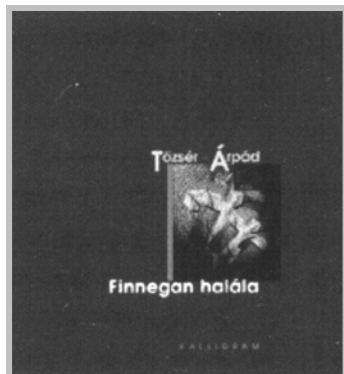
TŐZSÉR ÁRPÁD: FINNEGAN HALÁLA

Tőzsér Árpád *Finnegan halála* című verseskötete olyan regisztereken szólítja meg olvasóját, amelyekhez a klasszikus pozíció képzete társul. Azaz olyan, önmaga esetleges kilengéseit kordában tartó nyelv mutatja meg magát a kötet verseiben, amely számára az esztétikai jelentés a történeti tudás és az etikai szerep értelmességébe vetett hit felől válik lehetőségessé.

Ha a *Finnegan halála* szövegeit olvassuk, rögtön szemünkbe tűnik az érzékeny, kiművelt versnyelv, a nyelvnek tökéletesen birtokában levő költő, illetve az a lírai alany, akinek érvényes verziója van a korról, amelyben szöveggé válik. A szövegek tudatossága, a lírai alany reflexióinak ereje lenyűgöző: a magával ragadó tudatosság magától értetődően foglalja el a már említett „klasszikus” pozíciót. A szikár versnyelv arányos, gondosan, sőt néha aggályos gondoskodással berendezett szövegtereiből arra következtethetünk: olyan költő verseit olvassuk, aki mindent tud a versről, a költészet erejéről és hatalmáról, a kanonizáció lehetőségeiről és lehetséges útjairól, egyszerűen a költői mesterség olyan magaslataira jutott, ahonnan igen távoli szövegtájakra esik kilátás. Kijelenthető: a *Finnegan halála* című kötetben a klasszikus pozíció elfoglalása történik meg.

A klasszikus pozícióba szánt szöveg olvasásakor az vetődik fel első kérdésként, hogy vajon milyen poétikai és történeti kódok adnak lehetőséget erre a pozícióra. Vagyis az olvasás, pontosabban az egymás ellen feszülő olvasások során (amelynek minden szöveg ki van téve, még a klasszikus is) hogyan jön létre és áll elénk az önmagát klasszikus pozícióban találó szöveg, pontosabban: hogyan olvassuk klasszikussá azt.

Első helyen azt a – már az első olvasás során megszerezhető – (szerzői vagy szöveg)akaratot lehet tematizálni, amellyel a *Finnegan halála* című kötet más szövegeket olvas. Már a kötet címe is arra utal, hogy a benne elhelyezett szövegek nem olvashatók „önmagukban”. Kizárólag más szövegek interpretációs terében végezhető el olvasásuk, méghozzá bonyolult intertextuális utalásrendszer birtokában. Így aztán a kötet cím (amely a könyv utolsó versének címe is) Joyce regényére, a *Finnegans Wakere* utal, illetve annak címadó szereplőjére, a régi dublini kuplé részeges építőmesterére, „aki leesett az állványról, meghalt, amikor azonban a komák összeveszttek a halottvirrasztás alatt, és whyskis poharakat hajigáltak egymáshoz, s egy csepp a halott arcára cseppent, Finnegan felült a ravatalon” (Bíró 1992, 7.). Könnyű

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2000
64 oldal, 750 Ft

érvelni amellet, éppen a Tózsér-szövegek intertextuális utalásai okán, hogy a Finnegan halála című kötet valójában a nevek mentén olvasható egybe. A szövegekben felbukkanó és elbújó nevek azt a célt szolgálják, hogy mintegy magukévá tegyék a (szöveg)korpusz egészét, újraértelmezzék az irodalmiság lényegi funkcióit. Így aztán a nevek segítségével villan az olvasó elé az ókori görögség irodalma és filozófiája – Euphorbosz és Dionüszosz az *Euphorbosz monológiájában*, a Herkules-oszlopok előtt veszteglő Pindarosz a *Kettős ballada* című opuszban, Odüsszeusz a *Vértelen áldozatban*, a római kultúra és civilizáció – Cinna, Plautus, Augustus, Brutus stb. Euphorbosz monológiájában, Cassius és Caesar a *Vezér-monológokban*, Vénusz a *Finnegan halálában* vagy a zsidó és keresztény egyházi hagyomány – a Gólem és Magóg a *Levél Magyarországra* című Petőfi-versből, Sebastianus az azonos című versből, Szent Patrick és Tar Lőrinc, Faust és Belzebub az *Utószó pokoljárásokhoz*, Jákob és Lea a *Leviticus*, Mária és Krisztus a *Finnegan halála* című opuszából. A reneszánszon (*Marie Medici*, *Michelangelo*, *Zuboly epilógusa*), a barokkon (Corneille, II. Fülöp, Greco) és a 19. század művészeti és irodalmi hagyományain (*Petőfi ismeretlen verse*, *Paul Gauguin*, *Verlaine*, *Stendhal*, *Vörösmarty*) át a 20. század neveken át történő textuális elsajátításáig jönnek szembe az olvasás során a nevek. Természetesen nem az időbeli linearitás rendjét tartva, hanem egymásba szálazódva, egymást felülírva jelennek meg a kötet nevei, egy szövegen belül a legtágabb horizontokat felvillantva. Persze könnyen bele lehet kötni ebbe az eljárásba: nem a leginkább direkt intertextuális lehetőség-e a nevek által játékba hozott szövegközöttség? Hiszen az ilyen megoldás autoritásokkal végzett (fel)stilizálásnak is felfogható. Vagyis a nevek, e szerint a logika szerint, afféle varázsszavakként működnek: céljuk nem annyira egy organikus szövegegész játékba hozása, mint inkább a név által jelölt autoritás szövegbe építése, önmagává tétele. Főleg a 20. századi filozófiából és irodalomból szövegbe épített nevek esetében érheti ilyen vád a szöveget, szövegalkotót. Varga Lajos Márton, Hrabal, Vítězslav Nezval, W(e)res S(ándor), Ady, Babits, Kosztolányi, Olasz Sándor, Max Weber, J(ames) J(oyce), T(óth/özsér) Á(rpád), Tóth Árpád, Ted Hughes, Virilio, Bertók László, Szabó Lőrinc, Camus, Gottfried Benn, Fernando Pessoa, Baudrillard stb. neve a beavatottság pozíciójába emeli a szövegek szerzőjét, a szöveget pedig egyfajta hermetikusan elzárt terráriummá, az irodalmiság mesterséges tenyészetévé alakít(hat)ják.

Másfelől azonban a sajátá tett idő bejárásának egyik hatékony módszerét is tisztelhetjük ebben az eljárásban, amelyhez hasonlót Ezra Pound *Cantos*-jában is találhatunk. Az időt nevek által állítja elénk a kötet, pontosabban a nevek által történeté tett időt kavarja össze, s gyúr belőle „saját” szöveget. Az idézőjel Tózsér verseskötetének kapcsán kétszeresen is jogosult. Egyrészt azért, mert a már említett nevek által mozgásba hozott eszmék, korok, szellemiségek adják a kötet verseinek egyik jól elkülöníthető témáját: tehát a saját a másikon keresztül nyilatkozik meg. Másrészt pedig azért, mert szinte alig van a kötetnek olyan verse, amely ne szerepjáték lenne. A kötetnyitó *Sebastianus* című opusz például olvasható Sebastianus egyes szám második személyben, szabad, függő vagy átélt beszéd formában önmagához intézett monológjaként is, meg a lírai alany Sebastianushoz intézett szövegeként is. A lírai alany folyamatosan megneveződik, névvel ellátott egyéniséget kap más szövegekben is. Az *Euphorbosz monológia* című versben a lírai alany Euphorbosz, a *Zuboly epilógusában* Zuboly, a *Capricciót* „talán a kezdő Hrabal írta” (17.), a *V. N. mester testamentumának* lírai alanya Vítězslav Nezval, a *Levél Magyarországra* című vers fölé Petőfi Sándor neve van írva, a *Vértelen áldozatban* W. S. hódol Ady, Babits és Kosztolányi előtt, az *Utószó pokol-*

járásokhoz lírai alanya jól azonosíthatóan Forbáth Imre (bár ez a név nincs leírva a versben), a *J. J. Triesztjében* szignói pedig vélhetően James Joyce-t takarják. Az *Ernő a Luxemburg-kert pónilován* lírai alanya megint csak azonosítható, Szép Ernőben, a *Leviticus*-ban a „fiktív” Leviticus, a *The Love Song of Bill Prufrock* lírai alanya is már a címben megnevezett Bill Prufrock, a *Vezér-monológoké* a fiktív Vezér, a *Nem lesz új csontvetemény* Tamayo látomásainak folytatásaként szerepel, az *Ezredvégi sorok a könyvről* Vörösmarty-motívumai pedig egyértelművé teszik a szerep személyének kilétét. Az, hogy a *Finnegan halála* verseinek lírai alanya nagyon gyakran, sőt szinte mindig névvel van ellátva, a mozgás képzetét írja bele nemcsak a kötetkompozícióba, de magukba a szövegekbe is.

A folytonos mozgás, úton levés azonban nemcsak a nevek felől érhető tetten: a szövegbe írt térelemek is biztosítékává válnak a szöveg mobilitásának. A zárt terek (Sebastianus börtöne, Euphorbosz borpincéje, a Leviticus kórterme) az idő távolsága által mozdulnak ki a jelen tengelyéből, míg a szövegek más helyvonatkozásai önnön nevük által, pontosabban a névbe írt idegen kontextus által válnak a mozgás letéteményeseivé. Vagyis nemcsak az idő, hanem a tér is roppant távolságokat ír a szövegbe: Csekké Budějovice, a Sněžka és a Ríp hegyek, Roszija, Ázsia, Krimország és Amúria, Prága és a La Manche, Albion és Szent Patrick barlangja, Bécs és a Pankrác, Trieszt és a Triglav hegy, a Luxemburg-kert, Seattle, Hága, Toledo vezetik az olvasást ezekre a területekre. A szöveg elemei – a különféle osztályokba tartozó tulajdonnevek és az intertextuális jelölők – a távlat, a távolság megteremtésével hozzák létre azt a térséget, amely a klasszikus pozíció megteremtésének egyik fontos követelményévé válik Tózsér legújabb kötetében. A szövegek egyik meghatározó tétjévé ugyanis a tágasság válik: vagyis annak a területnek a nagysága, kiterjedtsége, amely fölött a szöveg kinyilváníthatja hatalmát. Az így létrejött erőter eredőjében pedig a név áll, a szerző neve.

A klasszikus pozíció elfoglalásának az előzőekből következő második lehetőségére az ad módot, hogy a *Finnegan halála* szövegei két paradigma határán állnak. Tózsér maga is tudatában van ennek a lehetőségnek, hiszen maximálisan – talán túlságosan – ki is aknázza. Modern és posztmodern határán állva, azt tematizálva, ez a tudatosság a legtágabban vett irodalmi, filozófiai, sőt civilizációs problémákkal kényszerül szembenézni, s a posztmodern kor katasztrofista attitűdjeit megfogalmazni (Peer 2001, 88.). Ehhez a szembenézéshez a monologikus formát találta meg a szerző: a megnevezett lírai alanyok monológjaiban ütközik össze modern és posztmodern.

Lényeges kérdéssé az válik tehát az értelmezésnek ezen a pontján, hogy milyen minőségek állnak össze modernné, illetve posztmodernné Tózsér kötetében. Ez azonban nagyon ingoványos területre vezetheti olvasásunkat. Segítségünkre az a feltételezés vezethet, amely szerint ma már alapvetően posztmodern korban élünk: „Baudrillard szimulakrumának huszadik esztendejében” (54.), állítja Tózsér. Azaz modernnek mindazon minőségeket tarthatjuk a *Finnegan halálában*, amelyek valamiképpen elvesztek a posztmodern korban? Nézzük először is, melyek a szöveg által a hiány aurájába vont minőségek!

Az *Euphorbosz monológjában* Euphorbosz a „valódi”, az „igazság” eltűnését siratja dionüszoszi kacajjal. Gazdáinak vívódását hamisnak tartja, s még „a szerelem műszere” (11.) is a mindenkori érdeknek megfelelően működik mellükben: „ó, bolydult gép, pályáról lezökkent vasalt szekere világunknak, amely azt hiszi, önmaga mozgatja magát, miközben a képzelet fogaskerekét, amely egyedül képes a Mindenség tengelyébe

akaszzkodni, kilöki magából csörömpölve. a képzelet,
igen, a képzelet vérre menő játéka hiányzik ebből a
hideg darabból, s minden más is, ami az ember nyomorú
létéből kinyúl, s a világegyetem fensége felé mutat.” (11.)

A képzelet, valamint a valódi érzelem és szenvedély a versben olyan metafizikai ér-
tékeként funkcionálnak, amelyek hiánya megfosztja az embert azoktól az emberen
túli dimenzióktól, amelyek – paradox módon – emberré teszik az embert: ez lehetne
e rövid idézet egyik lehetséges, szándékosan távirati stílusú tartalmi rekapitulációja.

„Szeretni (nőt, nemzetet, hazát) emberiség-ellenes büntett
lett, a párharcra gyáva világholding totális »bátorságával« tüntet.

De én nem hátrálok: a nemzet, nő, haza nem alku tárgya –” (47.) – halljuk ki a *Ve-
zér monológjából* a hangot, amely nem tér el a többi Tózsér-vers hangsúlyaitól. (Előtte
Tózsér leír két olyan sort is, amelyet csak a Vezér megszólalása által biztosított idéző-
jel tesz szalonképessé.) A nő, a nemzet és a haza szembeállítható a „békés globalizáció-
val” (41.), sugallja a költő, az örök emberi minőségek a „cyber-terébe” dőlt emberrel
(49.), jel a jelentettjével (57). Legélesebben és egyúttal leglátványosabban a *Finnegan
halála* alábbi részlete veti fel a paradigmák feloldhatatlan ellentétének szorításában
vergődő lírai alany belső ellentmondásainak kérdését:

„ó, mennyire viszolygunk a kiborotvált vénuszdomboktól,
a tévéheterák brojlersírkékre emlékeztető kopasz
ölétől! A bőven tápszerezett férfilibidó is
camera obscuraként akarta nézni

irányultsága tárgyát:

Vénusz dombját, leparancsolta
róla a tollat, s most már késő: a galamb
maga is azt hiszi, hogy a legproduktívabb hazugság
az igazság, s azt mutatja, amit a felboncolt Matrjosa-baba:
a mutatvány helyett a kellékek sorát, a képzelet
(értsd: a néző hatványa) helyett a Semmi
közömbös rétegeit. Pedig

igaz lehet ugyan, hogy a valóság
foghatóbb, mint a képzet (vagy, mondjuk,
a képlet), de az is igaz: a fácán rekedt-szép torkát,
s a zölden sárló föld (...)
szóval a *hülé* drága bozontját,

a termő öl buja függvényét
semmilyen igazsághoz nem lehet
hozzárendelni.” (57–58.)

A szöveg a baudrillard-i szimulakrumfelfogásra rezonál, a női öl már „nincs vi-
szonyban semmiféle realitással: önmaga tiszta szimulákruma”, s „Mivel a valóság nem
az, ami volt, felértékelődik a nosztalgia. Eljön az eredetmítoszok és valóságjelek túl-
kínálata.” (Baudrillard 1996, 165.) Ez utóbbi megállapítás akár a tózséri alapállásra is
vonatkozhatna: hiszen modern és posztmodern küzdelme során egészen a modern
előtti, nosztalgikus múltban keres megoldást az egyén problémáira – a *Finnegan halála*

című opuszban ezt az a rekonstruálni próbált fénykép hivatott megjeleníteni, amelyen a lírai alany szülei láthatók. Azt is hozzá kell tenni azonban ehhez a megállapításhoz, hogy a kötet versei közül ez az egyetlen, amelyben a szülőföld tematika egyáltalán felbukkan – vagyis Tózsér egy egészen komoly váltást hajtott végre utolsó kötetében.

Ugy gondolom azonban, hogy maga a posztmodern terminus nem állja meg a helyét egységként a kötetben. Mintha Tózsér számára létezne a posztmodernnek egy negatív, baudrillard-i felfogása (a mindent elborító szimuláció, a „közöny legfelsőbb rétegei”-nek (53.) világa) és egy pozitív, afféle eklektikus posztmodern, amelyből maga is építkezik, felvállalva a bricoleur szerepét, hiszen szövegei hangsúlyosan hozott anyaggal dolgoznak. Abból a pozícióból tehát, amelyet a Finnegan halála szövegei felvállalnak, nagyon sarkítottan fogalmazva, belátható mind a baudrillard-i szimuláció, mind az eklektikus posztmodern, de éppígy a modern hitére és a modern előtti metafizikai mélységek nosztalgiájára is rálátást enged a szöveg.

Ez a négy nagy paradigma, pontosabban e paradigmák folytonos ütközése teremti meg a *Finnegan halála* szövegeinek belső mozgását. Ez a mozgás azonban nem vitális, inkább regresszív jellegű: a szövegek leggyakrabban az időben korábbi állapotba kerülnek vissza az érték megtalálásának céljából. Vagyis egyfajta regresszív irányultságuk van a *Finnegan halála* szövegeinek: ebből a szempontból maga a címadó vers zongorázza végig szinte a legtökéletesebben e négy paradigmát, hogy szinte a modern előtti metafizikai egység boldog állapotába visszatérve találjon kikezdehetetlen értéket magának. A klasszikus pozíciót azonban ez a folyamat nem kérdőjelezi meg, sőt inkább erősítheti: hiszen a lírai alany, vagy tágabban maga a költő az értékek védelmében szólal meg, azok elkötelezettjeként. Így ezt az értékőrző attitűdöt tarthatjuk annak a harmadik lehetőségnek, amellyel – talán csak ideiglenesen – a klasszikus pozíció elfogalható. Ezt erősítheti a posztmodern eklektika kontextusába bevezetett vallomásos hangvétel is, amely által Tózsér a megszüntetve megtartani elvét követve tartja fenn szövegei számára poétikailag korábbi fázisba tartozó megszólalásformákat. Ezáltal lehetne talán – sugallják Tózsér szövegei – visszacsempészni a metafizikai értékeket posztmodern szövegek környezetbe, vagy másképpen megfogalmazva: „Mégis valami más, és érdekes módon nem is feltétlenül a trendekkel ellentétes dolgot szeretne csinálni: átvinni, átmenteni a költészet hagyományos, önidentikus kérdéseit egy szándéka szerint posztmodern státusú líraszemléletbe, vagyis az azt kérdéssé tévő ítéleteket nem megkerülve beszélni továbbra is életről, halálról, szerelemről és Istenről és emberről.” (Bedecs 2001, 26.) A vallomás egyértelműségét azonban a szerep maszkja mögé rejti a szövegalkotó, a mögé rejtőzve próbál vallomást tenni a korról, amelyben nincs otthon. Az otthontalanság, a jelen mint idegen (elviselhetetlen?) állapot végig ott kísért a Tózsér-versek jelentéstartományában.

Ezt erősíti még a *Finnegan halála* szövegeinek halálvágya. A cím által jelzett téma a kötetben olyan vonulattá áll össze, amely homogenizálja azt. A versek zárlataiban a halál megannyi képével szembesülhet az olvasó: a halálra vannak kifuttatva a *Finnegan halála* versei. Sebastianus halála, Euphorbosz versvégi elcsukló hangja (a kegyelem nem biztos, hogy kijár Euphorbosznak), Zuboly bükkönyivása, V. N. mester testamentuma, a Levél Magyarországra utolsó képe: „szája tátva, belőle / húscafat: a roncs Európa lóg.” (22.), a Triesztben halálával szembenező J. J., a kihűlt szó a Kihűl a szó is végén, a Luxemburg-kert utolsó látomása, a Vezér-monológok utolsó strófája: „Cyberterébe dől az ember, / kardjukba mesék hősei, / s végünk. *Homo est closura / mirabilium Dei.*” (49.), a *Nincs új vetemény* utolsó mondata („Nincs hová, végünk.” [50.]),

a könyv halálának bejelentése az Ezredvégi sorok a könyvről című opuszban vagy a Finnegan halálának Múzeum-képe és folyamatosan halálba tartó szereplői mind ugyanannak a narrációnak a végső esszenciái. A kötet szinte minden verse a halálba tart, s az ontológiai problémákra az élő átminősülését, átminősítését tartja megoldásnak. A szövegek vége egyúttal a lírai alany halálát is bejelenti. Ez az egységes – líra esetében problematikus ezt a szót használni, de úgy érzem, Tózsér szövegeinél van némi jogosultsága – narráció okozza azt, hogy viszonylag kiszámíthatóak a kötet versei. Ennek a narrációnak szinte tökéletes leképezése, csúnyább szóval képlete maga a kötet-cím: ahogy a cím, úgy a versek is névvel kezdődnek, valamilyen név a kiindulópontjuk, s ahogy a cím utolsó szava a halál, úgy a kötet versei is a halált tematizálják utolsó soraikban. Cizellált halálvágy uralkodik tehát a szöveg hangsúlyai felett: az elégikus jelentésképzés nyilvánítja ki akaratát (s ez megint csak kanonikus és klasszikus pozíció a magyar költészeti hagyományban – talán az utóbbi egy-két évtizedet leszámítva).

Végül klasszikus pozícióba kerül a kötet a nyelv által is, amely jelentéseit hordozza, pontosabban amely lehetőséget ad az olvasónak a jelentésképzésre. A nyelv, amely elválaszthatatlan a jelentéstől, az eddig elmondottak fényében áll elénk: Tózsér olyan nyelvet működtet, szólaltat meg, amely sokrétűségében és eklekticizmusában is racionális: hiszen képesnek kell lennie ennek a nyelvnek azoknak a bölcséleti problémáknak a közvetítéséhez, amelyekkel minduntalan szembenéz. A kötet olvasása közben ezzel a századok bölcséleti irodalmában és a 20. századi modernizmus által szinte tökéletesre csiszolt nyelvvel találkozunk. Olyan nyelvvel, amelynek nincsenek nagy kilengései, de amely pontosan és megbízhatóan ad lehetőséget nagy témák megverseléséhez.

Mi lehet mégis zavaró Tózsér Árpád Finnegan-jében? Zavaró lehet, és sok olvasó számára talán céltalan is a kötet által előbányászott tudásanyag, amelynek megközelíthetlensége tekintélyt, egyszersmind némi – szimpatikus vagy ellenszenves – elitizmust is magába rejt. Zavaróak lehetnek a 20. századi elméleti trendekre talán túlságosan is rájátszó kiszólások („Baudrillard / szimulakrumának huszadik esztendejében” [54.]), a versek szinte menetrendszerű, elégikus hangulata, a „nagy”, metafizikai problémákkal megpakolt nyelv halálvágya. Mindezek azonban gyenge érvek ahhoz, hogy kétségbe lehessen vonni: Tózsér Árpád valóban érvényes, megkerülhetetlennek látszó költészetet művel már több évtizede. Legújabb kötete pedig annak bizonyossága, hogy e költészet hatóköre nemhogy szűkülne, hanem egyre tágul.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAUDRILLARD, JEAN: *A szimulákrum elsőbbsége*. In: Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor s. k. – Odorics Ferenc: *Testes könyv I.* JATE – Ictus, Szeged, 1996.
- BEDECS LÁSZLÓ: *Aki viszi át*. Élet és Irodalom. 2001. június 8.
- BÍRÓ ENDRE: *Bevezető*. In: James Joyce: *Finnegan ébredése*. Holnap, Budapest, 1992.
- PEER KRISZTIÁN: *Ő-ön a tő-ök* (Peer Krisztián beszélget Tózsér Árpád pozsonyi költővel a Finnegan halála című új kötete kapcsán). Irodalmi Szemle 2001/6.

Németh Zoltán

Füzi László: Alkat és mű

NÉMETH LÁSZLÓ 1901–1975*

Sose éreztem még ennyire mint Füzi Németh László monográfiájánál az elcsépett frázis igazát: a nyomtatott könyv másként hat, mint a kézirat. Mi több: merőben más valami. Más már egyszerűen azért, hogy könyv. Azaz kézbe fogható, könnyen lapozható és olvasható egység. És nem mellékes követelmény, hogy teljesértékűségéhez hozzátartozik a szépsége. Jelen esetben a puritán eleganciájú címlap és fedél, az arányos és szellős tükör (szinte hívogat a jegyzetelésre), a gonddal választott betűtípus, az olvashatóság mellett az oldal egységére is ügyelő sortávolság; a könyv még Fülep Lajos kényes tipográfiai ízlésének is megfelelhette. Aztán ahogyan nyomban kézbevetelkor, a Jegyzetek szedéséből és elrendezéséből kiderül a könyv helye a Németh László-irodalomban: a szerzőnek úgyszólván csak a tanítványi tisztesség miatt kell kiemelnie, hogy Grezsa Ferenc Németh László-filológiát megalapozó hármaskönyvének szellemében és nyomában kíván haladni; a *Németh László Vásárhelyi korszaká-hoz, Háborús korszaká-hoz és Tanú korszaká-hoz* hasonlóan szabadon és eltökélten.

Ezt erősíti meg a borító hátsó oldalára is fülnek került szöveg: „Nem az életút apró mozzanatainak összegyűjtése, feltárása miatt akartam megírni a könyvet, hanem azért, mert Németh életútjának egyes pillanataiban megéreztem a tizenkilencedik századra visszanyúló nyugalmat, kiegyensúlyozottságot. Aztán meg kellett tapasztalnom, hogy ez a nyugalom neki is csak kiragadott, idilli pillanatokban mutatkozott meg. A történet, amelyet a hagyományos írói életrajz eszközeivel szerettem volna elmondani, elmondhatatlannak bizonyult, mert ...”

Ezt az elmondhatatlan történetet mondja el, erről szól ez a könyv. Talán épp ezt jelzi a fedélen a cím alatt az a címmel azonos szélességű alig halványabb téglalap: egy üres könyvfedél?

S itt abba is hagyhatnám a bemutatást, az Olvasóra bízva a többit. Hisz a lektori jelentésben – ami Monostori Imre jóvoltából megjelent az Új Forrás áprilisi Németh László számában – részleteztem már a munka érdemeit; ami pedig a Szerzőt illeti, neki nyomban a kézirat első átolvasása után jeleztem lelkesedésemet az én – finoman szólva fősvény – levelezési gyakorlatomban szokatlanul hosszú levélben. Úgyhogy itt elegendő, inkább a bevezető tézisem igazolása mintsem a könyv méltatása végett, néhány példát említeni, ami csak itt a könyvben tűnt a szemembe.

* Elhangzott Kecskeméten, 2001. április 24-én az *Alkat és mű* könyvbemutatóján a Katona József Könyvtárban.

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2001
672 oldal, 3400 Ft

Mindjárt az elején Németh József *Naplójából* „a kicsike” születésének szakszerű leírása. (33–34.) Ezt persze az is magyarázhatja, hogy az idézett részletet néhány napja, április 18-án hallottam felolvasni a vásárhelyi gyönyörű Évfordulós Ünnepeken, (új-ból külön ünnep) Rapcsák polgármester úr kedves védnökségében, a frissen megjelent *Alkat és mű-ből*. Am az már aligha lehet független a nyomtatástól (kurzíválás és szem-betűnő idézőjelek), hogy olvasva milyen megdöbbentő (bár nem meglepő) hasonlóságot vélek felfedezni az apai *Napló* valamint az *Ember és szerep*, a *Tanu évek*, a *Magam helyett* kíméletlenül őszinte stílusában. A vásárhelyi felolvasást hallgatva ez a hasonlóság eszembe se jutott. Most viszont mint aki a *Nature-Nurture* vitában mindig is az utóbbi oldalán álltam, nem engedve czeizeli családfeleségcsábításoknak, fellapozom a Németh József *Napló* Füzi általi kiadását (Magvető 1993), ahol az *Előljáró sorok*ban a következőket olvasom: „Németh László életrajzi írásaiban – így a *Magam helyett* című emlékezésben – hosszasan foglalkozott szülei alakjával. Önmaga gyerekkorba visszavetített szemlélete az apai *Napló*ban megmutatkozó látásmódot vette át.”

Az *Alkat és mű-ből* azután kiderül, hogy Németh József emlékezései és *Naplója* miként épülnek az írásokba el egészen az *Irgalomig*, de ez már a kéziratból is nyomban látszott. Egyáltalában nem látszott viszont (vagy legalábbis nékem nem tűnt fel) a „Korai évek” vége felé olvasható mondat fontossága: „attételesen a huszadik századiság értékrendje viaskodott benne a tizenkilencedik századiság értékrendjével, ennek a két századnak a küzdelme jellemzi majd a világot.” (62.) Meglehet itt azért annyira szem-beszökő, mert a szemközti 63. oldalon tipográfiailag jól kiemelten ott áll a következő részfejezet címe: „VÁLSÁGOK”. Magából a tipográfiából sejthető így, hogy válságo-kon kell majd Németh Lászlónak magát keresztülküzdenie, mélyen megélt egyéni és kollektív válságokon, melyeket valamiképpen épp az említett két értékrend tusakodása involvált. De soha nem, vagy csak nagyon ritkán determinált. „Látni fogjuk, a válság-jelenségek megélése ellenére Németh egységet, harmóniát kereső gondolkodó volt, éle-tének húszas évek eleji válsága éppenséggel a megteremteni szándékozott világ lehe-tetlenségének megérzéséből fakad. Mindig törekedett egyfajta egységes világtérme-zésre és világmagyarázatra, még inkább a világ egységének megélésére, ennek az egy-ségnek az egyik alapzatát pedig a nemzet jelentette. Ugy is mondhatnánk, hogy a ti-zenkilencedik század által az egyén, a nemzet és a világ kapcsolódásában megteremtett hármasság az ő gondolkodását a számos egyeztetési nehézségek ellenére folyamatosan uralta. A nemzet szétesésének kamaszfejjel való megélése – ez a szétesés nemcsak terü-leti volt, hanem erkölcsi is – élete egyik legmeghatározóbb tapasztalatát jelentette.” (66.) Mint kortársai közül csaknem mindenkinek. Németh azonban velük ellentétben túllátott a trianoni ködökön. „Avagy talán nem mondta-e ki bátran a hatalommal szemben, hogy »a trianoni veszteséget húsz év alatt kitűnően megtanították velük. Minden iskolafolyosón van egy csomó tábla: ennyi sót, ennyi erdőt, ennyi ércet. De hogy Trianonnak borzalmait mellett előnyei is voltak, arról alig hallott még a művelt, tehát újságolvasó magyar. Pedig voltak, s talán okosabb lett volna az ország gondolko-dását velük táplálni, mint a Nagy- és Csonkaországot hasonlító süvegekkel...« Vagy éppenséggel a sokat emlegetett szárszói beszédben: »Az a rendszer, amelyben az 1919-i forradalom óta élünk, talán még szűkebb, még sivárabb, mint a régi katasztrófákkal ránk szakadók. Habsburg restauráció császár nélkül: így neveztem el. Míg körülöttünk új nemzeti államok virágoztak fel, mi a szentistváni gondolat címén tulajdonképpen Mária Terézia birodalmáért vállaltuk a szomszéd népekkel az összeférhetlenséget.«”

Írhatta volna Füzi is, de nem ő írta. Rákos Péter írta, a Forrás 2001. áprilisi Németh László számában, *Nem tabu – legenda* című, N. L. mai helyére utaló írásában.

S ha még legalább „Mária Terézia birodalmáért” vállaltuk volna, hiszen onnét azért nyílt út, nyíltak utak Bessenyei, Kazinczy, Csokonai, Hajnóczy József, Domokos Lajos, Hatvani, Bolyai Farkas és a magyar felvilágosodás többi nagy képviselője felé. De – ahogyan azt majd Szűcs Jenő fogja kifejezni – a keservesen elavult és kegyetlen csonka társadalmi struktúra megőrzése végett vállaltuk, amihez még jól is jött ürügyként az ország megcsonkítása. Éppen ezt fejezi tán ki külön Németh László a Mária Teréziára való utalással?

Csonka-Magyarországon mindenesetre az általános értékrend-válságban mindig ott lapult az adott politikai és gazdasági keretekben megoldhatatlan társadalmi válság. Lapult, mert a politika és a publicisztika legfeljebb ha kerülgette, mint macska a forró kását, s kimondása, mint annyszor Magyarországon, most is az irodalomra maradt. Így hát Németh László – Füzi finom megérzéssel megrajzolt érzékeny és „felfokozott” tiszta „irodalmár” Németh Lászlója – gyakran „akarata” és (képzelt) „írói érvényesülése” ellenére a kritikusi pályára kerülve „a népi mozgalom előfutárainak, majd pedig kiteljesítőinek műveiben találta meg az új irodalommal szemben támasztott követelményeinek igazolását. 1928-ban már ideológiailag is közel került a kibontakozó népi mozgalomhoz, »teoretizáló írásai« éppenséggel ahhoz járultak hozzá, hogy a népi mozgalom megtalálja ideológiai arculatát, ahogyan azt Lackó Miklós írta. Ezekből az írásaiból erősen »kihallatszott« Szabó Dezső hangja, minden bizonnyal azért is, mert a társadalmi kérdések kapcsán más állásfoglalásra nem támaszkodhatott.” (100.) „A húszas évek elejének körvonalazatlan kiütkeresése ekkor a népiességben kötődött le, társakra talált, mozgalomra; irodalmon túlmutató társadalmi érdeklődése ebben a csoportosulásban érvényesülhetett. Később aztán sajátos mozgás jellemzi majd a mozgalommal való kapcsolatát. Miközben szervezőként és ideológusként is tevékeny részese lesz annak, addig önmagának elkötelezett íróként elfordul attól.” (102.)

Az ilyen előreutalások az *Alkat és mű*-ben az „idő” felcserélésével „tartam”-ra, segítenek megteremteni a pálya, sőt a mű egészének áttekinthetőségét; egészének és nem egységének, mert Füzi – Grezsa Ferenc jó tanítványaként – nem téveszti szem elől különböző korok Németh Lászlóinak különbözőségét. Az idő Tolnai Ottós – Esterházy Péteres kezelésével (hogy a jellegtelen és szinte csak félreérthető „posztmodern” nevet elkerüljem) Füzi megkíméli témáját az irodalomtudomány anatómiai teátrumától. Ez a szemléletmód teremti meg, meglehetősen sokkal inkább, mint a tudományosan kétségkívül sokkal jobban körülírható „alkat” az egymástól mégoly erősen különböző Németh Lászlók eleve elrendelt harmóniáját. Az élet minőségétől elválaszthatatlan, mert alapját képező sokféleség harmóniáját. „A tudományt, benne főképpen a történettudományt olyan erős elvonatkoztatásokkal bírónak tartom – írta Füzi az 1998-as *Lakatlan sziget*-ben –, amely a maga eszközeivel képtelen a valamikori élet teljességét feltárni.”

Németh László műve csak az életpályából érthető meg úgy-ahogy; ezért a teljes *Levelezés* nélkül Füzi nem is igen írhatta volna meg az *Alkat és mű*-vet, legalábbis nem így. A levelek nem egyszerűen valamiféle „hátteret” teremtenek a gazdag (és eddig is bőven hasznosított) önéletrajzi írásokhoz és naplókhoz, a levelek azt sugallják, hogy a megírhatatlan történet megírásához mindenekelőtt a diverzitást kell fokozni úgy, hogy az irodalomtörténeti legelőt fölválthassa valamiféle nem-irodalomtörténeti és nem-történettudományi, ám tán éppen ezért történeti virágos rét, ahol hirtelen más

összefüggésbe kerülnek és más jelentést öltenek a jólismert – többé-kevésbé jól ismert – részletek. *Horváthné meghal*, honi és külhoni művek kritikái, mezőföldi novellák, *Akasztófavirág*, *Emberi színjáték*, Proust és Joyce „hatás” Babits-varázs, Kerényi-görög-ség, találkozás tanulmányán keresztül és személyesen Gulyás Pállal, nemzedék-tudat (vagy komplexus? de nem komplexus-e valamiképpen mindenféle „tudat?”), családi és baráti konfliktusok, mérkőzés Ortega tizenkilencedik század kritikájával és saját korát illető válság-tudatával, sátorkőpusztai nyár, *Tanu* indulása... Ekkora diverzitás láttán érthető a történettudomány ítélete: „Magatartására inkább a bizonytalanság, a zavar, sokszor a kapkodás volt a jellemző» – írta Lackó Miklós”. Füzi perspektívájából azonban, legalábbis ami a művet illeti, másként látszik. „Németh bizonytalansága a koré volt, de ha az írások belső logikáját figyeljük, akkor azok a szétaprózottság ellenére is egységes rendbe állnak össze.” (146.) Netán épp a szétaprózottságból bontakoznak ki „a tájékozódás irányai”? Amelyek „szorosán kötődnek egymáshoz”, és végülis meghatározták a *Tanu-évek* történéseit csakúgy mint a folyóirat formáját és programját. A tájékozódás irányai készítették a *Tanu*-t a szembenézésre a világhistóriai jelennel? „1933 januárjától, Hitler hatalomra kerülésének pillanatától, noha akkor ez még nem látszott ilyen tisztán, az alternatívák leszűkültek, a végkifejletben pedig már csak az látszott, hogy mi az, amit őrizni kellett vagy lehetett, s hogy ezt mivel szemben kellett megtenni. Németh pontosan érezte a nemzedéket mozgató erőket. „Ha 1933 telén, ami könnyen megeshetett volna, nem Hitler, hanem a berlini kommunisták győznek – 1933 őszén a magyar irodalmi világ aligha siet az ormánsági magyarok sorsán megrendülni” – írta a *Tanu-évek*ben, s ennek megfelelően az ösztöneiben kellett éreznie kiválásának, elkülönülésének, eszméi megmutatásának pillanatát is. (...) S ha nem is tudta pontosan, hogy mi következik – érezni érezte, ezért mondhatjuk, hogy a történelem felől az utolsó pillanatban szólalt meg, az utolsó olyan pillanatban, amikor az ideológiai megnyilatkozásnak még értelme volt.” (194–195.) Ezzel Füzi megteremti a keretet a mozgalom, a rádiós szerep, a *Válasz*-indítás, a reform-kiábrándulás, a San remo-i pillanat, a *Magyarok Romániában*, a *Berzsenyi*, a *Gyász*, a *Villámfénynél*, a *VII. Gergely*, a köz(érdekű) magány szerepeihez és színpadaihoz.

„Életútjának ismeretében egyáltalán nem csodálkozhatunk azon, hogy az *Irgalom* ekkor nem íródott meg. (Holott a *Gyász*-szal egyidőben belefogott.) Bár nyilvánvalóan még mindig az *Emberi színjáték* hatása alatt az alkat teljességében gondolkozott, azaz úgy vélhette, hogy egyetlen időszak alatt képes lehet alkata ellentétes pólusainak megmutatására, ez nem következett be, az alkatból kivetített tulajdonságok az egyes korszakok alapvonásaivá váltak, ezek pedig a *Tanu* idején az elkülönülés irányába mutattak.” (198.) Az elkülönülés minden egyes formája és műve a tájékozódás sokféleségét szaporította. A *Tanu*-ban felragyogó tűzijáték jellemzésére Füzi kiváló szemmel idézi Szabó Zoltán emigrációs nagy tanulmányát *A tusakodó ember*-ről, s igazolja a nagy emigráns véleményét, hogy a *Tanu* csakugyan csak egy abszolút szöveghű – tehát a megjelenési sorrendet is megőrző – Pléiade-szerű kritikai kiadásból lenne megérthető.

De nem fogadja el – ez is elkerülte a figyelmemet a kézirat formában – Szabó Zoltán „természetes ember” és „artificiális ember” megkülönböztetésének merev alkalmazását, s még kevésbé az 1935-tel megvont határ utáni hanyatlás elméletét az „artificiális ember” felülkerekedésével Németh Lászlóban. Szabó Zoltán írásai láthatóan nagyon fontos szerepet töltenek be Füzi gondolkozásában, így kiváltképpen jelentős a *Tanu* utáni Németh László Szabó Zoltánétól erősen eltérő értékelése az *Alkat*

és mű-ben. (A levelezés mellett elsősorban Grezsa korszak-monográfiáira, Domokos Mátyás könyveire és tanulmányaira, Lakatos István Németh László naplóira és Kronológiájára, továbbá a háború utáni időkből Sándor Iván és a jelen recenzens cikkeire hivatkozik itt Füzi, s *Németh László vásárhelyi korszaká-t* Grezsa szellemében s hármaskönyvéhez foghatóan folytatja Németh László sajkódi korszakával és az elhallgatás korszakával.

Az azonban már megint csak a könyv kiemelő tipográfiájában ötlött a szemembe, hogy az *Alkat és mű*-ben egyetlen nagy fejezet íveli át az 1935-tel kezdődő és 1956 végével záruló periódust. Németh László élete szempontjából és a könyv „huszadik századiság értékrendje – tizenkilencedik századiság értékrendje” perspektívájából több mint logikusan: szépen. „Németh László mélyen érezte a »huszadik századiság« erőszakos, egyéniséget pusztító vonásait. Az első világháború által elindított folyamatok, apja háborúba vonulásával, hadifogságba kerülésével, családjá szétesésével közvetlenül befolyásolták életútját, a nemzeti közösség szétesése szintén meghatározta gondolkodását, mintha nem is törekedett volna másra, mint hogy ezekkel a folyamatokkal szembehelyezkedjen, s az egyén, valamint a közösség jogait hirdesse. Közben azonban ő is az első világháborúban megszületett huszadik század gyermeke volt, abban a vonatkozásban mindenképpen, hogy, miképpen Sándor Iván írta, ideológiai ajánlatot tett a világnak, nem beszélve arról, hogy gondolkodását a század új szellemi jelenségeihez kapcsolta. 1935-öt vagy 1937-et követően – a változások időpontját nehéz pontosan meghatározni – aztán nemcsak az életét körülvevő világban, hanem gondolkodásában is alapvető változás következett be. A külső világ erőszakosabbá vált, Németh gondolkodása pedig szembefordult a világgal, s mintha az egyén világának tizenkilencedik századi módon való felépítésére törekedett volna. Időérzékelése szerint 1935 után a modernitás irányába »ajánlattevéseknek« már nem volt meg az értelme, az egymással szemben álló két nagy ideológiai áramlat felülre kerülése eltüntette az ideológiai megközelítés lehetőségét. Noha fogalmilag nem tisztázta az ideológiai ajánlattevés és a magyar koncepció közötti különbségeket, nyilvánvaló, hogy 1935–37 után már a kiütközés egészét lehetetlennek tartotta. Írásaiban, leveleiben többször utalt erre, az *Utolsó kísérlet* tervrajzában például –” (263) és sorjázna a dokumentumok, melyek nemcsak a tézist igazolják, de fényt derítenek Németh László háborún-felszabaduláson-totalitárianizmusokon átívelő viaskodására is a huszadik századiság rémségeivel és kényszereivel, ahogyan a fejezetcím mondja: *Az idő szorításában*.

Telitalálat a fejezet befejezése, ahogyan a *Galilei*-dráma sorsának elemzésével s a Németh-Rákosi beszélgetés felvillantásával bevezeti az *Ezerkilencszázötvenhat* részfejezetet (hézagpótló az egész Németh-irodalomban) s Magdának s férjének, Némethy Lászlónak – Németh László az ő nyaralójukat örökölte meg Sajkódon – Nyugatra távozásával végzi. „Németh a karácsonyt Pesten töltötte, december végén pedig elfogadta a balatonfüredi kórház igazgatójának hívását, magas vérnyomása miatt befeküdt a kórházba. Nem tudta, hogy milyen irányba mozdul majd a sorsa, azt azonban érezte, hogy új korszak kezdődik az életében.” (477.)

Az új korszak fejezete – *Remény és reménytelenség között* – valóságos *Németh László sajkódi korszaka*, Grezsa Ferenc három könyvcímének értelmében használva a szót. Valószínűleg mai süket kritikai életünkben is ki fogja váltani a könyveket felébresztő reflexiókat – melyek nélkül még a legnagyobb könyv is Csipkerózsika-álmát alussza –, úgyhogy itt elegendő arra figyelmeztetni, hogy a fejezet ugyanúgy, ugyanolyan természetesen és mesterien épül a korszak nagy regényére, az *Irgalom*-ra, mint ahogyan az

előző fejezet épült a háborúvéget és a felszabadulást törésmentesen átívelő *Iszony*-ra. Meglehet épp ez az újfajta „irodalomcentrikusság” (különben szintén Grezsa-örökség) a legszebb (és nem a legjobb; a magyar nyelvben nincs kettős jelentésű „schön” és „harasó”) cáfolata vagy korrekciója a régi s újabb kritikákban-értékelésekben megjelent Németh László képeknek és fantomoknak. Az „árva Németh László”-t beleértve. Erről azonban már nem a könyvbemutatóon kell szólni.

Itt még csak néhány kötekedő szót szeretnék fűzni- ennyi dicséret után kötelezőnek érzem – *Az idő szorításában* fejezet elejéhez: „Az 1935 utáni történelmi súlyú események ismertek: ...” kezdi a fejezet. Hát, mondjon bármit Francois Furet – nem ismertek. Még megbízható adatok szintjén sem, nemhogy megérthetőség tekintetében. Ami persze nem azt jelenti, hogy ne lennének értelmezhetőek, sőt értelmezendőek. Éppen ennek az „*Ismeretlen birtok*”-nak egyik fejezetét, nekünk nagyon fontos fejezetét írta meg, írja Füzi. Immár a jelen könyvét előkészítő *Lakatlan sziget* óta. Tizenkilencedik századi tisztességgel, megőrizve a huszadik század egyik legnagyobb felfedezésének, a határozatlansági relációnak, a bizonytalanság elkerülhetetlenségének az élményét és érvényét. Mert még magára a tizenkilencedikszázadiség-huszadikszázadiség fogalompárra is valamiféle történeti Heisenberg-reláció érvényes; hiszen a huszadik század borzalmaiból jónéhány, s nem is csak csírájában, meglehető a tizenkilencedikben is. És szerencsére maradt tizenkilencedik – sőt tizennyolcadik-századiség a szerencsétlen huszadikban is. S magában az „értékrend” szóösszetételben mi az „érték” és a „rend” viszonya? Olykor szinte attól fél az ember, hogy valamiféle „*Iszony*”.

Füzi *Németh László*jának egyik fő sajátossága (Gáll Ernő értelmében értve a szót) éppen az, hogy segít tisztázni a saját – tehát az önmagának kijelölt –, de meg nem értett vagy talán meg sem érthető területén az efféle krónikusan magától értetődőnek, sőt természetesnek tekintett fogalmakat – miét is? Mondjuk talán, „stílusosan” („a magyarság ízlés kérdése is”, tanította Füzi sokkal több mint mestere, mert életre szóló inspirátora Ilia Mihály), hogy „artificialitását”. Ami jelen esetben annyit jelent, hogy „sajátértékét”. Pontosan Heisenberg értelmében.

Meglehet épp ezáltal mutatja fel Füzi Németh László hatalmas életművében nem az egészet, nem a teljességet, nem az egyetemességet, pláne nem a mindentudás ígézetét, hanem a sajátosság méltóságát. Mert ez teremt az óriási opuszban harmóniát. Hogy aztán caelestist vagy mundanát? Döntse el ki-ki magának

Vekerdi László

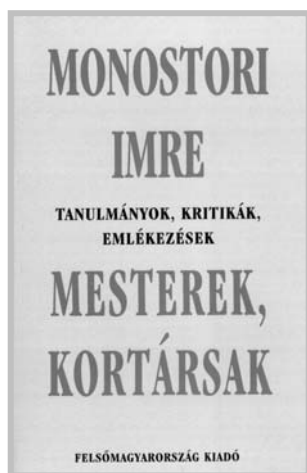
Monostori Imre: Mesterek, kortársak

TANULMÁNYOK, KRITIKÁK, EMLÉKEZÉSEK

Monostori Imre sokoldalú, tevékeny értelmiségi, nagy hagyományú, de manapság lehet, hogy defenzívába került magatartás folytatója és megújítója. Vidéken szerkeszt nem provinciális folyóiratot; szellemi és gyakorlati vezetője a Németh László Társaságnak; irodalomtörténészként a harmincas-negyvenes évek történeti talaján kezdeményez és végez „mélyfúrásokat”, kritikusként a legújabb magyar irodalom világának értelmezéséhez keres szempontokat. Magatartásának összetettsége belülről fakad. Nem szerepeket játszik, hanem sokrétű, többféle ágazó hivatást teljesít; ügyszeretet és munkabírást találkozik alkataiban. Szerencsés tulajdonsága, hogy a jelenségek csábító változatosságára nyitottan is szilárd fogódzót keres, kedvenc Németh László-mottója szerint a csillagokat nézi, hogy partot érhessen.

Új kötetére is jellemző a tematikai szétágazás meg a szemléleti egység dialektikája. Műfajait az esszéprózában belül pontosan vetíti előre az alcím; az *emlékezések* terminus a tanúságtevő személyesség vállalására utal: önmagáról, irodalmi kapcsolatairól, művei geneziséről valamivel többet mond el ezúttal, mint például a *Próbafúrásokban* (ahol emlékezések helyett a dokumentumok meghatározás szerepelt). Szó sincs tetszelgő önkitalakozásról: a történések, folyamatok tablószerű ábrázolásában jelenik meg a szerző önarcképe, régi festészeti hagyományokra emlékeztetve mellékalakként, félig-meddig a háttérben, ha szabad a kötetcímet variálni, mesterek kortársaként. Ugyanakkor valamely mélyebb rétegben is érzékelhető az önéletrajz és naplószerűség tendenciája: a szellemi életben megtapasztalt dolgok áttételes lírai kommentárjában, a dezillúziós hangoltságban.

Négy ciklusból áll a kötet, s ha az első úgyszólván aranykori állapotokat, kapcsolatokat, eszményeket idéz föl, a negyedik inkább a vaskor fenyegetését. A kötet szerkesztésre mindig érzékeny Monostori esetében ez a sorrend akár a hanyatlás tükröztetésé-
ként, a visszaesés jelzéseként fogható fel, az ovidiusi „négy korra” való allegorikus utalásként. A *Mesterek*, az eső fejezet vezérszólámát a Fodor Andrásról szóló vallo-
mások emlékezés címe foglalja össze: „Egymást egymásért kedve-
lők szellemi atyafisága”. Korábbi kötetét Fodor András emlékének ajánlotta, most kifejtí e tartós szellemi vonza-
lom tartalmi indítékait. „Munkatársakként” találkoztak; szerénységében még a kapcsolat baráti jellegéről is óvato-
san nyilatkozik meg. De a közös ügyek – a tatabányai folyóirat, a Németh László-életmű gondozása, az *Ezer este...* naplófolyam kiadásának támogatása, a vidéki fiatal költők, írók felkarolása, és hasonlók – olyan epikai hitellel vannak dokumentálva, amely meggyőző az együttműködés tartalmasságáról és bensőségességéről. S még a Fodor-életműben többé-kevésbé jártasoknak is újat mond az az

Felsőmagyarország Kiadó
Miskolc, 2000
276 oldal, 1100 Ft

útirajz, amely az *Új Forrás* delegációja 1994 februári marosvásárhelyi látogatásáról szól, és Fodor-versek keletkezéstörténetéhez ad kulcsot. A Vekerdi Lászlóval való találkozásokat összegző írás naplószerűséget egyeztet hiteles portréfestéssel. Fodorban, Vekerdi-ben és Tüskés Tiborban az övével rokon szellemeket karakterizál Monostori, olyan szerepkörök és tevékenységi formák lényegét ragadja meg, melyek közel állnak hozzá. Ehhez a választott modellhez hozzátartozik az odafigyelés, az értékelés egészséges pluralizmusa: „a magyar irodalom *egészében*, az értékvilágok egymást nem kizáró, hanem egymást kiegészítő természetében” való gondolkodás.

Ugyanebben a ciklusban a Németh László és Illyés Gyula életművével foglalkozó szakirodalmat figyelemmel kísérő „filosz” recenzióit olvashatjuk még (például Grezsa Ferenc, Czine Mihály, Domokos Mátyás köteteiről). Itteni szerepeltetésük sokszorosan indokolt, hiszen Monostori nem csak ismerteti kollégái eredményeit, hanem összehasonlítja és kiegészíti őket, a recepció történetében helyezi el az új adalékokat, s így (hangoskodó programnyilatkozat nélkül) a tényekre, a szövegekre figyelő befogadástörténet-írás érvényes változatát valósítja meg. Külön kiemelendő a kötet élén álló dolgozat Tamás Attila *Költői világek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig* című könyvéről, illetőleg 1998-ban megjelent második kiadásáról. Egy igazi tudós olyan fontos korai művét méltatja, amelyből később többen merítettek, mint ahányan idézik; az „alaposan kidolgozott és megbízhatóan tudományos megközelítésen” túl azért becsüli a tanulmányt és szerzőjét, mert „olyan sarkalatos – mondhatni – szakmai létproblémákat állít a vizsgálódás középpontjába, mint például a *költői világek* mibenléte, a *költői műalkotás* ismérvei vagy éppen az *esztétikai érték* megragadhatóságának a kérdése”. Ebben az értékelésben már ott lappang bizonyos másfajta megközelítésekkel szembeni polémia csírája.

A következő (közbulós) két ciklus Monostori kritikusi arcélét mutatja meg. *Lezárult pályák* összefoglaló címen Hervay Gizella, Szilágyi Domokos, Ratkó József és Holló András életéről és költészetéről értekezik. Személyes érintettséget, szubjektív elkötelezettséget jelez a „megérzések” kifejezés a Holló Andrásról szóló bemutatás alcímében. Miért emlékeznek az „utolsó romantikus költőre”, ha nem lenne fogékony a „hihetetlenül érzékeny és örökké megsebzett lelkű ember” nem patológikus, hanem világnézeti problémájára, amelynek lényege „a ma már egyre távolabbi, egyre messzebb kerülő emberi és költői magatartásforma volt [...]; egy felvilágosult, újmódi krisztusi önfelajánlás”. A kritikus értékrendjét polarizáló szembeállítás tünteti föl: „nem elég modern, nem elég groteszk, nem elég ’szöveg’-szerű, nem elég távolságtartó (stb.); ezzel szemben érzelmes, egyszerű, őszinte, nyílt, vágyakozó, panaszkodó, szenvedő, szóval túlságosan is emberi (stb.);”. Monostori ezúttal olyan ars poéticával vállal rokonságot, amely messzire távolodik „az újmódi irodalmi normáktól, bevett szokásoktól” – de idézetei többnyire helytállóak, és a „vitathatatlan tehetség” bizonyítása igyekezetében nem hallgatja el e tehetség korlátait, fegyelmetlenségeit sem. Bevégzetlen életmű magyarázatakor emberi érv lehet, hogy Holló András „nagyon, de nagyon sietett. Nem ért rá bíbelődni [...]”. Ha a részvét és a fájdalom szava itt elhalkítja netán a kritikáét, akkor a Hervay Gizelláról és a Szilágyi Domokosról szóló írások hatásosan szuggerálják, sőt pontosan megmagyarázzák, hogy Monostori a költészetben elsősorban a „kíméletlen karkai szorongás és a bánásgérezet látomásosságának képeire” fogékony, „a két nemlét közötti lét [...]” számvetésére. Nota bene: ezek a kritikák a hetvenes évek második felében keletkeztek. Kedvenc költőinek legkeserűbb sorai sem válnak a sanyarú létezés elfogadtató dokumentummá, hanem úgy tárulkoznak föl értelmezésében, mint „a keserűségből, a tragédiákból is józan hitet fakasztó” művészet. Ezt a tézist lehetne ugyan vitatni, mint ahogy

a Szilágyi Domokos-esszében idézett Arany János is elismerte a pesszimista művészet létjogát *Az ember tragédiája* kapcsán, de Monostorinak igen találó, netán éppen madáchi szellemű érve van a tragikumot és az abszurditást elkerülni próbáló világnézet mellett: „az ellentétek világában időleges harmóniát kereső teremtő tett, a vállalkozó ember dialmas szenvedése”, „a katasztrófaérzet és az ezzel való viaskodás” kettőssége az ő szemében magának a létezésnek a képlete.

Összegyűlt értékek a harmadik ciklus címe, és nem könnyű közös nevezőt találni az ide sorolt írások között. Talán „a kritikus olvasónaplójából” embléma ragaszthatja össze a témákat. A szereplők: Csokits János, Pintér Lajos, Győri László, Varga Imre, Esterházy Péter, Jókai Anna, Nagy Gáspár. A kritikus alkalmi kihívásokra felel, nem föltétlenül ő választ, mint mestereiről szólván. Ebből a hátrányból viszont az a lehetséges előny fakad, hogy nem feszélyezik udvariassági kötetmek, kívülről kapott feladatokon próbálhatja ki elveit és módszereit: igazi mércéje ez az értékelő képességnek, az ítéletterőnek, és nem utolsósorban az arányérzéknek. Monostori ezekben a kísérletekben rendre „megküzd” a művekkel, becsületes párbeszédet folytat velük és alkotóikkal; önmagához (ízléséhez, várakozásához) méri őket, s gyakran drámai vita után mondja ki végső szavazatát. *A korai Esterházy-prózáról* szólva ritka őszinteséggel avat be a döntési folyamatba. „Szoros olvasással” követi nyomon az első három Esterházy-kötetet, és csak a legalaposabb analízis után azonosul a jóslattal és véleménnyel, hogy a Termelési-regény [...] szerzője a prózatechnika bravúráján túl ígéretesen nagyformátumú epikus. Az indoklás egyáltalán nem szokványos; Monostori szerint Esterházy *sorskérdéseket* vet föl, „a közösség általi emberi teljesség igényét – és lehetőségét” sugallja; „emberibb módon élhető” világ kiküzdésében van a segítségünkre. Jókai Anna *Ne féljetelek* című regényében azt méltatja, hogy a „tiszta, világosan követhető szerkezeti konstrukción” nem a halálról szóló eszme üt át, „az életre, az életre készülésre biztat bennünket”. A Nagy Gáspár-elemzést eredetivé teszi, ahogyan a magyarországi „köztörténetre” szuverén bátorsággal reagáló költőben fölfedezi „a transzcendens világ” szövetségesét, kimutatja „az Istenhez kapcsolódás-kötődés” motívumának állandóságát, egy békés és derűs apokaliptikus próféciáját.

Figyelmet érdemel, hogyan jár el akkor, ha jószándékú, számára rokonszenves költői törekvések átmeneti kudarcát vagy tartósnak látszó válságát konstatálja. Jóhiszeműen megkeresi a költő-író(típus) optimális növéstervét, tapintatosan jelzi a hatástalanság eredetét, alternatív javaslatot tesz a továbblépésre, a lehetséges kibontakozásra. Konkrét példa alapján megfogalmazza az egykori *Kilencek* részleges elhallgatásának, egzisztenciális és poétikai elbizonytalanodásának tényét, és rákérdez az okaira („úgy lehet, közös és nagy okok léteznek”): „rá kellett döbbsennie a 'Kilencek'-nek is arra, hogy a társadalmi-szociális, nemzeti és reform attitűdök szemlátomást elértéktelenedtek, és nemcsak a neoliberális új értékvilág törvényei szerint, de bizony a mindennapi ember szemében is. A kapitalizálódó, sőt visszafeudalizálódó restaurációs hatalmi viszonyok, hatalomgyakorlási metódusok eltérébélyedésének korában minden efféle érték ócska kacattá, a haladást, az egyéni szabadságot korlátozó, lassító, visszahúzó erővé minősítettetett. A másként gondolkodást hirtelen sok másként gondolkodó felejtette el. A másként gondolkodást különben is fölváltotta a másként fogalmazás. – Amde a 'Kilencek' nem tanultak meg másként fogalmazni.” Monostorinak imponál talán a rossz kortendenciákhoz idomulni nem tudó következetesség, de van ajánlata a megújulásra, a megszólalás mikéntjére: a számvetést, a helyzetértékelést, a „sorsképlet” tömörítését javasolja – tehet-e nagyobb gesztust kortárs kritikus a kortárs költőnek?

Az utolsó ciklust (*Két áttekintés*) vaskorra utaló hasonlattal, rossz és romló közérzet-jelentésként értelmeztük előljáróban, efféle summázatokra gondolva: „Az irodalmi világban a kilencvenes években uralkodó szellemi értékrend nem az egészséges és táplálóan serkentő, valóságos pluralizmus jegyeit viseli magán, hanem éppen ellenkezőleg: egy új irodalmi kánon kikényszerítését célozza. [...] Ez a félig elkészült kánon fájdalomosan megcsónkítja, egyszersmind le is fokozza a magyar irodalom sokszínű, összességében nagyon is gazdag értékeit, egész irodalmi világunk értékrendszerét.” Nem szabad legyintéssel elmenni ilyen töményen rosszat sejtő-sejtető helyzetkép mellett, kivált ha művelt, érzékeny, tényekre figyelő, adatokra támaszkodó intellektuel vázolja föl. A kettészakadt magyar irodalom és szellemi élet látománya, amelyben az egyik kánon kíméletlenül szorítja ki az értékekben nem szegényebb másikat, nem pusztá rémkép.

Monostori munkásságát végigkíséri a Németh László-kutatás, ezen belül a Németh-recepció áttekintésének és minősítésének igénye és gyakorlata. Ebben a kötetben *A Németh László-recepció történetének főbb kérdései 1945 előtt* című dolgozatot adja közre. Akadémikusan nézve a témaválasztás történeti, a valóságban azonban drámaian aktuális. Németh László megítélése ma is ütközőpont, már-már irracionális eredetű feszültségek szikráznak össze nevének csak említésekor, ha a népi-urbánus ellentétről vagy a *Kisebbségben* problematikájáról esik szó. Az idevágó viták 1945 előtti fejezete magában foglalja a *Tanú*-korszakot, a Hatvanyval, Szekfűvel, Ignotus-szal, Babitscsal való pengéváltásokat, a *Magyarország és Európa*, valamint a *Magyarok Romániában* körüli viharokat. Fiatalos túlérzékeny bizonyító szándék vehető észre Németh egyik-másik ekkori megnyilatkozásában, mintha kipróbálni akarná a közegellenállást, amelyik merész gondolatszárnyalásaival szembeszegül. Pozitívisztikusan aprólékos vizsgálat után Monostori arra a következményre jut, hogy „a harmincas évek közepén a magyar szellemi progresszió két szélsőséges vonulata: a neoliberais és a kommunista baloldal, illetőleg a népi ideológia és mozgalom – láthatóan már nemcsak szellemi, hanem politikai ellenfelek is. Ebből következik, hogy ennek a baloldalnak a legfőbb törekvése az volt, hogy gyengítse, leleplezze, szalonképtelenné tegye, lejárassa az általa jobboldalinak (kormánytámogatónak, antiszemitanak, fasisztának stb.) nevezett és tartott népi mozgalom friss és rendkívüli módon hatni tudó szellemiségét és politikai törekvéseit”. Ennek a leleplező szándéknak kapóra jött a *Kisebbségben* és a *Szárszói beszéd* taktikai kikezdehetősége; a baloldali szellemi fórumok meg a magyar zsidó értelmiség ama képviselői is szembefordultak Németh-tel, „akik két-három évvel korábban még a legnagyobb kortárs gondolkodók és esszéírók közé sorolták”. A baloldal azután bélyegzi meg Németh Lászlót, hogy nem sikerült szövetségesül megnyernie. Monostori nem mentegeti hőse lehetséges tévedéseit, de jó okkal sajnálja azt a magát baloldalinak föltüntető utókort, amely Németh László addigi munkásságából már csak a „mélymagyar és hígmagyar” terminológiájára és eszmevilágára emlékszik. Legújabbban olvashattuk tőle *A Németh László-recepció története a rendszerváltás után* című tanulmányt is (Kortárs, 2001. 2–3.) benne a szomorú összegzést: „a Németh László-kérdés (újfent) elsősorban ideológiai-politikai harci szempontból vetődik föl”. Monostori azt kezdeményezi, hogy lépünk túl ezen a beidegzett rossz hagyományon. Az adatgyűjtő, a cédulázó „részletkutató” nagyra tör, az egészet nézi. Attól az ürességtől félti a magyar szellemi életet, amely a nemes örökséget eltékozló, a „mesterek” kezét elengedő nemzedékeket fenyegeti.

Csűrös Miklós

Curpika, a csillagnéző

FODOR ILONA: CSILLAGOKBÓL KOPJAJA

Talányokkal teli könyv. Költőies címe is kozmikus sejtelmű, az öröklét és az elmúlás égi s földi távlatait felvillantó. Maga a szerző készséggel fogadja el a Szervátiusz Jenő ráaggatta jelzőt s vele a „csillagnéző” szerepét – talán metafizikai érzékenységét tanúsítandó, talán kíváncsiságát minden iránt, ami tapasztalatainkon túli, érzékeinkkel föl nem fogható. Aztán ahogy haladunk befelé a kötet világába, elhagyva a szobrászról készült, az *Előszó helyett* közölt írást, mind világosabbá válik eme érdeklődés nagyon is hétköznapias, mondhatni közönségesen bizalmaskodó természete, művészi és emberi megnyilvánulások és ezek egysége iránt kíváncsiskodó volta. Ami az előszót, az jellemzi a többi nagy lélegzetű esszét, tanulmányt is, a Babits Mihály költészetéről, illetve a Jónás könyvéről írodottat éppúgy, ahogy a *Kassák Lajos és a Mesteremberek* címűt, vagy Bartók Béla művészetét, magyarságélményének gyökereit vizsgálót, de Juhász Ferenc költészetéhez (*Az éjszaka zenéje és az éjszaka képei*), Fejtő Ferenc munkásságához (*Két élet – egyben*) is ugyanúgy közelít. Hasonlóan, ha Nagy Albert festőművész vagy Menczer Béla jogtudós, történész portréját rajzolja, vagy ha a trianoni béke ellen szavazó francia szenátor, a véleményével egyedül maradó Anatole de Monzie az alany. Munkái logikai menetét – egyetértően hivatkozik a kézírataival sokat bajlódó szerkesztő, Sükösd Mihály véleményére – nem a tények, hanem az „asszociációk adta bakugrások” szabják meg. Szervátiusz Jenőről írva citálja például Déry Tibor visszaemlékezését, hivatkozik Proust regényfolyamára, a Nyomorultak Victor Hugójára, aztán Michel Butor, a francia „új hullám” jeles írója és esztétája elbeszéléselméletére, de a sepsiszentgyörgyi napilap, a Megyei Tükör egyik cikkére is, miután hosszasan idézett a szobrász vallomásaiból, köztük azt a jelenetet, amikor a Tamási Aron-emlékmű több mázsás andezittömbjét húzó „traktorok kukkra ágaskodtak” a súlyos teher előtt.

Poétikai szegmentumok és ágaskodó traktorok: e végletek között csapong ide-oda, olykor maga is úgy érzékelvén, hogy „az asszociációk fonásában eljutottam a végső határig”, a „nyakatekerttség” tovább nem bonyolítható, az erőlködésnek vége. Hogy miért cifrázza annyira? Szerinte erre szoktatta a féligazságok kimondásának lehetősége és kényszere is, holott számára annyira csak a teljes igazság megtalálása és közhírré tétele volt a fontos, hogy írásaiban igen sűrűn élt a „nincs igaza” és „igaza van” egymást kizáró bizonyosságával. Az nyugtalanítja, hogyan tudná megközelíteni – saját szavaival – a modelljeit, „hogyan írhatnám meg írókról, költőkről az igazat”, s nem az, hogy feltárulkozik-e, feltáráható-e egyáltalán az igazság. De becsvágya sem mindennapi: művek helyett modelleket minősíteni. Ő ko-

Mentor Kiadó
Marosvásárhely, 2000
468 oldal

rántsem az a „bátor habozó” tehát, akinek a „nem tudom”-ra alapozó döntéseit Karinthy Frigyesről szólva méltatja ugyan, ám úgy lehet vele, mint Petőfi a Kárpátokkal: tán csodálja, ámde nem szereti. Nem így a szerzőit: megint a költővel szólva, az ő ajkukon csügg, mint gyümölcs a fán. Mert neki mintha csak akkor szólalnának meg az alkotások, ha már az alkotójuk is megszólalt. Szereti személyesen felkeresni őket, de megteszi a levél is. Kassák Lajosnak a róla írott dolgozata negyedik változatát postázza, jelölve azt az utat, amit az életrajzi összefoglalótól „az őszinte tiszteletadásig” tett meg, és ami azért látszhat utóbb hosszúnak meg tekervényesnek, mert előbb – közli minden kertelés nélkül – „meg kellett szeretnem Önt”. Fejtő Ferenc válaszából hasonló előzmény, szándék következtethető ki: „Hogy engem szeretne teljességgel megismerni? Osztom ezt a vágyat: én is szeretném. Ha már ismerném magamat, letenném a tollat”. A művelt latin ilyenkor mondta tán: sapienti sat. Fodor Ilonának – egyelőre még – nincs az a finom elutasítás, ami kedvét lankasztaná, ha már szegni nem szegi. Majd aztán Fejtő Ferenc is úgy jár, mint a könyvben legtöbbször hivatkozott, igazán minden porcikájában szemre vett modell, Illyés Gyula: az iránta érzett rajongás is átcsap vádaskodásba. A Kegyenc írója egykor „beszélgetéseivel, személyes jelenlétével” „ragyogta be” a tanulmány szerző „derült egét” – tolnak tollára költői fordulatok abban a minapi levélben, amelyik máskülönben az úgymond Rákosinak és Sztálinnak behódoló Illyést szapulja, a címzett pedig éppen az a Kányádi Sándor, aki a *Krónikás énekek* az egyik legszebb hódoló verset szerzte és ajánlotta az *Egy mondat a zsarnokságról* szerzőjének. Ama derült ég haragos sötétbe borulva villámokat szór: mintha egy bosszúálló isten mennydörögne alá, megtorolva talán a személyes jelenlétek elmaradását, talán a *Szembesítés* című, Illyés Gyula életútja Párizsig alcímű monográfiája, illetve az ezzel azonos kandidátusi disszertációja körüli bonyodalmakat. Hogy egy sérelem szereztet így, alantas elégtételt, azt a Fejtő Ferencnek adott tanácsa közvetlenül is bizonyítja: „Jól odamondogatni nekik”, mármint Illyéséknek – szól a biztatása. Van azonban egy közvetett bizonyíték is: elől a mottóban ajánlasként, hátul, a borítón pedig fénykép formájában mutatja magát. Akárhogy értelmezzük a mottó szótári jelentését, jelmondatként vagy alapokként – egyaránt az Illyés Gyula és a Fodor Ilona között volt szoros kapcsolatra utal. A talányossághoz tartozik, hogy jelöletlen, névtelen marad ugyan az ajánló személye, ám a szóhasználatból kikövetkeztethetően csak a *Haza a magasban* szerzője lehet, aki talán épp az összegyűjtött verseknek ebbe a kötetébe jeyezhette be, hogy „egy ismeretlen családba” küldi, „valakinek, akit már csak én szólítok Curpikának”. Hogy e kitüntető becézés egy sugárzó szépségű asszonynak szól, erre emlékeztethet a fénykép: mintha a csillagnézőt, a titokzatos mosolyú Curpikát megörökítve önnön magának vágya emléket állítani a szerző. Ezért mutathatja madonnaarcát a múltból a jelen matrónájának alakja helyett – a szerzőnő korára tán otromba tapintatlanság volna utalni, ha a kötet bemutatkozó írása, a kiadó kérésére küldött az *Önéletrajz helyett* nem éppen azt hozza szóba, hogy pályájára nyolcvankét esztendősen visszatekintve a „húsz-harminc-negyven éve” megírt esszéi, tanulmányai „bizonyítják”, „ami voltam és ami vagyok”.

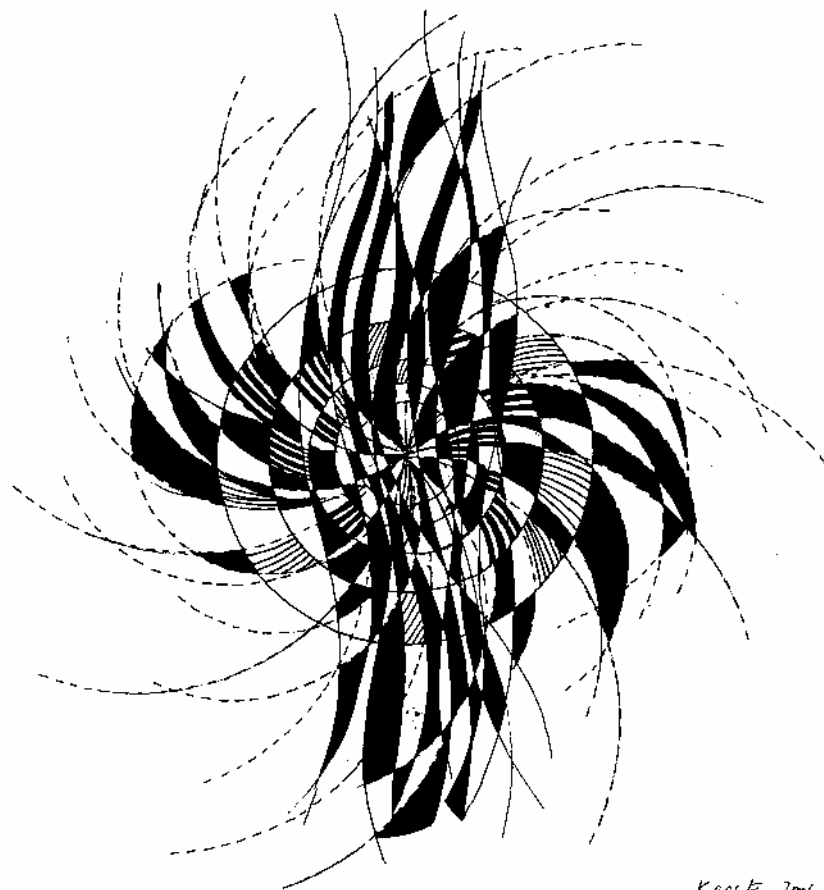
Fényképe, együtt az írásaival azt a hitet sugallják, hogy van, ami fölött nem jár el az idő, van, ami az idő múlásával sem válik idejét múlttá. A műelemzés módszereinek változásairól nem is szólva, a szemléletet tekintve a szocializmus múltával, a demokrácia eljövételével is érvényesnek hiheti például azt a különböző formában visszatérő állítását, hogy a polgári élet lényege a tragédia szükségszerűsége, a poéta pedig – az „éjszakával eggyé forrott költő”-ről, Juhász Ferencről mondja ezt – „látok is”. Ahhoz

a véleményéhez fűz megjegyzést, amelyik Németh László Galileijében a „naiv zsenialitás” képviselőjét látta, távol „a Dosztojevskij-féle megszállottaktól, a Karamazov-kór-ság hordozóitól, de [...] a primitív taktikai fogásokkal élő Oblomovoktól is”. Utólag tán csodálkozhatna is a regényhősök, szereplők efféle erkölcsi alapú megítélésén, ámulhatna, Füst Milán szavával, hogy ez mind ő volt egykor. Az önróniának azonban se híre, se hamva – van viszont lángja is, heve is az iróniának meg a gúnynak, a személyeket illető kíméletlen bírálatainak. Az *Illyés*-monográfiám kanosszája című – ahogy írja – betűcsibész korából való visszaemlékezés például „illyési cenzúra”-t emleget, s egész „szellemi életünk” bojkottját, ami úgymond hat évig tartó szilenciumot jelentett a számára, és ami szerinte azért indult meg ellene, azért nem közölték a folyóiratok az írásait, mert Illyés a magánéletében való turkálásnak, hamisításnak, „pletykagyűjtemény”-nek tartotta a róla írott monográfiát. Talán a „házi lektora”, Domokos Máttyás súgott neki. Talán – így! – Illyésné, aki „egyszerűen nem érti a költő MŰVEIT, így valódi indítékait sem”. Vas István egy rádióműsorban gyávan kihagyta az Illyés és József Attila közötti ellentéteket tárgyaló részletet. Ezek után elképzelhető, hogy mekkora harcot kellett vívnia ama kandidátusi disszertáció elfogadtatásáért „az Illyés-tanítványokkal”, Béládi Miklóssal, Tamás Attilával. Kovács Sándor Iván, a *Kortárs* főszerkesztője „bejedit”, a *Tiszatáj* egyszerűen csak nem közölte, a *Jelenkor* Szederkényi Ervine viszont hamisított is meg házi cenzúráit is alkalmazott. Más dologban ugyan, de Rónay György és a párizsi emigráns Cserépfalvi Imre is jogilag nem, ám erkölcsileg kifogásolható módon járt el vele szemben – akárcsak a korábban rajongva tisztelt Fejtő Ferenc, akit egyrészt plágiummal vádol meg, másrészt azzal, hogy „a konjunkktúra széljárása szerint árulja el egykori hazáját”, miközben, mellesleg hasznot húz az ő balekságából, hiszen készülő önéletrajzi könyvéhez szinte sztentori stílusban rendelte meg a könyveket, kivágatokat, s ezeket a szerzőnő „megerőltető munkával” másoltatta le neki, s adta postára – írja a kilencven éves Fejtőnek szóló nyílt levelében – „anyagi büdzsém oly mérvű rovására, hogy a hónap végén vízbefőtt krumplival ’áldoztam’ Fejtőkultuszom oltárán”. Lám, ki mindenki használta ki, csapta be galád módon őt! Ritka kivételek a tisztességesek: Tóth Dezső miniszterhelyettes, Agárdi Péter, a Pártköz-pontban és Széchenyi Ágnes, ugyanott, csak lejjebb. Az önsajnálattal átítatott szemrehányás hangja csendül fel a félszáz lapnál nagyobb terjedelmű *Függelék*ben is, ahol az önbírálatra megint csak nem jut egy bekezdésnyi hely sem. Annál több mások ócsárlására, becsmérlésére. Lényegesnek tartja például közzé tenni azt a Kassák Lajosnak szóló levelét, amelyben mintha csak azért nevezte volna grafomániásnak önmagát, mert le akarta írni Szabolcsi Miklósról, hogy a magyar irodalom, a magyar kultúra legnagyobb ártójának tartja, s hogy „rosszindulata, ha határtalan is, tehetsége minimális, íráskészsége pedig: nulla”. Fontos számára szólni a „harcolni-tudók” ama ifjú vezéréről, akiről az a hír járta, hogy még letiltásának idejét és módját is Aczél Györggyel beszélte meg. A korábban a tévedhetetlenségére büszke szerző, távol Magyarországtól, párizsi magányában nyilvánvaló tévedéseket is megengedve magának a Kassák-levelezéshez csatolt jegyzetei között Erdély dolgában, az otthonmaradás, a helytállás ügyében Aczél és az MDF-et veszi egy kalap alá, alkalmat kerekítve arra is, hogy újfent megrójon olyasvalakit, akiért korábban, csillagnéző korában lelkesült, Szervátiusz Tibort, amiért a „Csurka-pártban lel ’hazára’”. Másokat vádoló magatartására magyarázatul szolgálhat az a levél, húsz évvel ezelőttről, amelyikben azt írja, hogy ők erdélyiek állítólag nacionalistábbak lennének a kelletténél, majd hozzáteszi: „Hogy én ide jutottam, azt az ún. Anyaországnak köszönhetem. Ennél undorítóbb nációt nemhogy

nem láttam – pedig bő két évtizedet a románok közt éltem –, de elképzelni sem tudok”.

Ezek a szavak vajon magyarázatot adhatnak arra is, hogy Marosvásárhely kiadóját, a *Mentort* milyen megfontolások készítették Fodor Ilona könyvének megjelentetésére? Amihez sikerült elnyerniük a Magyar Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatását is. Az örökség pedig, amit a *Csillagokból kopjafa* felidéz, Bibó István szavait módosítva, a zsákutcás magyar irodalomtörténet, az eltorzult magyar alkat öröksége.

Márkus Béla

Kass E. 2001.

Az egységben látás makacs igénye

MÁRKUS BÉLA: NEM DOLGUNK FELEDNI

A kilencvenes évek magyar irodalma a kritika „válságának” hangoztatásától volt hangos. Ebben a beállításban – hiányai, mulasztásai okán – kérdőre vonható a befogadás irodalmunk állapota, illetve az iránta való érdeklődés visszaszorulása miatt. A kritika „válsága” e nézőpontból a kritikusok válsága. A kritikusok ezek szerint nem a kellő felkészültséggel vizsgálják a legújabb alkotói törekvéseket, nézőpontjuk, elemző módszerük, irodalomfelfogásuk elavult. Szakmailag lemaradtak, nem a bölcséleti reflexió irányítja munkálkodásukat. Értekező nyelvükből hiányzik a legfrissebb irodalomelméleti belátások beépítése, képtelenek saját normarendszerük kiigazítására, beszédük alapvető ellentmondásosságának, illetve következetlenségének felülvizsgálatára. Az anakronisztikus pozíció anakronisztikus irodalmi gyakorlatot teremt: idejét múlt szerepeket közvetítenek az olvasóknak (akik még maradtak), s ők továbbra is idejét múlt funkciókat várnak el a magyar literatúrától. A hazai kulturális praxis ismételen lemaradt a nyugati mintaképektől, a provincializmus jeges fuvallata járja be kietlen szellemi pusztaságunkat. Valahogy így fest elnagyolva (persze, persze...) a bizonyítvány, melyet a teória képviselői állítanak ki sajnálkozó fejcsóválások közepette. S el kell fogadnunk, bizonyos mértékben helytálló ez az értékelés. A kulturális gyakorlathoz kötődő irodalomkritika alulteljesítése – tisztelet a kivételnek – inkább csak szépíthető tény: a nyelvfilozófiai alapozású, szövegközpontú teoretikus irodalomszemlélettel nem tudott mit kezdeni. Leginkább utóvédharcokban merült ki az ereje. Megfigyelhető az elmélettől való menekülés, a megvertségtudat, az intellektuális kisebbségérzés e tábor „lakói” között. Újra és újra a magyar irodalom egysége melletti kiállás visszhangzik minden felől, ugyanakkor szükséges némi naivitás ahhoz, hogy ezt a tért valaki komolyan vegye. Az egység illúziója természetesen nem egy sohasem volt homogén egyszínűség vágyalmát jelenti, hanem az eltérő ízlések és alkotói törekvések komplementaritását a nemzeti művelődésben. A közelmúlt eseménye, a Frankfurteri Könyvvásáron való magyar részvétel körül kirobbant szélsőséges polémia (azaz: mi is a reprezentatív magyar irodalom) nyilvánvalóvá tette azt, amit már mindenki tudott: olyan kulturális szakadás következett be a literatúránkat körül vevő szellemi életben, amely az elkövetkező évtizedekre is meghatározóan fogja rányomni bélyegét.

A megosztottságnak számos aspektusa van, most emeljünk ki egyet, a nemzeti művelődés és az illetékes szaktudomány viszonyát. A kilencvenes években meghonosodott irodalommagyarázó iskolák képviselői olyan szakértői kultúra hordozóiként láttatják ma-

Teleszkóp sorozat 17.
Pomáz, 2000
192 oldal, 900 Ft

gukat, akik tevékenységükkel feloldhatatlan ellentmondásokat tudatosítanak az anyanyelvi művelődésben. Beszédhelyzetük annak a nietzscheánus szakembernek a pozíciója, aki a nyugati világ kultúrájának válságát már egy visszatekintő pozícióból szemléli. Az utániség állapotában van, véleménye már egy új korszak hangja. Nem oldotta meg a modernség problémáit, hanem leváltotta őket. A világ nyelvi létmódjának kérdéshalmaza egészen más természetű létszemléletet és kultúrafelfogást hordoz magában. Erről a magaslatról közelítve a nemzeti keretek közötti művelődés mint a konszenzus, a közös azonosság tudat hordozója érvénytelenné válik. Helyére a régi, meghaladott, illetve az új, magasabb rendű nézetek konfliktusa kerül. A nemzeti kultúra önértékét veszti: nem természetes közege vagy idealizációja, esetleg célja többé a művészi alkotásnak, inkább csak (anyanyelvi) terepe. A nemzeti kultúra önképe is változik: a plurális sokszínűséget a tekintélyelvű hierarchikus megosztás cseréli fel. A kritika funkciója immár nem a közvetítés, a párbeszéd, hanem a beavatás, a képviselőlet, illetve az elhatárolódás.

Miért volt szükség erre a bevezetőre? Nos azért, mert a gondolatrendszerek különbözősége minden értékállítást kényszerű magyarázatra szorít. Ha dicsőően szólunk egy-egy szellemi teljesítményről, érdemes hozzátennünk, hogy az inneniség vagy az utániség pozíciójából fejtjük ki véleményünket. (Ha ezt elmulasztanánk, mások valószínűleg úgy is megteszik ezt.) A normarendszerek oly mértékben eltérnek egymástól – sokszor a másik tagadásának tűnnek föl –, hogy ami az egyik oldalról figyelemre méltónak látszik, az a másiktól teljesen közömbös lehet. Innen már csak egy lépés, hogy a szembenálló felfogások által felmutatott értékek szembe is kerüljenek egymással, viszonyuk kizárólagos lehessen. Így az azonosulás egyben elhatárolódást is kifejezhet. S mivel az önkép magától értetődően magában hordozhatja az elkülönülést, nélküle akár lehetetlenné is válhat egy adott minőség melletti kiállítás. A kultúra gyakorlata a disszenzus elvére épülhet. A nemzeti művelődés paradox újragondolása hallgatólagosan tudomásul veszi azt a képtelen situációt, melyben az egyetértés, a közösségi tudat az anyanyelvi kötöttségeken kívül nem ismer más koherens erőt – a másikat negligáló állásfoglalást annál inkább. A nemzeti jelző immár nem a konszenzust, a sorsközösségi vállalást jeleníti meg, hanem egy elfoglalt hatalmi pozíció előnyeinek érvényesítését takarja el jótékonyan. A kulturális tradíció azonosító jele a konfliktusos hagyományválasztás lesz. A nemzeti kultúra az egymással szemben álló töredékek, részek állandóság nélküli, folytonos újakezdését, kiemelését viszi színre. Az összetartó erő sajátos módon éppen a másik tagadására épülő viszony lehet: a részek azért tartoznak össze, mert egymással szemben fogalmazódnak meg.

Márkus Béla irodalomértelmezői teljesítményét mégis a magyar irodalom „együttlátásának” makacs igénye formálja. Ezzel a megállapítással – sajnos – mégsem érvénytelenítettem a bevezető gondolatmenetet, mert egyrészt a fenti tapasztalat nem hordozza magában a másként lehetetlen végső belátását, (sőt!), másrészt a Debreceni Egyetem tanára egyike azon mértékadó személyeknek, akiknek kritikai munkálkodása megteremti az esélyt a konszenzusos értékállítás – soha el nem avuló elvárásának – jogaiba való visszahelyezésére. A *Nem dolgunk feledni* című szemlélő gyűjteménye egyik állomása kortárs irodalmunkat szisztematikusan felmérő szándékának. (Bizonyára van ilyen ambíciója...) S mielőtt a recensens tevékenysége nagyító alá kerülne, szükségét látom egy újabb gondolkörnek, amely a kritikusi szerep vállalhatóságát érinti. Szólni kell erről, hiszen Magyarországon irodalomtudós, -történész, elméleti szakember, illetve kritikus tradicionálisan mást jelent. Az utóbbin többnyire – literatúránk „túlvál-

lalo” karakterétől aligha elválaszthatóan – bizonyos fajta „szolgáló” jelleget értettek, mely szerint a kritika másodlagos értékű, népszerűsítő, közvetítő szerepet kell, hogy ellásson. A kritikus inkább csak mint moderátor működhetett, akinek egyik legfontosabb feladata volt a szerző kiválóságának tudatosítása a közvéleményben. Mára ez az egyoldalú nézet persze a múlté (még ha az alkotók között újra és újra felüti fejét), és napjainkra mintha száznyolcvan fokos fordulatot vett volna a helyzet. A hagyományos közvetítő szerep specializálódott, az értékelés többé-kevésbé a tudományos önreprezentáció mögé szorult. Az irodalom értelmezése bizonyos megvilágításokban egyetemleges retorikai magyarázattá avanszált, amely messze túl mutat az esztétika modernségben elfoglalt pozícióján. Az értelmezés olyannyira önelvűvé vált, hogy az időnként és esetenként jól érezhetően a vizsgálati módszerhez választja ki a megfelelő szöveget. A mű néha csak mint egy interpretációs módszer illusztrációja kap szerepet. Ennek megfelelően a tudományos elismerésre vágyó szakember többé nem kritikát ír – azaz a mű ismertetése, értékelése a múlté –, a mű eszköze (de nem elengedhetetlen feltétele) a tudományos apparátus működtetésének. A napi irodalmi gyakorlat számára szánt kritikairás másodlagos tevékenységgé vált (már megint...), melyben az ismeretelméleti belátások megtárgyalása és az ebből származó elemzési módszerek érvényesítési lehetősége korlátozott. Az elméleti reflexió, illetve a kulturális praxis világi mintha külön utakon járnának. Az eltérő célú értekező irodalmak nyelvhasználatainak, szótárainak összevetése után a kételkedők számára is nyilvánvalóvá válik az őket elválasztó távolság.

S ha már a nyelvhasználatról beszéltem, szembetűnő sajátossága Márkus Béla értekezéseinek, hogy a szerző verbális karaktere a nyelv közvetítő szerepét állítja a középpontba. Arról a triviális elvárásról van szó, amely a közérthetőség maximájából származik – s amennyire banális igény ez, már-már annyira csodálatra méltónak tűnik föl az irodalomról szóló megnyilatkozások kapcsán. A tudományos önreprezentáció hibás felfogásából származik az a mentalitás, amely a szaknyelv áthatolhatatlan falait építi föl maga köré, a tudás megosztásának (azért mégis csak elvárható) imperatívuszán nem törődöm módon átlépve. A kritikának – legalábbis annak a kritika nyelvének, amely a kulturális párbeszéd részének tekinti magát, *horribile dictu*, nem kell következetesen „szakmainak” lennie. A közvetítő szerep feltételezi, hogy szótárát – az érthetőség és az egyetértés idealizációjának fenntartásával – meghatározóan az uralkodó kulturális dialógusból alakítsa ki. A beszédnek ebben az esetben sokkal inkább a konszenzus és nem a világnézeti távolságot megjelenítő elkülönülés irányába illik hatnia. Márkusnál ennek szellemében a nyelv mindenekelőtt médium, olyan igényesen formált, szakmailag megalapozott beszéd, amely abban az értelemben mindenképpen „átlátható”, hogy kategóriáit a művelődési gyakorlat *sensus communis*ából meríti. Azért lehet „érthető” ez a nyelv, mert kijelentései, állításai a mindennapok irodalmi párbeszédében használatosak, illokúciós erővel bírnak.

A kötet címválasztása az értékőrző, hagyományozó arculatot hangsúlyozza. Mind ez nagyon is helyén való abban az irodalmi diskurzusban, amely a hagyományok elválasztottságát, alá-fölérendeltségi viszonyát feltételezi. Márkus Béla egyik profilja valóban egy konzervatív gondolkodó nemes arcélét rajzolja meg. A másik oldalról viszont a friss hangok, az új törekvések felé nyitott, érdeklődő arculatát figyelhetjük. A széles látószög igényét jelzi a könyv ciklikus, műfaji, nemzedéki alapú felosztása is: csoportosította a vers-, a vegyes műfajú, illetve a fiatal és az idősebb prózaírói termés szemlélést. A kilencvenes évek magyar irodalmának hosszmeteszében egyben rész-

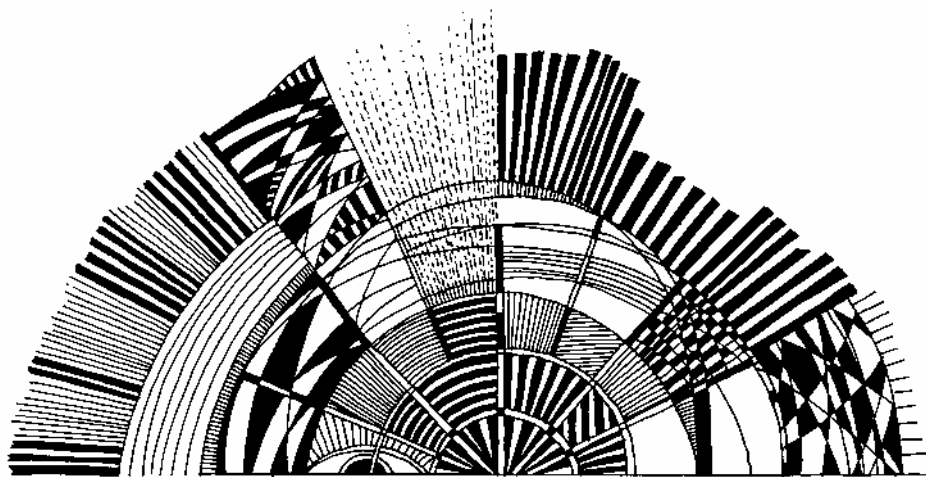
területeinek keresztmetszetét is nyújtja Ágh Istvántól Borbély Szilárdig, Rott Józseftől Lázár Ervinig. Márkus úgy kezeli az anyagot, hogy következetesen érvényesíti a vállalt közvetítői szerepet. A kortárs alkotókat, tendenciákat igyekszik tágabb művelődéstörténeti kontextusból – kitekintéssel a jelen irodalmi, kulturális párbeszédére –, illetve – mikor ennek szükségét látja – a szerző személyének rövid bemutatásával is megismertetni. Régi, „békebeli” vonása a kritikusi magatartásnak, hogy tartalmilag is bemutatja a tárgyalt művet. Törekszik arra, hogy a literatúra hármasságának, a szerző-mű-befogadás egységének harmonikus összhangját teremtsen meg, lehetőleg mindhárom aspektus fontosságának megőrzésével. Gondot fordít arra, hogy az aktuális termést az életmű egészében is elhelyezze. Az értékelő alkalmazott tudományt művel, azaz nála a teória eszköz, és nem cél. Annyit mutat meg a szakmai aspektusból, amennyi fontos abból a célból, hogy az alkotói karaktert, a mű lényegi sajátosságait feltárhassa. Márkus valóban dialógust folytat a szövegekkel. Írásainak talán éppen ezért van egy sajátos epikus vonulatuk, mert nyomon követhető rajtuk az élményi befogadás folyamata: az értelmező és a mű párbeszéde.

Márkus Béla olyan kritikus, aki kritizál. Ez a látszólag magától értetődő kijelentés nyugodtan elkönnyelhető dicséretként, hiszen visszatérő tapasztalat, hogy az irodalomkritikát sokszor a szerzők egymásról írott apológiái helyettesítik. E kölcsönös „jószoigát” egyrésztől hálás dolog, más irányból viszont aligha segíti elő irodalmunk önképének egészséges alakulását. A „good will” Márkusból sem hiányzik, azonban ő komolyan veszi, hogy normát állítson az elemzett mű elé, hiszen ennek hiányában aligha beszélhetünk kritikairásról. Bírálata kettős alapozásúnak mondható: megtalálható benne egy szűkebb szakmai szempontú ítéletalkotás, illetve megragadható szövegeiben a felfogásbeli szempont érvényesítése is. Az előbbi nyelvhelyességi, poétikai, írástechnikai kérdéseket elemez, az utóbbi a jelentés problematikája körüli vizsgálat körébe sorolható. A megértés-közvetítés vállálásában mindkét közelítési módnak nélkülözhetetlen szerepe van. Míg a fogalompár első tagja az interpretáció technikai feltételét jelenti, a második az esztétikai tapasztalat közölhetőségéhez tartozik. Márkus Béla kritikusi attitűdjé határozott, mégis plasztikus. Alapállása világos, ám idomul a nagytól alá vett alkotások poétikai-szemléleti sajátosságaihoz. Elvárásrendszerét igazítja a műhöz, s nem fordítva. Ez megakadályozza abban, hogy előítéleteit kérje számon a szövegen. Hozzáállását Dávidházi Péter Arany-könyvében kifejtett kategorizálásához lehetne kapcsolni: feltehetően erre a módszerre gondolt a tudós, amikor az „értékelő normaképzés” terminusát bevezette. A márkusi szemléleti alap a normák folytonosságának szükségszerűségét vallja. A magyar irodalomnak a nemzeti művelődésben korábban elfoglalt központi pozíciója visszaszerzésében érdekelt. Irodalmunkat olyan identitásszervező, a történelmi emlékezetet megőrző, nyelvfenntartó, kultúra-teremtő létérdekű cselekvési formának tartja, amelynek nemcsak egyéni, hanem közösségi kötődései is fontosak. Ezért utasítja el az írói felszínességet, az üres manírokat (például a nyelvi fantázia dicsérete mellett Ficsku Pálnál), az alkotói narcizmus jeleit (Temesi Ferencnél), figyelmeztet a nyelvi botlásokra és közhelyekre, ezért írja egy fiatal szerző (Ménés Attila) kapcsán, hogy a „mesemondás tétje, kockázata valahogy hiányzik”, tehát az írás felelősségét is felveti. Ugyanakkor idegen tőle az olcsó népszerűséget ígérő szélsőséges vagdalkozás, a gúnyos odamondogatás, a pamfletírói hevület. Márkus iróniája szelíd, alig észre vehető – csak egy példa: „A mai ifjú prózaírók szeretik egymást.” (Fragó Ferenc kapcsán) –, annál inkább pontos és tartalmas. Része lehet e vonásnak is abban, hogy írásai nyitottak. Óvakodik attól, hogy ráerőltesse véleményét

nyét az olvasóra, meglátásával a megértést kívánja elősegíteni, ennek következtében nincs egyetlen olyan értékelés sem, amely egyoldalúan elítélő lenne. Ha egy szöveg kapcsán kevesebb a mondanivalója, akkor megelégszik az ismertetéssel (Bihari Sándor: *Borjúlánc*), ami önmagában is értékmérő lehet, ha felkelti érdeklődését a könyv, nagy ívű, egy kis művelődéstörténeti-bölcseleti továbbképzésben is részeltető elemzéseket ad (Oravecz Imre: *Halászóember*; Závada Pál: *Jadviga párnája*). A lélektan iránti vonzódását bizonyítja a memoár-irodalom empátiával teli tárgyalása (Páskándi Géza, Gábor Miklós, Nagy Gáspár).

Végezetül érdemes arról is szólni, hogy egy-egy kritikagyűjtemény irodalmunk aktuálisan kiválasztott szeletét tárja a közönség elé. A kilencvenes évek magyar irodalmának Márkus Béla által felvázolt áttekintése színes, gondolatgazdag képet fest. Azt sugallja, hogy érdemes kalandozni ebben a világban, vagyis teljesíti a népszerűsítés, tévesen, sokdrangúnak vélt feladatát is. Mindazonáltal szeretnék emlékeztetni arra, hogy véletlenül se felejtjük el, az irodalmi határfolyamat nélkülözhetetlen eleme a befogadó: az ő mindenkori értelmezésében létezik az irodalom. Olyan társasjáték ez, amely a dialógusra, az eszmecserére épül. Irodalmunk jelentőségének megőrzéséhez szükséges – mint esetünkben – a jó kritikus is!

Papp Endre

KASS Eszter 2001

„A Tisza-parton mit keresek?”

„A hátsó ajtón lopakodtam vissza a magyar irodalomba”

BESZÉLGETÉS SZÖRÉNYI LÁSZLÓ IRODALOMTÖRTÉNESSZEL

Aszketikusan megszállott tudósnak, legendás nyelvismerettel és kivételes műveltséggel rendelkező polihisztornak, ugyanakkor remek humorú, szellemes társasági embernek tartják kollégái, tanítványai Szörényi Lászlót. A kiváló irodalomtörténész 1968-ban latin–görög–iranisztika szakon szerzett bölcsészdiplomát az ELTE-n, 1980–81-ben Firenzében, 1986-ban a Columbia Egyetemen volt ösztöndíjas. Pályája az MTA Irodalomtudományi Intézetében indult, 1973-ban egyszerre kezdett tanítani az Eötvös Kollégiumban és a szegedi József Attila Tudományegyetem bölcsészkarán. Nem zárkózott be egyetlen szűk szakterületre, a magyarországi humanizmust, a hazai és az európai újlatin költészetet éppúgy kutatja, mint a 17–18–19. századi irodalmat, a 20. századi regényt vagy épp a kortárs magyar irodalmat. Mint „politikailag megbízhatatlan” kutatónak, csak évtizedes késéssel, 1989-ben jelenhetett meg első tanulmánykötete „Múltaddal valamit kezdeni” címmel, amelynek kapcsán egyik tanítványa, Szajbély Mihály írta róla: „...enciklopédikus műveltségű tudós, aki a pozitivisták anyagismeretét képes egyesíteni egy Horváth János rendszerező képességével; az ő írásait olvasva sohasem az az érzésünk, hogy a szerző merészen, a tudatlanok könnyedségével csapong, hanem éppen ellenkezőleg: mintha éppen csak sejtetné, hogy mi mindent is tud ő a magyar irodalom, a magyar kultúra történetéről. Fogalmazhatnék úgy is, Szörényi esetében az elmondottakat éppen az el nem mondottak hitelesítik.” Tanulmánykötetének van egy jellemző mondata, amely talán ars poeticája is lehetne: „A nemzeti lét átélése nem gátja, hanem feltétele az emberiségről, az embervoltunkról megszerezhető tudásnak.” Tanulmánykötetei, szép-irodalmi művei, lapszerkesztői tevékenysége, televíziós műsorai mind ennek a gondolatnak az igazát bizonyítják. Szörényi László az Antall-kormány felkérésére diplomáciai feladatot is vállalt, 1991-től négy éven át Magyarország római nagykövete volt. Hazatérve újra a kutatás és az oktatás lett a főszerep az életében, 1996-ban jelent meg a Memoria Hungarorum című tanulmánykötete, a következő évben Hosz-

szülépes címmel összegyűjtött kisprouzait adta közre, 1998-ban látott napvilágot a Del-finárium, 2000-ben pedig újabb két kötete, a Studia Hungarolatina és az Arcades ambo. 1997-ben habilitált, ugyanettől az évtől az Irodalomtudományi Intézet igazgatója. 1999-ben József Attila-díjjal tüntették ki, 2001-ben az MTA doktora lett. Jelenleg a Szegedi Tudományegyetem neolatin tanszéki csoportjának egyetemi tanára. Pályájáról, szegedi kötődéséről Budapesten, intézeti dolgozószobájában beszélgettünk.

– *Milyen családi és iskolai indíttatás állt pályaválasztása hátterében?*

– Édesapámnak nagy könyvtára volt, amely folyamatosan zsugorodott, mert 1949-től 1954-ig elvitték őt az „elvtársak”, és amikor szabadult, gyakran kerültünk olyan anyagi helyzetbe, hogy könyveket is el kellett adnunk. Ennek ellenére meghatározó volt, hogy gyerekkoromban könyvek vetek otthon körül, másrészt nagybátyám is – aki a pesti Pázmány Péter Tudományegyetemen teológusként végzett, majd ösztöndíjasként Rómában, a Bibliakutató Intézetben doktorált – példát mutatott arra a családban, hogy humán értelmiségi pályára is lehet lépni. Ugyanilyen meghatározó volt az V. kerületi Eötvös József Gimnázium hatása. Ez a kiváló intézmény Pest legrégebbi magyar nyelvű reáliskolája, majd gimnáziuma volt. Eötvös József az 1850-es években vezette be benne a korábbi német oktatási nyelv helyett a magyart, talán ezért is vette fel az ő nevét az 1920-as években a gimnázium, amely az én időmben is kiváló intézmény volt, s amennyire tudom, az ELTE egyik gyakorló gimnáziumaként ma is az. Az Eötvösben tanított néhány olyan tanár, aki hallatlan nagy befolyást gyakorolt rám. Első helyen Kubinyi Lászlót említeném, aki nagyszerű nyelvész volt. Az '56-os forradalom után politikai okokból távolították el az egyetemről, a legkülönbözőbb gimnáziumokban tanított, végül az Eötvösben kapott katedrát. Később, amikor enyhült a helyzet, vissza tudott térni az MTA Nyelvtudományi Intézetébe, amelynek munkatársaként 1973-ban, fiatalon halt meg. Kis túlzással azt mondhatnám, a világ minden nyelvén tudott. A finnugor nyelvekhez ugyanúgy értett, mint a germanisztikához. A gimnáziumban két szakkört is vezetett, germanisztikából a gót nyelvű bibliafordításokat tanultuk, majd végig olvastatta velünk németül a Faustot, közben pedig kommentálta. Magyaratanárként is elbűvölő volt, egyáltalán nem használta a tankönyveket. Egyik félévben végig Madách Tragédiájáról beszélt, a másikon pedig Aranyról, József Attiláról és Kosztolányiról sokkal részletesebben, mint a tanterv megkívánta. A finnugor szakkörébe is eljártam, ahol Kálmán Béla vogul szöveggyűjteményét olvastuk végig. Emberileg is közel álltam hozzá, érettségi után is évekig tartottuk a kapcsolatot. A másik meghatározó pedagógus latintanárunk, Bánhegyi György, az egykori Eötvös kollégista és Moravcsik-tanítvány volt, aki a Fasori Evangélikus Gimnázium államosítása után latin-görög szakos létére a természettudományi karon is diplomát szerzett, és az ország egyik legjobb kémia tanára lett. Az Eötvös gimnáziumban is kémiaszakkört vezetett. Ezek a foglalkozások tulajdonképpen tudományfilozófiai órák voltak, ahol többet lehetett megtudni a modern atomelmélet kezdeteiről, mint az egyetemen. Bánhegyi Györggyel is jó barátságba keveredtem, sokáig tartottam vele a kapcsolatot. Matematikából az egész osztályunk olyan rosszul állt, hogy a szüleink attól rettegetek, valamennyien megbukunk az érettségien. Negyedikben szerencsére megkaptuk tanárnak a fiatal Kiefer Ferencet, aki a matematika–fizika szakkal párhuzamosan a német–francia szakot is elvégezte az egyetemen, és a tanítás mellett az MTA Számítástechnikai Kutatóintézetében is dolgozott. (Ma a Nyelvtudományi Intézet igazgatója.) Néhány diákját – engem is – bevonta az akkor készülő első magyar bibliográfia munkálataiba, amit

ő szerkesztett a számítógépes nyelvészetről. Miközben a cédulákat rendezgettük, a klasszikus zenéről beszélt nekünk, és megengedte, hogy hallatlanul gazdag lemeztárát is használjuk. Felkeltette az érdeklődésünket a matematika és a számítástechnika iránt, és a maga szelíd módszereivel elérte, hogy valamennyien gond nélkül leérettségiztünk matematikából. Osztályfőnökünk, Szécsi Gáspár földrajz-történelem szakos volt, de érdekelte a klasszika-filológia is, ezért időnként bejárt Kerényi Károly előadásaira. Az Eötvös gimnázium régi tanárnemzedéke inspiráló légkört tudott teremteni. Amikor 1959 és 1963 között gimnazista voltam, még megvolt az Eötvösnek a hatalmas, régi könyvtára is, amelyben megtalálható volt a klasszika-filológiai német könyvsorozat, a Handbuch is, valamint ott sorakoztak a polcokon a régi magyar klasszikusok, az Alexander-féle filozófiai írók tára és a régi tudományos folyóiratok. Gimnazistaként olvastam Hume-ot, Schopenhauert, Nietzschét és a többieket. Később ezeket a nívós gimnáziumi könyvtárakat botor módon felszámolták, azokat a könyveket, amelyek nem kellettek közvetlenül a leszűkített tananyaghoz, kidobták, elvitték a MÉH-be. A gimnáziumi könyvtárunk vezetője a nemrégiben elhunyt Jobbágy Károly költő volt, aki egyúttal a diáklapot is szerkesztette. Abban az időben tanították a politechnika nevű örvültséget. Egy évig mezőgazdasággal foglalkoztunk, az Alagi Állami Gazdaság Vecsésen és Alagon lévő birtokain kellett kukoricát törnünk, répát egyelnünk vagy épp a borjak születésénél segédkezni, egyszer még egy óriási repülőbombát is találtunk a nagy gazban. A másik osztály a Kossuth Nyomdába járt tipográfiát tanulni, így profi színvonalon állították elő a diáklapunkat.

- *Aki érvényesülni szeretett volna, 1963-ban valószínűleg messze elkerülte a bölcsészkar görög-latin szakát. Ön miért épp ezt a szakpárt választotta, és szülei hogyan fogadták a továbbtanulással kapcsolatos elképzeléseit?*

- Sokáig nem tudták, hogy pontosan mit forgatok a fejemben. A nyelvek és a régi kultúrák mellett legalább annyira érdekelt a földrajz is. Elekes tanár úr – aki ugyan olasz szakos volt – barlangász és sziklamászó szakkört szervezett a gimnáziumban, és többször elvitt bennünket izgalmas országjáró kirándulásokra. Ennek hatására geodéziai szakkönyveket kezdtem olvasni, beléptem a Magyar Földrajzi Társaság diáktagozatába, előadásokra jártam, térképeket, kőzeteket gyűjtöttem, túráztam. Amikor az Eötvös gimnázium egykori legendás tanárának, Preysz Móricnak a híres kőzetgyűjteményét is felszámolták, Szécsi tanár úr megengedte, hogy földrajz szertárosként a kőzeteket hazavigyem. Az utolsó pillanatig biztos volt, hogy földrajz szakra jelentkezem, harmadikban meg is nyertem egy földrajzversenyt. Végigtanulmányoztam a magyarországi völgyzáró gátak topográfiáját, többek között a bósi vízerőmű előzményének számítató elképzeléseket is. A díjnyertes dolgozatomat nagybátyám eljuttatta az egyetem természettudományi karára, a regionális földrajzi tanszék vezetőjéhez, Koch Ferenc professzorhoz, aki miután elolvasta, behívatott. Azt mondta, látja, hogy érdekel a téma, ezért felvételi vizsga nélkül felvesz engem egyszakosként földrajz szakra. Ez megnyugtató, hiszen biztosítva láttam a továbbtanulásomat. Az utolsó pillanatban azonban elbizonytalanodtam, az osztálytársaim és tanárain legnagyobb megdöbbenésére azt kezdtem kérdezgetni, lehetne-e japán-filozófia szakra jelentkezni.

- *Afféle tudós csodagyerekek tarthatták...*

- Vagy valamilyen különleges állatfajnak. Az iskolaújságban – amelynek egy ideig szerkesztője voltam – egy karikatúrát is közöltek rólam: nagy szemüvegben, csoda-

bogárként ábrázoltak, amint egy befőttesüvegben kuksolok, amit a szerkesztőség egyetlen leány tagja épp egy tollseprűvel porol le...

– *Mi lett a japán-filozófia szakkal?*

– Az nem létezett. A nagybátyám egyébként is felvilágosított, hogy filozófia címén marxizmust tanítanak az egyetemen. Erről hallani sem akartam, végül mégis úgy döntöttem, hogy a bölcsészkarra jelentkezem. Ebből családi perpatvar keletkezett, apám azt mondta, nem vagyok normális, abból nem lehet megélni.

– *Édesapja mivel foglalkozott?*

– Mérnök volt. Nekem is vett logarlécet és műszaki szakkönyveket, de nem sikerült az érdeklődésemet ebbe az irányba terelnie. Végül anyám kérésére nagybátyám, mint a családunk legnagyobb tekintélyű tagja, áldását adta a döntésemre, így elcsitult a vihar. Latin–magyar szakra jelentkeztem, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy később a csak B-szakként felvehető görögöt fogom választani. Eleinte olyan elképzelésem is volt, hogy majd szerzetesnek megyek, úgy gondoltam, akkor egész nap olvashatnék és írhatnék, nem kellene olyan fárasztó dolgokkal foglalkoznom, mint a nők és a pénzkereset. Felvettem a finnugor szakot is, így az első évben négy szakos voltam. A magyar szakban mélységesen csalódtam, annak ellenére, hogy imádtam a magyar irodalmat. Tolnai Gábor professzor úr rettenetes órákat tartott a régi magyar irodalomról. Akkor még nem létezett a „spenót”, ezért Klaniczay Tibor jegyzetét támasztotta oda a táskájához, és azt olvasta fel előadás helyett. Olvasni én is tudtam, ezért elhatároztam, hogy otthagynom a magyar szakot, mert ha valami így kezdődik, később sem lehet sok jóra számítani. Arra gondoltam, átmehetnek olasz szakra. Imádtam Itáliát, nagybátyámtól és művészettörténész keresztanyámtól, Néray Miklósától – Néray Katalinnak, a Ludwig Múzeum igazgatójának édesanyjától – sokat hallottam Rómáról, ahol a két világháború között mindketten ösztöndíjasok voltak. Dantét is imádtam, a házikönyvtárunkban megtalált Isteni színhátékot már azelőtt elolvastam és megszerettem, mielőtt pontosan megérthettem volna. Kardos Tibor azonban kereken megmondta: nem vesz át. A művészettörténettel is próbálkoztam, de Zádor Anna elmagyarázta, hogy kedvel ugyan, de nem vehet át, mert ezen a szakon mindig csak annyi hallgatót képezhetnek, amennyit el is tudnak helyezni. Végül az döntötte el a dolgot, hogy a menzán elmeséltem az egy évfolyammal felettem járó arab–latin szakos Maróth Miklósnak: szeretnék írni egy lexikont a nem létező mitológiai állatokról. Fogalmam sem volt arról, hogy Borges már írt ilyet. Miklós rám nézett, és azt mondta: „Te teljesen hülye vagy, méltó arra, hogy perzsa szakos legyél. Menj el Bodrogligeti tanár úrhoz, aki most szervezi a perzsa szakot!” El is mentem, és azt a szigorú választ kaptam, hogy majd a következő tanév kezdetén, szeptemberben meglátjuk. A nyáron becsülettel elolvastam az összes, fordításban fellelhető perzsa irodalmat. Másodév kezdetén felvehettem az iranisztikát, így már öt szakos voltam, ezért kértem a dékáni hivataltól, hadd adjam le a magyart. Háromszor visszautasítottak, végül a nagybátyám, aki jóban volt a dékánnal, Sinkovics István történésszel, elintézte, hogy megszabadulhassak a magyar szaktól, és a finnugortól is, amit a magyarral együtt le kellett adnom. A dékáni hivatal vezetője őrvöngve közölte: majd ő gondoskodik arról, hogy ne kapjak állást, és akkor mehetek tornatanárnak Tiszafüredre.

– *Kik voltak az egyetemen a legmeghatározóbb tanárai?*

– Hahn Istvánnál szerettem volna szakdolgozatot írni Jézus példabeszédeiből, de azután némi rábeszélésre mégis inkább iranisztikát, azon belül is egy meglehetősen speciális témát választottam Telegdi Zsigmondnál: egy 11. századi Korán-kommentátor polihisztor, Zamakhsarí Muqaddimat al-adab című munkájának, vagyis az első arab–perzsa szótárnak a lexikográfiai elemzését. A Muqaddimat al-adab legrégebbi kézírata sokáig a budai basa könyvtárában volt, majd a bolognai Marsigli-gyűjteménybe került. Onnan sikerült az Akadémiai Könyvtár segítségével mikrofilmen meghozatnom, és összevettem a többi kiadással. A szakdolgozatom így voltaképpen textológiai tanulmány volt a Muqaddimat al-adab szövegtörténetéről. A tanáraink közül ma is szívesen emlékszem Voigt Vilmosra, aki egészen fiatal tanárként – mindössze öt évvel idősebb nálam – folklóresztétika címmel meghirdetett stúdiumán bevezetést az esztétikába és szemiotikát tanított. A modern irodalomelméleti módszerek akkoriban még teljesen ki voltak tiltva az egyetemről, ő így csempészte be mégis. Rengeteget tanultam tőle. Mint latinos, görögös és iranista a legkülönbözőbb tárgyakat tanultam Harmatta János tanár úrtól: nemcsak görög és latin nyelvtörténetet, hanem például parthus nyelvet is, amikor óiráni szövegeket olvastunk.

– *Nyelvismeretéről legendák keringenek, számolta már, összesen hány nyelven olvasott eddig?*

– Már dán szövegekkel is kínoztam magam, mert volt egy dán szakkönyv, amire szükségem volt egy tanulmányhoz. Az orientalista életformához elengedhetetlen, hogy rengeteg nyelv alapjaival megismerkedjünk, például a beludzsisal, az afgánnal, az oszétal. Az orosz, az angol, a franciát, a németet és az olaszt afféle segédanyagként meg kellett tanulni, de a spanyolt és a portugált is legalább olyan szinten, hogy a szakirodalommal megbirkózzon az ember. Csehül is tanultam, mert Rypka kitűnő iráni irodalomtörténete akkoriban még nem volt meg németül. Ehhez a pepecselő klasszika-filológiai, orientalisztikai munkához mindez hozzátartozik. Az életem nagy része itt, az Irodalomtudományi Intézetben zajlott. Már első éves egyetemi hallgatóként szak kollégista voltam, de budapestiként nem költözhettem be az itt működő Eötvös Kollégiumba. Ennek ellenére gyakorlatilag itt laktam, általában este 10 órakor dobtak ki, amikor bezárt a könyvtár; a tanszéken viszont a görög szakosoknak saját fiókjuk volt, ami nagy kiváltságnak számított. Az egyetemen heti ötvenkét órára volt, nyaranta pedig nagybátyámnak köszönhetően érdekes munkát végezhettem: azokban az években katalogizálták a Központi Teológiai Könyvtár régi anyagát, s a munkálatokba én is bekapcsolódhattam, így a nagyszombati egyetem Budára költöztetése után odakerült 17–18. századi könyveket lapozgathattam. Hallatlanul sok érdekes régi magyar irodalmi anyag is volt bennük.

– *Az egyetem helyett ott szeretett bele a régi magyar irodalomba?*

– Igen, az elhagyott régi magyar irodalom valóban visszalopta a szívembe magát. Találtam a 17. század eleji teológiai nyomtatványokban ismeretlen magyar nyelvű ajánlóverseket, amelyek közül később több be is került a Régi magyar költők tárába. Egy jezsuita verseskötetet is találtam, amit egy olyan csehországi szerzetes írt, aki Rákóczi tanára volt, és a kötetét is a fejedelemnek ajánlotta. Ez annyira megragadott, hogy elhatároztam, Trencsényi-Waldapfel Imre tanár úr klasszika-filológiai diákköri pályázatára feldolgozom ezt az Amores Mariani című kötetet. Egy rejtélyes betegség majdnem megakadályozott ebben: bekerültem a Péterffy Sándor utcai kórházba, mert nem tudták kideríteni az orvosok, mitől van erős bágyadsággal járó tartós hőemelke-

désem. A kórházi vizsgálatok során sem tudták megállapítani. Lassan elmúlt magától. A kórházba is magammal vittem a latin nyelvű kötetecskét, ott is dolgoztam a pályamunkámon, ami végül elnyerte Trencsényi-Waldapfel tetszését.

- *Az egyetem után hogy indult a pályája?*

- Végzősként mindenkinek alá kellett volna írnia egy papírt arról, hogy a diploma után tanítást vállal. Erre nem voltam hajlandó, a latin-görög-perzsa szakkal mindenképp kutató szerettem volna lenni. Az Akadémiai Kiadó lexikonszerkesztősége hirdett egy állást, amire jelentkeztem. Rubin Péter fogadott, és arra kért, írjak a Kislexikonról valami blikkfangos szöveget német nyelven, amit reklámként lehet használni. Akar olyan könyvet olvasni, amelyben a sok hasznos tudnivalóval együtt megtalálja azt a receptet is, amellyel meg tudja mérgezni vagyonos nagynénikéjét? – így szólt a reklámszlogenem, amit ma talán már el is fogadnának, akkoriban azonban más stílusú volt még a marketing, nem voltak vevők a humoromra. Rubin szomorúan rám nézett és megkérdezte: akkor is értesítsenek-e, ha nem vesznek fel. Értesítettek.

- *Hogyan került az MTA Irodalomtudományi Intézetébe?*

- Mayer Erika tanárnőm, akit nagyon szerettem, szólt, hogy a férjétől, Pirnát Antaltól, az intézet munkatársától hallotta, kiírtak náluk egy pályázatot nekem való gyakornoki állásra. Latinost kerestek, ezért jelentkeztem. Először Sipos István, az intézet párttitkára – aki később Bulgáriába ment tanítani – hívatott be elbeszélgetésre. Utána Szabolcsi Miklós is meghallgatott, aki azt kérdezte, kik voltak a legkedvesebb tanárain. Azt válaszoltam, a legkedvesebb Kerényi Károly lett volna, de őt eltávolították az egyetemről. Ez a szöveg nem tetszett neki, azt mondta, ha fel is vesznek, nem fogok én az intézetben perzsa irodalommal foglalkozni. Sőtér István is meghallgatott, vele a Benda-féle jakobinus szöveggyűjteményről beszélgettem, amit szerencsére nem sokkal korábban olvastam. Az elbeszélgetések után hosszú csend következett, majd augusztus végén kaptam meg az értesítést arról, hogy felvettek az intézetbe gyakornoknak. Tizenhárom jelentkező közül hármunkat vettek fel. Veres Andrást, aki ma is kollégám itt, és Dienes Lászlót, akinek az édesapja a Tanácsköztársaság idején könyvtárügyi népbiztos volt, később Romániába emigrált, ahol megalapította a Korunkat. Végül a Szovjetunióban kötött ki, ahol elvette a bolsevik párt egyik alapító tagjának a leányát. Szabó Ervin tanítványa volt, érdekes figura, mint a fiától megtudtam, sokáig az anarchoszindikalizmus lappangott benne, majd öreg korára buddhista lett. Dienes Laci gyűlölte a politikát, ezért amikor az édesapja párttörténeti érdemeire való hivatkozással rá akarták venni, hogy lépjen be a pártba, inkább disszidált. Ma egy kiváló szlavista tanszéket vezet az Egyesült Államokban. Azóta sem találkoztunk.

- *Milyen feladatokkal bízták meg az Irodalomtudományi Intézet gyakornokaként?*

- Akkoriban először minden gyakornokot bedobtak az alapmunkálatokba, a bibliográfiába és a textológiába. Ez hallatlanul hasznos volt. Akkoriban készült a Magyar irodalomtörténeti bibliográfia, amelynek két szerkesztője, Varga Kálmán és V. Kovács Sándor lettek az első főnökeim. A megoldatlan cédulákat bízták rám. Nem kitolásból, egyszerűen kíváncsiak voltak rá, mit tudok.

- *Nyomozómunka volt?*

- Igen, elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárában 19. századi erdélyi szász folyóiratokat kellett átnézni. Hetente kellett leadnom az elvégzett munkát. Emlékszem, mennyire boldog voltam, amikor találtam egy rövid cikket ami, arról

szólt, hogy amikor Báthory István lengyel királyként az oroszok ellen Plock bevételénél nagy sikert ért el, Erdélyben is óriási ünnepséget rendeztek, amelynek keretében még a várostromot is eljátszották. Később az intézetben a 18. századi osztályra kerültem Szauder Józsefhez és Tarnai Andorhoz, akiktől rengeteget tanultam, és akik pót-mestereim lettek. Végül a 19. századi osztályon kötöttem ki, amelyet Lukácsy Sándor vezetett (nemrég hunyt el), aki atyai barátom és mesterem lett. Az 1970-es évek elején írtam első tanulmányomat a magyarországi jezsuita eposzról, ami az Irodalom és felvilágosodás című kötetben jelent meg. Kenéz Győző végignézte az Országos Levéltár cenzúrai aktáit, és az ő cédulái alapján írtam meg Faludi Ferenc cenzori tevékenységére vonatkozó tanulmányomat és más hasonlókat. Közben Dienes Laci személyében újra elcsábított az ördög. Tőle tudtam meg, hogy Németh G. Béla Arany-szemináriumot szervez az intézetben. Mivel nem ismertem, gyorsan elolvastam néhány könyvét. Láttam, hogy egy abszolút kiváló mester lehet, és általa a hátsó ajtón visszalopakodhatnék a magyar irodalomba. Hallatlanul izgalmas volt ez a szeminárium, többek között Szegedy-Maszák Mihállyal, Veres Andrással, Zemplényi Ferivel és Korompay Jancsival együtt vettem részt rajta. Aranyt mindig nagyon szerettem, a Ráth Mór-féle arany-vörös színű, préselt selyembe kötött „Arany-összes” kötetei mind meg voltak otthon apám könyvtárában. Gyerekkoromban valamennyit végigolvastam, még az Arisztóphanész- és Shakespeare-fordításokat is. Ez a szeminárium azért is csodálatos iskola volt számunkra, mert a legkülönbözőbb műveltségi területeket hoztuk magunkkal. Szegedy-Maszák anglista és modern komparatista szemlélete merőben más volt, mint Korompay Janci franciás műveltsége vagy Veres András filozófiai hozzáállása. Bevallom, eleinte sokat szorongtam is amiatt – egyébként is ilyen típus vagyok –, hogy megállom-e a helyem ebben a csapatban. Végül kiderült, a klasszika-filológia sem rossz előiskola, és annak ellenére, hogy nem végeztem magyar szakot, megálltam a helyem. Amit el kellett olvasni Aranyhoz és a korszakhoz, azt természetesen óriáskígyó gyanánt betermeltem. Németh G. Béla hallatlan bölcsességgel és tanári zsenialitással vezette a vitákat, és dobta be a feldolgozandó témákat. Hetente egyszer volt szeminárium, elkezdtük ebéd után, és sokszor estig tartott. Amikor jó idő volt, gyakran a peripatetikus módszert választottuk: felmentünk a Gellért-hegyre és séta közben vitakoztunk egymással. Géza irgalmatlanul megdolgoztatott bennünket, ötször-hatszor átíratta a dolgozatainkat, mielőtt kötetbe szerkesztette volna őket. A legapróbb stilisztikai vagy módszertani hanyagságot, felületességet, adatbeli tévedést sem tűrte. Igazi posztgraduális iskola volt, ezért Németh G. Bélát is az egyetemi tanárainhoz szoktam sorolni.

- *Hogyan került kapcsolatba a szegedi egyetemmel?*

- 1968-tól dolgoztam az Irodalomtudományi Intézetben, sokáig nem is reméltem, hogy politikailag gyanús személyként valaha is taníthatok. Időközben létszámcsökkentések is voltak az intézetben, és igyekeztek azokat lapátra tenni, akiktől – úgy látták – jobb megszabadulni.

- *Politizált?*

- 1968-ban ismerkedtem meg az intézetben Bojtár Endrével, aki bevont engem is az Eszmélet című, akkor Horgas Béla szerkesztésében készülő lapba. Nádas Péterről írtam egy cikket, ami az Eszméletet betöltése után évekig nem jelenhetett meg. Bojtár Endre jóvoltából kapcsolatba kerültem az ellenzéki írókkal, művészekkel. Részt vettem néhány erős rendőrségi megfigyelés mellett lezajlott tanácskozáson, amelyeken az

a kiúttalanság próbált valahogyan megfogalmazódni és valamilyen irányba elindulni, ami az Ezmélet betiltása után alakult ki. Akkoriban ismertem meg Kenedi Jánost, aki a Profilt szerkesztette. Ebben a tekintetben legfőbb mesterem feltétlenül Mészöly Miklós volt, aki atyamesterként lebegett az egész kör felett, és akivel jó barátságba is kerültem. Nemrégiben bekövetkezett halála rettenetesen megrázott, mert nagyon szerettem. Tudták rólam, hogy kikkel szűröm össze a levelet. Ez a társaság nem volt különösebben szemérmes politikailag, még ha nem is kerülhettek a gondolatok nyilvánosságra, mindenki tudta, miről van szó. Az intézetben szerveztem egy ifjúsági klubot, amit 1972-ben közvetlenül a pártközpont tiltott be, mert Eörsi Istvánt is meghívtam. Azért reagáltak erre különösen érzékenyen, mert addigra már megjelent a korcsulai nyilatkozat, amit ő is aláírt. Szerb Jánost – aki később öngyilkos lett – alig tudtam lebeszélni, hogy felolvassa a gdański versét. Akkoriban botrány lett volna, hogy talán még az intézetet is feloszlatták volna. Cseh Tamás első fellépését is én szerveztem a klubban, ahol természetesen mindenki pontosan értette, hogy miről szólnak a dalai. Szili Jóska, az intézet bölcs, sőt zseniális párttitkára sokáig az ifjúsági klubra hivatkozva tudta elérni, hogy a mienk maradjon az egyetlen akadémiai intézet, ahol nem működik KISZ-szervezet. Az intézetben ismerkedtem meg a két '56-ossal, Lukácsy Sándorral és Vásárhelyi Miklóssal is, akik ugyancsak a bizalmukba fogadtak, és összehoztak az akkor még egységes ellenzék több irányzatával. Kulin Ferenc az egyetem óta jó barátom volt, ezért sokat írtam a *Mozgó Világba* – a betiltás évében már kolumnista voltam –, és agitáltam másokat is. Egyszerre kezdtem tanítani a szegedi egyetemen és az Eötvös Kollégiumban. A szegedi meghívásom kezdeményezője Hajdú Péter volt, aki Lukácsynak volt évfolyamtársa és jó barátja még az Eötvös Kollégiumban. Horváth Károly javaslatára sikerült elérnie, hogy Lukácsyval ketten lemenjünk Szegedre tanítani. A reformkort kezdtem oktatni, amit öt éven át csináltam, egészen addig, amíg Szajbély Mihálynak át nem adhattam ez a munkát. Az Eötvös Kollégiumi tanítást Bende Júliának köszönhettem. Akkoriban, ha legalább tíz diák kérte, hogy valaki tanítsa őket, akkor az illetőt meghívták oktatónak. Júlia összegyűjtött tíz diákot, akik engem szerettek volna, így én meghívást kaptam, és 20. századi magyar irodalmat tanítottam. Sok kedves tanítványom volt, köztük Kőszeghy Péter és György Péter, akik Szegedről jöttek fel. Az Eötvös Kollégiumban is előfordult, hogy megjelent a rendőrség. Például amikor meghívtam Grendel Lajost, betiltották az órát, ezért átmentünk író és festőművész barátom, Lábass Endre közeli műteremlakásába, és ott beszélgettünk. Eljött hozzánk Mészöly Miklós is, aki azután szoros kapcsolatot alakított ki a kollégiummal. Egyszer a minisztériumból is kijöttek, behívtak az igazgatóhoz és megkérdezték, miért pont olyan írókat hívok meg, mint Mándy és Mészöly, és sohasem olyanokat, akiket hivatalos elismerésekben is részesítenek. Erre azt válaszoltam, azokat úgyis tanítják az egyetemen, ezért inkább olyanokat választok, akikkel másként nem találkozoznának a hallgatók. Járt nálunk később többek között Nadas Péter és Esterházy Péter is. A beszélgetések egy részéről hangfelvétel is készült, ezeket ma a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzik. Biztosan érdekes lenne feldolgozni őket.

– Szegeden zökkenőmentesebb volt az oktatás?

– Nem egészen. 1977-ben nyomást gyakoroltak a szegedi egyetemre, Szabolcsi Miklós személyesen utazott el Szegedre és követelte Keserű Bálinttól, hogy az ilyen kűmmergező elemeket, mint Lukácsy és én, távolítsa el az egyetemről, vagy vegye át az intézettől, mert ő boldogan megszabadulna tőlünk. Keserű tanár úr kénytelen volt lesze-

reltetni a névtáblánkat az egyetemen, és látszólag el is tűntem Szegedről egy időre. Azonban már ősszel valamilyen helytörténeti pénzen visszazivárogtam, óperzsát és középperzsát tanítottam az altaisztika tanszéken, majd Berzsenyit annak a csoportnak, amelyben többek között Zalán Tibor és Csapody Miklós is hallgatóm volt. Amikor Vajda György Mihály megalapította a komparatistikai tanszéket, átvett, és így újra feltűnhettem legálisan is Szegeden.

– Mindezek fényében nyilvánvaló, hogy a szabadság eljöveteleként élhette meg a rendszerváltás éveit...

– 1989 számomra egy feledhetetlen év volt. Egész esztendőben írtam – mindent és mindenhova. Elképesztő mennyiségben termeltem a kéziratokat minden újonnan alakult folyóirat számára. Mindez 1990-ben is folytatódott, csak kicsit kisebb intenzitással. Bekerültem a Magyar Napló szerkesztőségébe, 1988-tól már a Vigília szerkesztőségének is tagja voltam. Boldogan írtam nemcsak tanulmányokat, hanem azokat a novellákat is, amelyek később a Hosszúlépés című kötetemben jelentek meg, amit még 1990 szeptemberében rendeztem össze és adtam be a Szépirodalmi Könyvkiadónak. A Hosszúlépés eredetileg ikerkönyvnek készült, amelynek nagyobbik felét Lábass Endre írta volna. Valódi kocsmatúra-kalauz lett volna, sajnos ebben a formában nem jelent meg, mert a kiadó időközben megszűnt. Endre végül Rövidlépés címmel közreadta az eredeti terv csontvázát.

– Úgy tudom, a könyvterveivel sokáig nem volt szerencséje...

– 1979-ben Mészöly Miklóssal, Lukácsy Sándorral és Fogarassy Miklóssal együtt szerkesztettük a Magyar Tallózó címmel elindított sorozatot, amit aztán Kardos elvtárs, a Magvető igazgatója a nevünk nélkül jelentetett meg. Kardos akkoriban a „négyek bandájának” nevezett bennünket az ÉS-ben, mire mi ügyvédhez fordultunk, aki azt tanácsolta: mivel teljesen igazunk van, biztosan elveszítenénk a pert, ezért nem érdemes rá időt és energiát pocskolni. Egyébként ötszáz kötetes sorozattervet adtunk be a Magyar Tallózóról a Magvetőnek. Nemrégiben újra szóba hozta valaki, hogy érdemes lenne megcsinálni. Az első tanulmánykötetemnek is hasonló lett a sorsa. 1979-ben Eretnének és próféták címmel egy vastag tanulmánykötetet adtam le a Magvetőnek, ahol meg is szerkesztették, már szerepeltem is a következő évi tervben, ám váratlanul felbontották a szerződésemet, és visszaadták a kötetet. Erre Sótér István elküldte Illés Endrének a Szépirodalmi Kiadóba. Onnan hosszú várakozás után kaptam egy ledorongoló levelet, amelyben azt írták: lényegtelen dolgokkal foglalkozom, hihetetlenül sok lábjegyzet van a tanulmányaimban, amelyek azt a látszatot akarják kelteni, hogy a felsorolt óriási mennyiségű szakirodalmat mind elolvastam eredeti nyelven. Ez nem lehetséges, ezért amit csinálok, az csak bűvészmutatvány, olyan filosz vagyok, aki nem bontja le a felépített palota előtti állványzatot. Kiemelték, hogy egyetlen kivétel van: a Faludi Ferencről írt tanulmányom, amely jó torzképet fest arról a cenzorról, aki megsajnálja az áldozatát, és emiatt megbüntetik. Azóta sem tudom, ki írhatta ezt a gyönyörűséges levelet, mindenesetre freudi módon saját magát is jellemezte benne. Ebből a kötetből sem a Magvetőnél, sem pedig a Szépirodalminál nem lett semmi. Végül 1989-ben sokadik kísérlet után Dérczy Péter és Csapody Miklós jóvoltából a JAK-füzetek sorozatában jelent meg „Múltaddal valamit kezdeni” címmel. Ugyan csak töredéke volt a hajdani vastag kötetnek, de azért egy sor fontosabb írásomat – Vörösmartyról, Petőfiről, Aranyról – bele tudtam tenni.

- 1991 és 1995 között Rómában volt magyar nagykövet. Hogyan kapott felkérést erre a diplomáciai feladatra?

- Antall József miniszterelnököt – aki mellesleg Eötvös-kutató is volt – már a rendszerváltás előtt személyesen ismertem. Jó barátságban volt Németh G. Bélával és Oltványi Ambrussal, valamint régi jó barátommal, Jeszenszky Gézával, akinek a felesége az unokahúga volt. Én is a Jeszenszky családnál találkoztam többször is vele, elmesélte az '56-os élményeit. Katona Tamással is jól ismertük egymást, hiszen az Eötvös Kollégiumban és a szegedi egyetemen is kollégám volt, és máig is jó barátságban vagyunk. Hármójuk körében merülhetett fel az ötlet 1990 júniusában, hogy én legyek a római nagykövet. Az elődöm már ötödik éve teljesített szolgálatot, lejárt a megbízatása. Antalléknak több jelöltjük is volt, de az egyik időközben meghalt, a másik valami miatt végül nem bizonyult alkalmasnak, a harmadik pedig visszautasította a felkérést. 1990-ben Katona Tamásék elküldtek Krakkóba, hogy egy küldöttség tagjaként képviseljem Magyarországot egy nemzetközi kulturális konferencián. Tétje is volt a tanácskozásnak: el kellett hárítanunk azt a szlovák indítványt, amely a hajdani Felvidékről származó magyar műkincsek visszaadását szorgalmazta. Ez sikerült is. Amikor mit sem sejtve hazajöttem Krakkóból, Jeszenszky Géza megkérdezte: nem akarok-e nagykövet lenni Rómában. Először azt hittem, hülyéskedik, de hamar kiderült, hogy mégsem, és a krakkói megbízatás egyfajta próbaút volt számomra. Gondolkodási időt kértem, és elmentem Katona Tamáshoz, aki elmondta az előzményeket, és győzködött, hogy vállaljam el, alkalmas leszek a feladatra. Tíz nap gondolkodási idő után három embert javasoltam magam helyett Jeszenszky Gézának, ám kiderült, hogy az egyik már korábban visszautasította, a másik sem vállalta, a harmadik pedig nem alkalmas. Miután nem tudtam átpasszolni a feladatot senkire, úgy döntöttem, megpróbálom. Két dolgot azonban elhárítottam: nem léptem be sem az MDF-be, sem pedig a Külügyminisztérium állományába. Előbbibe azért nem, mert az MDF alapító tagjai közé tartoztam, mint ahogy az SZDSZ elődjének, a Hálózatnak a megalakulásánál is jelen voltam, valamint aláírtam a Fideszt támogató értelmiségi nyilatkozatot is, de amikor párttá szerveződtek, egyiknek sem lettem a tagja. A külügybe pedig azért nem akartam átkerülni, mert tudtam, hogy csak ezt az egy feladatot vállalom el, nem kívánok végleg diplomáciai pályára lépni. Így aztán az akkor még létező munkakönyvem itt maradt az Irodalomtudományi Intézetben, ahonnan minisztériumi kikérővel mentem Rómába.

- Nagyköveti teendői mellett mennyire sikerült Rómában a magyar kultúra, a magyar irodalom érdekeit is képviselni?

- Nagy szerencsém volt, mert a felejtethetlen Klaniczay Tibor jóvoltából, aki mindvégig nagy szeretettel egyengette a pályámat, éppen harmincötödik voltam addig különböző tudományos rendezvényeken Olaszországban. Elég jól ismertem azokat, akik a magyar irodalommal foglalkoztak. Mindent megtettem, hogy segítsem őket a továbbiakban is. Olyan nagyszerű segítők voltak ebben, mint Kelemen János, a Római Magyar Akadémia igazgatója és Hajnóczy Gábor művészettörténész, akik egyben gyerekkori jó barátok is voltak, és vállvetve küzdöttek velem azért, hogy minél több és gazdagabb rendezvényünk, kiadványunk legyen. Igyekeztünk visszaadni a Magyar Akadémia tudományos rangját is. Odaadtam az Írószövetségnek a nagykövetség hajdani futárszobáját, amely a technika fejlődésével feleslegessé vált. Ennek köszönhetően sok magyar író megfordult nálunk. Érkezésem előtt a nagykövetség több pompás termét is raktárnak használták. Ezt az épületrészt restauráltattam, és a palota legszebb ré-

szén három hatalmas teremben kiállítóhelyet alakítottam ki. Így a magyar képzőművészeknek is lehetőségük nyílt Rómában a bemutatkozásra. Igyekeztem segíteni a könyvtár rekonstrukcióját és minél több ösztöndíjas meghívását is. A leglátványosabb rendezvénysorozat 1994-ben, Kossuth halálának 100. évfordulóján szerveztük. Itthon teljesen megelégedeztem erről, a legnevesebb Kossuth-kutatót, Szabad Györgyöt én hívtam fel telefonon. Kiderült, hogy bokros házelnöki teendői mellett nem is gondolt az évfordulóra. Végül megalakult a Kossuth Emlékbizottság, amelynek magam is tagja lettem, és Kelemen Jánossal együtt rám bízta az olaszországi rendezvények megszervezését. Tizenhét kiállítást – és hozzájuk kapcsolódva több rangos konferenciát – tudtunk rendezni Olaszország-szerte.

– *Ma is él még a Kossuth-hagyomány Olaszországban?*

– Igen. Csorba László Kossuth-kutató, a Római Magyar Akadémia tudományos igazgatója elérte, hogy Kossuth születésének 200. évfordulójára Róma kellős közepén, a Viktor Emánuel-emlékmű mögött lévő Risorgimento Múzeumban hatalmas Kossuth-kiállítást rendeznek. 1994-ben Torinóban tudtunk hasonlót csinálni az ottani Kossuth-terem állandó gyűjteményére építve.

– *Hogyan látja, milyenek a magyar irodalom lehetőségei Olaszországban?*

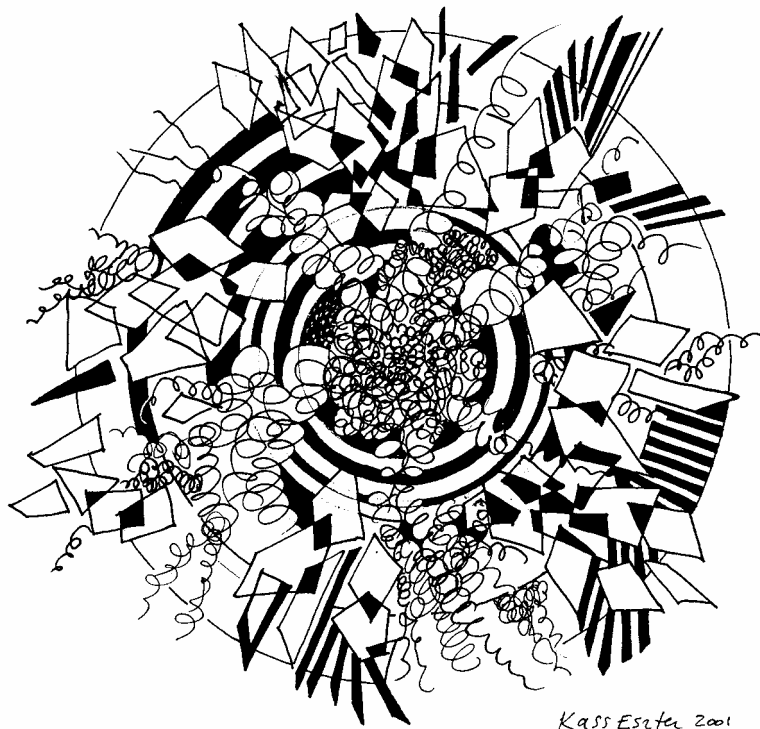
– Márai Sándornak immár az ötödik kötete jelenik meg olaszul. Ennek a sikernek a farvizén talán majd másokat is el lehet adni. Tudomásom szerint Márai fordítója Marinella D'Alessandro nemrégiben nyert pályázatot Füst Milán Feleségem története című regényének lefordítására. Feltehetőleg ez is nagy siker lesz. Az olaszok Petőfire szoktak még odafigyelni, az ő költészetét ismerik legjobban a magyar lírikusok közül. Mészöly Miklósnak és Ottlik Gézáknak nem volt szerencséje, pedig mindketten még életükben megjelentek olaszul. Adynak, Kosztolányinak és József Attilának is több kötete jelent meg olaszul, de ezek nem keltettek nagyobb figyelmet. Persze ennek az is oka lehet, hogy ezek a kétnyelvű kiadványok eleve szűkebb kört céloztak meg, és talán a műfordítások sem voltak eléggé átütőek ahhoz, hogy önmagukat eladják. A 2002 őszére tervezett olaszországi magyar szezon néhány kiadót már fellelkesített, hogy magyar tárgyú köteteket jelentessenek meg. Láttam már az erre vonatkozó pályázatot is. Lehetséges, hogy ez kedvező fordulatot jelent majd a magyar irodalom számára.

– *Mi jut eszébe először Szegedről, és milyennek látja ma a várost?*

– Amikor 1973-ban jární kezdtem Szegedre, még teljesen le volt robbanva a város. Amikor végre renováltak vagy kifestettek egy házat, úgy örültem neki, mintha a szülővárosomban történt volna. Mindig fájt, amikor lebontottak valami szépet. Sajnáltam, hogy a szép napsugaras ház helyén felépítették a borzalmas nagyáruházat. Emlékszem, a napsugaras házban volt egy borbély, akihez gyakran bejártam. Az a borbélyüzlet olyan volt, mint egy Tömörkény-novellában. Írtam egy gyászódát, amikor bezárták a Tóthot és átalakították. Szegedet mindenestől szeretem, a maga vidékiességével és egyediségével, az árvíz után épült csodaszép palotákkal, amelyek már kezdtek a városnak igazi nagyvárosi jelleget adni. Legfőképpen Szeged egyetemét szeretem. Nagyon sokat köszönhetek neki. Rengeteg kedves tanítványom volt, akik szétszéledtek az országban. Ha úgy alakul a sorsom, hogy újra lesz módom 19. és 20. századi órákat tartani, több figyelmet fordítok majd Tömörkényre és Mórára, akiket remek íróknak tartok. Annak ellenére, hogy Móra nem tudott a Nyugatba bekerülni, a magyar próza öt-hat legnagyobb mestere közé sorolnám. Imádom az írásait. Érdekes, hogy már azelőtt

vonzódtam Szegedhez, hogy jobban ismertem volna. Egyetemista koromban jártam ott először, egyik kedves latintanárom, Berényiné Révész Mária – aki szegedi volt – vitt el bennünket tanszéki kirándulásra, és mutatta meg a várost. Azóta valahogyan Szegedet a második otthonomnak tartom, szeretem a csöndjét, az utcáit. Szeretem a Móra Kollégiumot, ahol Erdélyi Ágnes jóvoltából éveken keresztül beszélgettem a diákok társaságában a fél magyar irodalommal. Szeretem még a barátaim hűlt helyét is: így például azt a szerkesztőséget, ahol az elfeledhetetlen Baka Istvánnal üldögéltem. Az utóbbi években sajnos mindig annyi óráim van, hogy gyakorlatilag bent töltöm az életemet az egyetemen. Még ebédelni sem tudok elmenni, így a szomszéd sarki ABC-ben szoktam kiflit, tíz deka felvágottat és kefirt venni, és az utcai padon eszem meg. Ma már nem jutok el kiállításokra, színházi előadásokra sem. Így Szeged ma elsősorban az egyetemet jelenti számomra, azokat a kedves kollégákat, akiktől én is tanultam, és azokat a hallgatókat, akiket tanítottam, tanítok és a jövőben még tanítani szeretnék.

Hollósi Zoltán

Kass Eszter 2001

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2002. FEBRUÁR

81. SZÁM

H. NAGY PÉTER

Az innováció-kényszer kiiktatása

SÍPJA RÉGI BABONÁNAK

„Ki a Tisza vizét issza,
Vágyik annak szíve vissza.”

(Bujdosó magyar éneklí)

*Csak magamban sírom sorsod,
Vérem népe, magyar népem,
Sátor-sarkon bort nyakalva
Koldus-vásár közepében,
Már menőben bús világgá,
Fáradt lábbal útrakészen.*

*Körös-körül kavarognak
Béna árnyak, rongyos árnyak,
Nótát sipol a fülemben
Sípja régi babonának,
Édes népem, szól a sípszó,
Sohse lesz jól, sohse látlak.*

*Szól a sípszó: átkozott nép,
Ne hagyja az Úr veretlen,
Uralkodást magán nem tűr
S szabadságra érdemetlen,
Ha bosszút áll, gyáva, lankadt
S ha kegyet ad, rossz, kegyetlen.*

*Üzenhettek már utánam,
Kézmárk hegye, Majtény síkja,*

ADY ENDRE
(1877–1919)

Az Ady-líra tradícióhoz való viszonya igen bonyolult kérdéseket vet fel. Mert míg a legtöbb vers (főleg a korai pályaszakaszban) a múlt tagadását nyilvánítja ki, a múltban fenyegetettséget, visszahúzó erőt lát, addig az irodalmi hagyomány emlékezetének több komponensét be is építi a szöveg jelképezésébe.

*Határ-szélen botot vágok,
Vérem többé sohse issza
Veszett népem veszett földje:
Sohse nézek többet vissza.¹*

„Lehetetlen jellemezni nélkülük Adyt.” – írja Király István az úgynevezett „kuruc-versekről”.² A nagyszabású monográfia legutolsó fejezete „belekezd” e „verscsoport” tárgyalásába, melynek elkülönítése, körülhatárolása önmagában is problémát jelent: „A témakör egyik legjobb értője Esze Tamás, mindössze tizenöt ilyen költeményről tudott. De ha bővítjük is a kört, s az archaizáló versek egy részét is közéjük sorozzuk, harmincnál akkor is aligha akad több. (...) Ha nem is centrális, de mindenesetre kulcsmotívum volt a bujdosó kurucé. Az életmű lényegi mondandója tükröződött benne.”³ E „lényegiség” kibontása azonban – nem túlzás kijelenteni – abból áll, hogy a „kuruc-versek” hozzáidomulnak a monográfia által kidolgozott ideológiához. Eppen ezért pontosabb ha úgy fogalmazzunk: e koncepció („üdv történeti narráció”) végigvihetősége a „kuruc-versek” értelmezetlenségével „szakad meg”.⁴ E problémahorizont Király másik monográfiájában szintén „betöltetlenül” marad, a „kuruc-versek” poétikájának szisztematikus interpretációja Ady háború alatti költészetének tárgyalásakor is háttérbe szorul.⁵ Mindez jelzésértékűnek bizonyulhat abból a szempontból, hogy – valószínűsíthetően – az érintett szövegek olyan kérdéseket implikálhatnak, melyek egy „más jellegű” Ady-kép körvonalait engedik felsejleni. Amellett, hogy az idetartozó művek lírai énje nem konstruálható meg életrajzi énként, a beszélő hang originalitásának kérdésessége, a lírai szerepkonstituálás „átvehetősége”, ismételhetősége kerülhet szembe általuk az innovációra berendezkedett olvasásmódokkal. Tágabban az Ady-életmű homogenizálhatóságának távlatai, a kanonizációs elvek átrendezési esélyei forognak kockán, a vershelyzet hagyomány diktálta megelőzöttségének, akár identikus átsajátításának felismerése „fenyeget”.⁶ Király István – a két monográfia megjelenése közti időszakban, mintegy válaszként – közzéteszi munkásságának egyik legérzékenyebb – pozíciója szerint pedig mindenképpen legérdekesebb – szövegelemzését, mely

¹ Kritikai kiadás hiányában a következő szövegközlést vettem alapul: *Ady Endre művei I-II.* A szöveget gondozta és a jegyzeteket összeállította Láng József és Schweitzer Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1977. 686.

² KIRÁLY István: *Ady Endre I-II.* Magvető Kiadó. Bp., 1970. II. 701.

³ Uo. 701.

⁴ A *Bujdosó kuruc rigmusáról* szóló elemzés a már „bejáratott” kliséket ismétli (pl. „mégis-morál”, „nemzeti jellem”, „ábrázolt küzdelem” stb.). Uo. 715-720.

⁵ Igaz, hogy a monográfiában többször felbukkan egy-egy utalás a „kuruc-versek” kapcsán, de a *Két kuruc beszélget (Merre, Balázs testvér...)* elemzését szintén az ideologikus apparátus uralja (pl. „nembeliségélmény”, „mégis-morál”, „kurucos tartás” stb.). KIRÁLY István: *Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete a világháború éveiben 1914-1918. I-II.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1982. II. 627-633.

⁶ A szituáció talán fordítva is értelmezhető: Ady „beleír” a 17. századi közköltészeti kánonba, de – mint példánkból látni fogjuk – mégsem olvashatók ezek a művek 17. századi szövegeként.

a *Sípja régi babonának* című költemény máig egyetlen alaposabb olvasatát nyújtja.⁷ A tanulmány – módszertanát tekintve – a „szemantikai-logikai” és a „zenei-képi” dimenzió szétválasztására épül, a vers kompozíciójának felfejtése mellett kontextuális javaslatokkal él. Ugyanakkor egy ponton reflektál is e „módszertan” szituáltságára, a verset „érvként”, „meggyőző bizonyítékként” mutatva föl az „analízis” elvi vitájában: „Cáfol a maga belső komplexitása révén a *Sípja régi babonának* minden olyan – ún. lineáris – verselemző módot, mely a poétikai szerkezetet leegyszerűsítve, jobbára csupán a logikai-szemantikai elemeket figyelembe véve s a zenei mozzanatokot pusztán »simuló«, »illeszkedő« tényezőknél véve: szakasról szakaszra, sorról sorra halad: a mű teljes jelrendszerét szem előtt tartó, a zenei-képi elemek egyenrangúságát, tartalom-hordozó szerepét hirdető, strukturális elemzés igaza mellett szól ez a költemény. Hiszen a logikai-szemantikai síkkal – a versértelemmel – szemben a zenei-képi sík – a vershangulat – itt végig eltérő volt, s ezt a kétirányúságot, az innen eredő összjátékot figyelembe véve elemezhető ki csupán maradéktalanul a puszta versértelemmel sohasem azonosítható eszmei mondandó.”⁸ Király itt ismét állást foglal az úgynevezett „strukturális elemzés” mellett, s a vers által „előírt” értelmezői stratégiaként emlegeti a „strukturális elemzést”. Látható tehát, hogy az Ady-költemény megközelítését átszövi egy olyan ideológiai háló, mely – várhatóan – több esetben maga válik gátjává a partitúraként vázolt „jelentés” követésének. A szöveg interpretálhatóságának kérdéseit tehát úgy fogalmazzunk újra, hogy közben kísérletet tennénk Király nagyon is hasznosítható (a mű poétikai megformáltságára és nyelvére vonatkozó) érvelésének „felszabadítására”.

Az Ady-líra tradícióhoz való viszonya igen bonyolult kérdéseket vet fel. Mert míg a legtöbb vers (főleg a korai pályaszakaszban) a múlt tagadását nyilvánítja ki, a múltban fenyegetettséget, visszahúzó erőt lát, addig az irodalmi hagyomány emlékezetének több komponensét be is építi a szöveg jelképezésébe. Ady költészete kiváló példáját nyújtja annak a tapasztalatnak, hogy az originalitás elvét kitüntető versnyelv nem feltétlenül zárja ki a szövegközi kapcsolatok sokrétűségét. Kulcsár-Szabó Zoltán idevonatkozó tanulmányát idézve: „Az irodalmi modernség, bár – részben – hagyományellenes attitűdöt képvisel, nem az intertextualitás tagadásával alkotja meg a szövegek »individualitását«, hanem a szövegkapcsolatokkal létrehozható »egyediség« révén.”¹⁰ Csak egyetlen példa: az *Új verseket* záró *Új vizeken járok* úgy utal Baudelaire *Le Voyage* (*Az utazás*) című versének utolsó passzusaira, hogy „összeolvassa” azokat Arany János *Reményem* című költeményének kijelentéseivel. Vagyis az új deklaráció egyben a múlt

⁷ Ez az állítás némi kiegészítésre szorul. PALKÓ Gábor *A hagyomány mint a nyelv materiális emlékezte* című, jelenleg alakulófélben lévő tanulmánya a *Sípja régi babonának* megkerülhetetlen értelmezése lehet majd. A kézirat a szöveg retorikai olvasatát nyújtja, néhány ponton gondolatmenetünk meglátásaihoz hasonló következtetésekre jut egy teljesen eltérő argumentációs térben.

⁸ KIRÁLY István: *A megkötöttség verse: Ady Endre: Sípja régi babonának*. Irodalomtörténeti Közlemények 1973/2-3. 281.

⁹ Vö. E. FEHÉR Pál: *Marxizmus, közelet, irodalomtörténet (Beszélgetés Király Istvánnal)*. Kritika 1972/6. 14-15. In: *A strukturális-vita I-II*. Dokumentumgyűjtemény. Összeállította Szerdahelyi István. Akadémiai Kiadó. Bp., 1977. I. 270-279.

¹⁰ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Intertextualitás: létmód és/vagy funkció?* In: K-SZZ: *Hagyomány és kontextus*. Universitas Kiadó. Bp., 1998. 49.

aktualizálását is magában foglalja, hiszen a lírai én állításait nemcsak eredeti szólamokként, hanem idézetekként is észlelhetjük. A három szöveg horizontkülönbsége azonban jelzi az Ady-típusú kinyilvánító beszéd „logikáját”, hiszen míg az *Új vizeken járok* lírai jelenetezése mintegy a Baudelaire-szöveg „nouveau” alakzatából bomlik ki, addig a *Reményem* szcenikáját („El, el a bizonytalanba! / Rengj, hajóm, szabad hullámon. / És ne tudjam, így rohanva, / Meddig *halál*, meddig *álom!*”) át is írja, s elválasztja a „remény” modalitásától: „Nem kellene a megálmódott álmok, / Uj kínok, titkok, vágyak vizén járok.” Mindez az Ady-darab „hősének” kikülönülési elvárásával és megszólalásának (magára a költészetre is vonatkoztatható) „szándéknyilatkozatával” társul: „Én nem leszek a szürkék hegedőse.” Látható tehát, hogy a nyilvánvaló intertextuális megalkotottság itt szinte másodlagos tényezővé válik az asszertív hang mondottak feletti uralmához képest.

Legutóbb Fried István tanulmánya vetette fel az Ady-líra összetett „hagyományképzésének” kérdését: „olyan költészettörténet bontakozik ki az Ady-költészetből, amely szakítani látszik a kanonizált irodalomtörténet személyi hierarchiájával, éppen úgy, mint azzal a pozitivistá fogantatású, lineárisan elgondolt historizálással, amely az életrajzi adatok gondos összegyűjtésének és egy pozitivista pszichológia alapján történő elrendezésének tulajdonít kiemelkedő jelentőséget. Ady Endre szétolvassa elődei életművét, és az irodalomtörténetet olyan fiktív költőkkel népesíti be, akikbe törekvéseit úgy vetíti be, mintha költészete előfutárai lennének.”¹¹ A dolgozat két vers (*Csokonai Vitéz Mihály, Vitéz Mihály ébresztése*) interpretációján keresztül mutatja be a hagyománykezelés azon válfaját, amely egy kitüntetett, felértékelt jelent kezdő- és végpontként hoz működésbe. Fried István szerint e játéktér fontos mozzanata az idézetek „felismerhetetlensége” („az Ady-szöveg mögött eltűnik a Csokonai-szöveg”), mely a hagyomány egyoldalú, az önstilizációt hangsúlyozó „megszólítását” erősíti. Sőt, érdemes tovább is mennünk, hiszen kérdéssé válhat, hogy beszélhetünk-e ebben az esetben „hagyományról”. A tanulmány a *Vitéz Mihály ébresztésének* elemzése közben arra a következtetésre jut, hogy „a palimpszesztus reménye szétfoszlik, helyébe az öngazolás kizárólagossága lép”.¹² Ady szövege ezek szerint az idézés eljárásával éppen az idézet funkcionális működését bizonytalanítja el, az aktusban az „ön-autorizációt” készíti elő. Fried István zárómondata ily módon egyáltalán nem hat túlzásként: „nem Adynak lesz Csokonai-maszkja, hanem Csokonainak Ady-maszkja.”¹³ Mindezek alapján elmondható, hogy az irodalmi múlt „átírása” olyan poétikai látásmód eredménye, amely – Ady esetében – a hagyomány „kitörlését” annak megidézésével végzi el. A rekontextualizálás művelete egységes kóddal szembeesíti az átvett (általában jelöletlen) szövegösszefüggéseket, az originalitás-elv az intertextusokat is hozzárendeli az innovatív beszéd szubjektumához. E reprezentációs szabály értelmében az önidentitás biztosítása a szelekció „igényével” mutat vissza az „eltüntetett” múltra.

Az Ady-líra hagyományhoz való viszonyának kérdése azonban mindezzel nem merül ki. Kulcsár-Szabó Zoltán fentebb említett tanulmánya utal arra, hogy „A klasszikus modern szövegek kiterjesztették az intertextualitásnak azt a módozatát, amely

¹¹ FRIED István: *Csokonai és Csokonai között. Ady Endre költészetfelfogásához*. In: *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*. szerk: Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő – Kulcsár-Szabó Zoltán – Menyhért Anna. Anonymus Kiadó. Bp., 1999. 68.

¹² Uo. 74.

¹³ Uo. 76.

az idézett szövegeknek hangsúlyozott, értelmező, értelemadó vagy – módosító szerepet juttat, ezzel mintegy egyensúlyt teremtve a jelölési viszony résztvevői között. Ily módon az idézés révén már nemcsak az idéző szövegnek egy (vagy több) másikon elévített teljesítménye értékelhető, hanem nyíltabb tér jut a szövegek »párbeszédnek«.»¹⁴ S ebből a szempontból (is) jelentőségre tehetnek szert az úgynevezett „kurucversek”, hiszen – mint Király István figyelmeztet rá – ezek tematikai szintje csak egysíkúan értelmezhető a poétikai megvalósulás hagyomány diktálta elemei nélkül. E „többszólamúságra” legjobb példa a *Sípja régi babonának* megformáltsága, melyben „Ellentmondott egymásnak a vers két központi poétikai alkotó része, a *szemantikai-logikai* és *zenei-képi sík*: az egyikben a távolodás, a distanciózás, a másikban az azonosulás volt az uralkodó. Ez az ellentmondás, az innen eredő *paradoxitás* határozta meg a költemény belső szerkezetét.”¹⁵ Király interpretációja e szétválasztást végigvezeti a szöveg „nyelvtanán” és egy „rejtett” intertextus közbeiktatásával defigurálja a vers beszélőjének utolsó kijelentését: „A nyitás közvetlenül – a *sírom-sorsod*-attitűddel – jelezte az azonosságot, a zárás pedig közvetve, áttételesen: az *issza-vissza* rímpár néma beszédén át tette ugyanezt. Maradéktalanul érvényesült itt a rím többértelműséget kifejezni tudó, elbizonytalanító – polivaláló – szerepe; az a sajátság, mely onnan adódott, hogy rímbe ágyazottan nemcsak szintaktikai-logikai – de zenei sorba beillesztődve is élt egy-egy fogalom, s éppen ezért a logikai-grammatikai értelemmel esetleg feleselő jelentéstöbbletet is szuggerálni tudott. Az *issza-vissza* rímpár pl. logikai-grammatikai összefüggésben nézve tagadott, elutasított, a távolodás kifejezője volt: *sohse issza – sohse nézek többet vissza* – ez volt mondattanilag egybecsengetve; zenei paradigmába illesztve viszont egy múlt századi népies dal emlékét idézte ez a rím: »*Ki a Tisza vizét issza – Vágyik annak szíve vissza*«. S így mintegy tudat alatt a visszavágyódás, az azonosulás érzelmét is belopta a versbe. A költemény végén, nagy szerkezeti súllyal, mintegy önmagában csengett a *vissza szó*.»¹⁶ Király ily módon – kimondatlanul is – a *Sípja régi babonának* összetett modalitásbeli viszonyaira, illetve a hagyomány „dialogikus” idézésének lehetőségére tereli a figyelmet. Ezzel az Ady-líra már jelzett kérdésválaszát is új megvilágításba helyezi, érdemes tehát közelebbről szemügyre vennünk a költeményt.

A vers alcíme („*Bujdosó magyar éneklí*”) egy tradicionális szerepre utal, mellyel – feltehetően – a lírai én perspektívája azonosítódik; ugyanakkor a jelöletlen idézet státusába helyezi magát a szöveget.¹⁷ Király István elemzése szerint: „az igéző múltat tá-

¹⁴ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: i. m. 48-49.

¹⁵ KIRÁLY István: i. m. 278., illetve ugyanez – apróbb változtatással – megismétlődik a 285. oldalon. Meg kell itt jegyeznünk, hogy Király elemzésének szóhasználata (pl. „paradoxitás”, „megkötöttség” stb.) és argumentációja egyezéseket mutat az első monográfia némely fejezetével, leginkább *A föl-földobott kő* című versről mondottakkal. (Vö. KIRÁLY István: *Ady Endre I-II.* II. 665-671.) Sarkítva úgy is fogalmazhatnánk: Király – nagy valószínűséggel – *A föl-földobott kő* tapasztalata felől olvassa a *Sípja régi babonának* „üzenetét”. Ennek részleteire nem térnénk ki, inkább a különbségekre és – mint már jeleztük – az utóbbira vonatkozó produktív meglátásokra koncentrálnánk.

¹⁶ KIRÁLY István: *A megkötöttség verse: Ady Endre: Sípja régi babonának.* 283. (A hibásan idézett versrészleteket helyreállítottam.)

¹⁷ Az alcímen áttűnhet a *Bujdosó kuruc rigmusa* cím is, a két vers kapcsolatát felerősíthetik a *Sípja régi babonának* allúziói, de – mint látni fogjuk – az utóbbi olyan „immanens” tapasza-

masztotta fel a vers központi képe, a szerepdal hőse is: a magányos bujdosó. A magyar nép annyira szívhez nőtt »vérzivataros századaiból« érkezett meg ő. S a maga létevel – ismerőségével – a képi-zenei sík legfőbb elemének, a választott műnemnek a költemény alcímében (...) jelzett szerepdalnak is sajátos, nem az elidegenedés, de az azonosulás irányába vivő veretet adott.¹⁸ A paratextus – mely egyben architextus is („énekli”) – valóban lehetővé teszi, hogy egyfajta költői szerep és hagyomány összjátéka irányítsa az olvasást („bujdosóének”). A vers első versszaka, illetve szcenikája látszólag támogatja is ezt a befogadói döntést. A 17. századi kuruc költészetben számtalan példát találhatunk a *Sípja régi babonának* felütését jellemző kelléktárra: síró lírai alany, a közösség megszólítása, a bujdosás kényszerűsége stb. Néhány részlet¹⁹ jól illusztrálhatja e beszédhelyzetet: „Szánjátok már, jó barátim, / Síratok velem, rokonim, / Jajgassatok, jó szomszédim / És nekem jóakaróim. // Jaj, megyek, és hova legyek, / Jaj, mert bujdosnia megyek, / Jaj, számkivetésre megyek, / Jaj, vissza mikor léphetek. // Jaj, szép hazám, mikor látlak, / Oh, bő földő édes hazám, / Jaj, szép Erdély, mint megromlál, / Jaj, ím, mely pusztán hagyatál.” (*Erdély veszedelméről*); „Te saját földedben, / Szép örökségedben, / Mi nem lehet lakásod, / Étked is keserves, / Siralmas, nem kedves / Házadtól távozásod / Fojtogat idegen / Helyen immár régen / Szomorú bujdosásod.” (*Sírsz, Magyarország*); „Az idegen földre mégyek, / Véletek többet nem lések, / Talán nem is lát szemetek, / Rólam ne felejtkeztek! // Lábam akármerre mégyen, / Rólatok nem felejtkezem; / Minden járason-kelésen / Áldjon meg az szent Uristen.” (Jánóczi András: *Ideje bujdosásomnak*); „El kell mennem, noha nehéz szívemnek, / Nincs itt maradása árva fejemnek. /.../ Orcáimon folynak sűrű könnyeim, / Gyakorta sírnak könnyező szemeim, / Bánattal teljesek minden óráim, / Jaj, megemésztenek titkos kínaim!” (*Keserves bujdosás*).²⁰ Látható, hogy e szövegek mo-

latot körvonalaz, melynek az előbbi csak „távoli” kontextusát képezheti. Úgy is fogalmazhatnánk: az egyik a másiknak *nem* „kötelező intertextusa”.

¹⁸ KIRÁLY István: i. m. 284. (A nyomdahiákat korrigáltam.)

¹⁹ Az idézeteket a következő kiadás alapján közlöm: *Magyar költők 17. század – A kuruc kor költészete III.* A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Komlós Tibor munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1990.

²⁰ Természetesen az ezekhez hasonló szcenikájú szövegek maguk is intertextusokként olvashatók, hiszen nemcsak egymásra utalnak, hanem minden valószínűség szerint Bornemissza Péter *Siralmas énnéköm...* kezdetű költeménye és Balassi *Ó én édes hazám, te jó Magyarország...* kezdetű verse tekinthető „paradigmatikus” elődjüknek. Király István is megemlíti e hagyomány folytonosságának irodalomtörténeti jelentőségét: „Nem az egyéni fejlődésen belül, de motívumtörténetileg nézve ezt a képet egy művészileg erőteljesen megformált típus került be ezzel Ady lírájába. (...) Visszatérő motívumként kísérté végig az utolsó négy-öt száz év magyar irodalmát. A reneszánsz és a reformáció költőinél, a *Siralmas énnéköm...* keservét panaszló Bornemissza Péternél, majd klasszikus formában az »Oceanum mellől« »remete módjára havasok aljából« hazafelé néző Balassi Bálintnál tűnt fel első ízben s a XVII. és a XVIII. századi szabadságharcokban teljesedett ki, élte virágkorát, majd az 1848 előtti évtizedekben támadt megint újjá. Kölcsey szavaival: »a vissza- és előérzés bánatjának« »tökéletes kizengője« volt ekkor a »szegény bujdosó nevezet«. A reformkori irodalomnak ez lett mintegy a központi típusa. Katona *Bánk bánjában* éppúgy ott voltak az elbúsult, rejtőző békétlenek, mint Kölcsey, Kisfaludy, Vörösmarty, Bajza, Erdélyi, Petőfi, Tompa, Arany, Szigligeti stb. írásaiban. Elég utalni olyan művekre, mint pl. Kölcsey: *Himnusz, Rákóczi hajb...*; Kisfaludy Károly: *Honvágy*; Vörösmarty: *A bujdosók, Mikes bíja, A bontalan*; Bajza: *Isten hozád*; Erdélyi János: *A menekültek*; Petőfi: *Szent sir, Rákóczi*; Arany: *A rodostói temető*;

dalítását már eleve meghatározza a visszatérés lehetősége/lehetetlensége feletti töprengés. Az ezzel társuló szerepkonstrukció alapszerkezete – a behelyettesíthetőség mellett – a magányosság érzékeltetését artikulálja.²¹ Ady versének felütése azonban polifunkcionálissá alakítja a hagyományos szcenikát. Király István dolgozata a következőképpen vázolja az első strofa értelmezhetőségét: „A distanciával élő, tömegből kiemelt, elkülönült ember – a távolodó ember: a magányos vándor, a bujdosó volt a hős. Az ő ismérvei tűntek fel rendre. Átmeneti helyzetben, *már menőben bús világgá, sátor-sarkon bort nyakalva, fáradt lábbal, útra készen* ábrázolta hőstét a költő. Távolságtերemtő magányára utalt rögtön az intonációban jelzett cselekvés: »csak magamban sírom sorsod«. A *magamban* határozó a benne rejlő beszédes kétértelműséggel egyszerre jelezte az egyedüllétet (»magamban« – »egymagam«) s a befelé forduló, elkülönülő, bujkáló sorsot (»magamban« – »nem hangosan«).²² E fontos észrevétel még kiegészíthető néhány mozzanattal. Alcím és szöveg viszonya az én megkettőződését jelezheti, mivel a paratextus feltételez egy implicit beszélőt, aki idézi a „bujdosó magyar énekét”, míg a vers grammatikai alanya idézett énként konstituálódik. A szerep létesülése egyrészt megakadályozza a lírai én azonosíthatóságát²³, másrészt viszont – a vers további menetében – az idézett én maga is idéző énként funkcionál (a sípszót idézi, fordítja le), ily módon a szerep visszautal az alapszituációra (implicit beszélő és szöveg kapcsolatára) s újabb megkettőződést von maga után. Ennek következtében problémát jelenthet az idézetten belüli idézetek elkülöníthetősége. A szerep „felvétele” tehát az idézés aktusában ragadható meg, mely az implicit és az explicit pozíció keresztezhetőségét is felvilágosítja. Mindez megkettőzi a szövegben beszélő hangot is, melynek temporális szétválászhatóságát (egyelőre) a grammatikai azonosság leplezi. A vers első sorának kétértelműsége tehát egy feszültséget is kiemel: a „magamban” látszólag ellentmond a másik hang elismerésének („egymagamban”) és a saját hang hallhatóságának („nem hango-

Tompa: *A bujdosóról* stb.” KIRÁLY István: i. m. 286. (A részletben szereplő lábjegyzet: KÖLCSEY Ferenc: *Nemzeti hagyományok*. KF: *Összes művei I.* Bp., 1960. 513.) E folytonosság persze nehezen képzelhető el a diszkontinuitás nélkül. A kettő összjátékára – csak utalásképpen – jó példa lehet Thaly Kálmán „hamisítás-pere”: „Varga szerint azóta »beszélünk a kuruc költészet hitelességéről«, mióta »kénytelenek voltunk tudomásul venni egyes versekről, hogy része van bennük« Thalynak. (...) a szöveg hitelességét, (...) »értékét« kellett volna bizonyítani, ám épp így jutottak el ahhoz a konklúzióhoz, hogy a legnépszerűbb balladák valójában Thaly hamisítványai. / A hamisítás hamis szöveggé váló értelmezésének éppen a közös kortársi előítéletek szabtak gátat.” SZENTPÉTERI Márton: *Perújrafelvétel. Javaslat Thaly Kálmán rehabilitálására*. Iskolakultúra 2001/4. 17. (A részletben szereplő lábjegyzet: VARGA Imre: *A kuruc költészet hitelessége (Első közlemény)*. Irodalomtörténeti Közlemények 1936. 46. évf. 29.) Kétségtelen tehát, hogy a 20. századra hagyományozódó kuruc tematikához való viszony korántsem tekinthető magától értetődőnek. Ady – egyébként pozitív ki-csengésű – „Thaly-olvasatához”: KIRÁLY István: *Ady Endre I-II.* II. 702-703.

²¹ Vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *A „szerepvers” poétikájáról*. In: *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*. 208. A dolgozat *Az utolsó kuruc* című Ady-vers kapcsán szembeesít e dilemmával: ha a „magány” magára a „szerepre” vonatkozik, ellentmond alapvető feltételének, a behelyettesíthetőségnek és az ismételhetőségnek. Példáinkból kitűnik, hogy a „magányosság” állapota itt a „szerep” tartozéka.

²² KIRÁLY István: *A megkötöttség verse: Ady Endre: Sípja régi babonának*. 279. (Az elírásokat javítottam.)

²³ Vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: i. m. 207-208.

san”), ugyanakkor a széthangzás effektusa éppen ezáltal hívja fel a figyelmet a szövegbe írható különböző hangok jelenlétére, melyet fel is erősít a sor folytatásában előbukkanó alliteráció („sírom sorsod”) és a megszólítás, hiszen az konstruál egy, az éntől eltérő lírai alakzatot. Ez persze a „magamban” való sírás következtében „nem-reális”, hipotetikus megszólítottként tételezhető, az aposztrophében azonban „sorssal” rendelkező, a beszélőt szituáló entitásként körvonalazódik. A felütés emellett az architextuális jelölést is átrendezi, mivel az idézett én – mintegy azonosulva az implicit beszélő által „előírt” szereppel és annak hagyomány diktálta attribútumával – „sírásként” jellemzi saját tevékenységét (mely átfordítható a „sírások”, „panaszdalok” stb. műfaji kódjába).

A második strófában (a „történelmi nyüzsgés”²⁴ kontextusában) látszólag explicite megszólal a sípszó is, a beszélő éppen ennek szóhoz juttatásában nyilvánul meg, nem választható el tőle. Az aposztrophé viszont itt már akár a sípszóhoz köthető („Édes népem, szól a sípszó,”), de mintegy folytatja az első versszak megszólításait („Vérem népe, magyar népem,” „Édes népem,”), azaz a beszélői szöveget egészíti ki. Ugyanakkor az aposztrophikusság következtében e rész úgy is olvasható, hogy nem az én ad hangot a sípszónak, hanem a sípszóban megnyilvánuló én szólítja meg a közösséget, melybe akár beleérthető az idéző én is. Vagyis e megkettőződés lehetővé teszi, hogy a vers felütésébe is bekapcsoljuk a sípszó (a múlt babonájának) hangját, mely az aposztrophékon keresztül preformálja az idéző én beszédét. Ugyanakkor e konstellációnak az ellenkezője sem zárható ki: elképzelhető, hogy a „síró” én azonos marad és pusztán csak a sípszó észleléséről számol be. Ebben az esetben a „szól a sípszó” a „Nótát sípol a fülemben” „narratív” ismétlése lenne: az én csak hallja a nem tőle származó, korántsem egyértelműen pozitív hatású hangot. Az eldöntetlenséget támaszthatja alá az is, hogy a két reflexív rész közé ékelődik a „Sípja régi babonának” sor, amely – mintegy „önállósodva” – a címet másolja bele a strófába. Ily módon nyomatékosítja, hogy a szöveg idézetjellege mellett maga a cím is citátum. Ezzel olyan oszcillációt indíthat el, amely fenntartja idéző és idézett esetleges felcserélhetőségét.

A harmadik versszakban „folytatódik” a sípszó hangja (pontosabban a kettőspont miatt itt egyértelműsíthető, hogy a síp „szól”), de megváltozik a strófaszerkezet (pl. a második sorok ismétléses szintaktikája elmarad), és egy hirtelen vágással ellentétébe fordul a modalitás: (a birtokviszony elhagyásával) „átkozott nép”-pé transzformálódik a megszólítás. Király István a következőket mondja erről: „A tematika szintjén érvényesülő távolságtéremtő szándékról egy szembeötlő történelmi rájátszás már rögtön hírt hozott: a magyarság legnagyobb ellenségének, a XVII. századi Habsburg-abszolutista ellenforradalom egyik vezéralakjának, Kollonichnak állítólagos szavait idézte szó szerint a költő. Ő volt az, aki »koldusnak« akarta látni Magyarország népét, akinek az »uralkodást magán nem tűr, szabadságra érdemtelen« kijelentést tulajdonította az utókor. Az ellenség kritikájával való azonosulás distanciát jelzett már pusztán formailag, egymagában is, s még inkább azt jelzett a bírálat tartalma. A XIX. századi nemzetkritika központi mondandóját, a Széchenyi-féle szalma-láng gondolatot s az Aranytól megénekelt »nagyidaizmust«, – Sőtér István tömör meghatározásával – »az álom és

²⁴ Király István ezzel a formulával jellemzi a „Körös-körül kavarognak / Béna árnyak, rongyos árnyak,” sorokat. KIRÁLY István: i. m. 279.

való felcserélésére« való hajlamot tette szóvá Ady Endre is.²⁵ Király tehát a vers harmadik strófájától kezdődő szólamot két hagyomány kereszteződésébe helyezi s erre több példát is hoz: „A reformkori hazaszeretet nagy verseinek emlékét idézték az egyes részletek. Kísértett pl. a reformkori hazaszeretet két nagy krédójának, a *Himnusz*nak és a *Szózat*nak egy-egy jellegzetes szava, fordulata. (Vö. pl.: Vörösmartynál: »Áldjon vagy verjen sors keze«, Kölcseynél: »Isten álldd meg a magyart«, Adyánál pedig ennek fordítottja: »Ne hagyja az Úr veretlen«; Kölcseynél: »Ez a föld, melyen annyiszor – Apáid vére folyt« – Adyánál: »Vérem többé sohse issza – Veszett népem veszett földjek«.) (...) Rájátszás volt a versben kibomló nemzetkritika is: a Kölcsey-féle *Zrínyi második énekének* komor bírálata is ott rejtett mögötte. Költői anyagában, rájátszásaiban szembeütközően a reformkori lírához kötődött így ez a költemény.²⁶ Ha mindezt értelmezésünkbe beépítjük, arra a felismerésre juthatunk, hogy a harmadik strófa elején megnyilvánuló, ellentétet képező hangsúlyváltás egy újabb hagyomány beszüremkedésére enged következtetni, mely módosítja a költemény múltorientációját is. A két tradíció párbeszédének terepévé váló szöveg mintegy a 19. századi horizont közbejöttével teszi hozzáférhetővé a 17. századi szcenikát.

Mindez azonban újabb megfordításokat tesz lehetővé. A sípszó hangja két alapvető „hasadtságot” idéz elő. Egyrészt két, egymással ellentétes modalitású részre bontja, dichotómmá alakítja a verset; másrészt a 19. századi szövegtörmelékek „átírását” a 17. századi (történelmi) horizont felől hajtja végre, de – egyidejűleg – az utóbbira az előzőn át „biztosít” rálátást. Vagyis ténylegesen színre viszi (technikailag kiazmus formájában²⁷) két hagyomány dialógusát: olyan jellegű interpenetrációt nyit fel, melyben a nyelvi „törmelékek” származási helyének, eredetének stabilizálhatósága válik kétségesse. Ez óhatatlanul megrendíti a szereppel járó perspektíva egyeduralmát, a „bujdosó” nézőpontjához hozzáadódik egy, a horizontjához képest későbbi látószög, mely az implicit pozícióra vetülhet vissza. A szerep rögzülése ezért nem mehet végbe, utólagos elvárásokkal kombinálódik, melyeket maga is kondicionál, sőt a sípszó révén a múltból elevenít fel. A szerep ily módon temporális töréseket fed el, de ugyanakkor ezek szét is feszítik állandóságát. Az említettek jelentősége a beszélői pozíció(k) szempontjából is döntőnek mutatkozik, hiszen e folyamatok eredményeképpen az utolsó strófa szólamát – mivel a megszólítottéhoz való viszony nem változik („átkozott nép”, „Veszett népem” – bár az utóbbi csak alakilag aposztrophikus színezetű, valójában már nem megszólított –) – a sípszóval, de – mivel visszatér a „népem” és a „Vérem” kifejezés – a lírai én beszédével is azonosíthatjuk (ráadásul az ismétlődő „sohse” szavak a második versszak hasonló retorikájú soraira emlékeztetnek). Ezt az eldöntetlenséget erősíti a szcenika variációja, mely szintén az alaphelyzetre utal vissza. Csakhogy itt az én újra megkettőződik, hiszen a versszakban – a sípszó hatására – jövőbeli „szándékát” juttatja kifejezésre (közben újabb megszólítottakat is konstruál: „Kézmárk hegye, Majtény síkja,”, melyek a „földdel” kerülnek metonimikus kapcsolatba), vagyis önmagáról mint „tárgyról” is nyilatkozik. A Király István által említett, verszáró rímpár

²⁵ Uo. 280. (A részletben szereplő lábjegyzet: SÖTÉR István: *Nemzet és haladás*. Bp., 1963. 177.)

²⁶ Uo. 287.

²⁷ A kijelentések egymással kereszteződő állításaira példa a versszak utolsó négy sora: „Uralkodást magán nem tűr / S szabadságra érdemetlen, / Ha bosszút áll, gyáva, lankadt / S ha kegyetlen, / Ha rossz, kegyetlen.”

polivalenciája innen nézve szintén kulcsfontosságú lesz, egyaránt jelzi a hagyományok „többirányú”, időnek kitett megszólaltatását²⁸, a modalitásváltás ismételt „beíródását” és a kétféle hang együttes „jelenlétét”, egymást idéző funkcióját, melyekhez a „tárgyként” jelölt én perspektívája is csatlakozik.²⁹ (Ráadásul a „Sohse nézek többet vissza.” kijelentés arra is utalhat, hogy a beszélő a múltra, a hagyományra nem néz vissza; azonban ez a változat sem véglegesíthető, hiszen az innovatív döntést ellehetetleníti a nyelv uralhatatlansága.) A zárás éppen ezért úgy is olvasható, hogy a sípszóra hagyatkozó én állításának deklaratív egyértelműségét játssza ki az utólagosság horizontja – és ezen keresztül az implicit én –, ironizálva – egy másik, tőle elválaszthatatlan tradíció által – a „bujdosó” hagyomány szerepkínálatát, felszínre hozva annak modális „kétfarcúságát”. Lőrincz Csongor megfogalmazásában: „Itt a múlt tematizáltan eltávolítottként, csak a »sípszó« hangja által szólal meg. Az én szólamának eme hangra való rávetülése mintegy a beszélői identitás megnyilvánításának érdekében történik, majd a záró sorok asszertív modalitásában teljesedik ki. Ezek a sorok azonban [az issza-vissza rímzavakat alkalmazzák], amelyek jelentésháttere szemantikailag ellentétbe kerül az »én« kijelentéseivel. A sípszóra ráhallgató »én« beszédének ez a diszfigurációja így a hangzás kisajátíthatatlanságának tapasztalatát hozhatja közel.”³⁰ A széthangzás érzékelése éppen ezért lehet a mű olvasásának talán legevidensebb komponense, mert a kezdő- illetve a záró sorok explicit és implicit jelzésein túl is mindvégig „felülkerekedik” a szöveg retorikai dimenziójában.³¹

A *Sípja régi babonának* tehát egyfelől tematizálja a múlt polifóniájának (fel)idéző(őd)ését, másfelől kialakítja önnön hallhatóságának, hangzóságának keretrendjét is. Azaz szöveg és dallam elválását a tonális effektusok felerősítésével hozza létre, mely aktuális és virtuális beszéd széttartó játéka lehetőséget aktivizálhatja. Mindebből következően a vers olyan allegorikus mozgást inszceniroz, mely a megelőző jellel való nem-egybeesésből adódó konstitúcióként is értelmezhető. Egyrészt a beszédműveletek, az idézéslogika és az én (többszörös) megkettőzései olyan kompozíciót sejtetnek, melynek „elrendezése” bár társítható egy implicit énhez, partitúrája mégsem írható le egy-

²⁸ Király interpretációja idevesz egy bibliai párhuzamot is: „a szodomain és gomorai pusztulást s az abból menekvő Lótot idézte meg rejtetten, áttételesen a tematikai szerkezet végén a lírai cselekvés. (...) Szembenállt egymással a »veszett nép« és a visszánézéstől eltiltott tiszta hős.” Uo. 280.

²⁹ Az implicit beszélő által idézett én, a sípszó konstruálta én és az utolsó strófában megjelenő hipotetikus én alapján – mivel szólamaik „fragmentarizálják” a szöveget – nem lehetetlen, hogy az alcímben jelölt „bujdosó magyar” kifejezés sem integratív funkcióra, hanem pusztán valamelyikre utal, azaz – némi önkénnyel – „versben bujdosó magyar” értelemben is játékba hozható. (Ennek természetesen ellentmondhat az első strófa aposztrophéja, melyben elhangzik a „magyar népem” kifejezés, hiszen ez az idézett én beszédéhez köthető; ugyanakkor a „népem” tropológiája mindhárom szólamba „beleíródik”, tehát mégiscsak fenntartja ezt a lehetőséget. Ezt egészítheti ki a „Vesztett népem” azon értelmezési lehetősége, amely „elveszett magyar népként” a megszólítás-sorozat jelölőinek cserélődésére helyezi a hangsúlyt.)

³⁰ LŐRINCZ Csongor: *A retorika temporalitása. Az eltévedt lovas mint intertextus*. In: *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*. 190-191.

³¹ Király István statisztikákkal támasztja alá a hangzásoképletek sokszorozódásának versbeli eseményét, az alliterációk, vokális ismétlődések stb. gyakoriságát. „Dallá testetlenedett szinte az egész vers.” – írja. KIRÁLY István: i. m. 281-283.

séges, az innovációt és az originalitást kitüntető kóddal. A hangzásbeli elkülönöződés „visszaírható” a vers önprezentációjába is, mintha a szöveg magát ugyancsak az „újra-mondáshoz” utalná: ilyen értelemben elgondolt nem-identikussága a líraolvasás leg-alapvetőbb „eljárását”, az utólagos megszólaltatásban képződő differencia uralhatatlanságának, beláthatatlanságának „elismerését” jelezheti. Másrészt ehhez kapcsolható az is például, hogy bár elvileg a sípszó hangjának megszólaltatása teszi lehetővé a hagyományok interpenetrációját, ugyanakkor az idézett én önértelmezésében³² negatív funkciót is betölthet (babonaként, nótaként közvetítődik). A vers ebből kiindulva az aktualizálás „veszélyeire” is felhívhatja a figyelmet: a bujdosó a síp (mint kiderül nemcsak) múltat közvetítő szavaiból a megszólítottal való szembehelyezkedés impulzusait „olvassa ki”. A másságon keresztül történő önmegértés (és egyáltalán az önkimondás) bizonyossága így éppen e „szelektív olvasatban” kérdőjeleződik meg: a múlt olyan szöveget mondat vele, mely számára a jövőből, egy rákövetkező szempontból viszont ugyancsak a múltból szívárog át szólamába. Ugyanakkor a múlt egy vele nem egybeeső horizontjának felülkerekedése olyan interakciót feltételez, amely az utólagosság konstruktív működésének tudható be. A *Sípjá régi babonának* beszélőinek pragmatikai szétválasztása ezért is döntőnek bizonyulhat: pozicionális hasonlóságuk ellenére temporális különbségként funkcionálnak. Ha mindezt ismételten a vers poétikai dimenziójára vetítjük, láthatóvá válik, hogy a hagyomány időbeli elhelyezkedésének rejtélye már megkerülhetetlen, de szemantikán túli következményeinek „mérlegelése” még megkerülhető kérdésként exponálódik e „kuruc szerepdal” repertoárjában. A fentiek fényében azonban feltétlenül megkockáztatható – s ezt Király István tanulmányának impulzusai nélkül aligha tehetnénk –, hogy a viszonylagosító látásmód és a nyitott jelentésképzés ilyen jellegű alakítása kivételes pillanata Ady költészetének.

³² Itt megemlíthető az is, hogy a kezdeti szituáció („Csak magamban”) átfordítása (több hangszól) szintén az önértelmezés kisiklását eredményezheti. Ennek következtében nem tudunk ráhagyatkozni az idézett én szólamára.

Szerkesztői asztal

Kérjük kedves olvasóinkat, hogy személyi jövedelemadójuk *egy százalékával* támogassák a Tiszatájt. Amennyiben úgy döntenek, hogy lapunk fenntartásához hozzá kívánnak járulni, rendelkezzenek a következő adószám javára:

19082349 2 06

Tiszatáj Alapítvány

*

A *Tiszatáj Könyvek* következő darabja február elején kerül a boltokba. Imre László *Műfaj történet és/vagy komparatiztika* c. tanulmánykötete nyolc írást tartalmaz a klasszikus magyar irodalomról.

*

Néhány szerzőnkről: NAGY KOPPÁNY ZSOLT Marosváráshelyen született, jelenleg Kolozsvárott él. Első novelláskötete Arról, hogy milyen nehéz címmel jelent meg. VITÉZ GYÖRGY Kanadában él, legutóbbi könyve a *Confabulatio mystica*. GEREBEN FERENC a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense.

Márciusi számunk tartalmából:

ÁGH ISTVÁN, LÁSZLÓFFY ALADÁR, LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ versei

FERDINANDY GYÖRGY, GRECSÓ KRISZTIÁN novellája

TORNAI JÓZSEF esszéje

Tanulmányok *Szilágyi Domokosról* és *Kányádi Sándorról*

Diákmelléklet:

VADAI ISTVÁN *Csokonai Vitéz Mihály Tartózkodó kérelem* c. verséről